

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા

ગુજરાતી ત્રીજી ઓપડી

મકાસક : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૧૨ સર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય - ૩

વિષય મંડળ : ૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પાઠ્યપુસ્તક ૨૮ મું

વિદ્યા પીઠ વાચન માળા

ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી

સંયોજક

છોટાલાલ બાળકૃષ્ણ પુરાણી
ભરૂચ કેળવણી મંડળ,
ભરૂચ.

પ્રકાશક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

સં. ૧૯૮૫]

બીજી આવૃત્તિ

પ્રત ૧૦૦૦

કિંમત ૦-૬-૬

પ્રકાશક :
નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ
મહામાત્ર, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૮૧૨

મુદ્રક :
પટેલ મૂળચંદ્રભાઈ ત્રિલોકાલ
સૂર્યપ્રકાશ મુદ્રણાલય
પાનકોરનાકા-અમદાવાદ

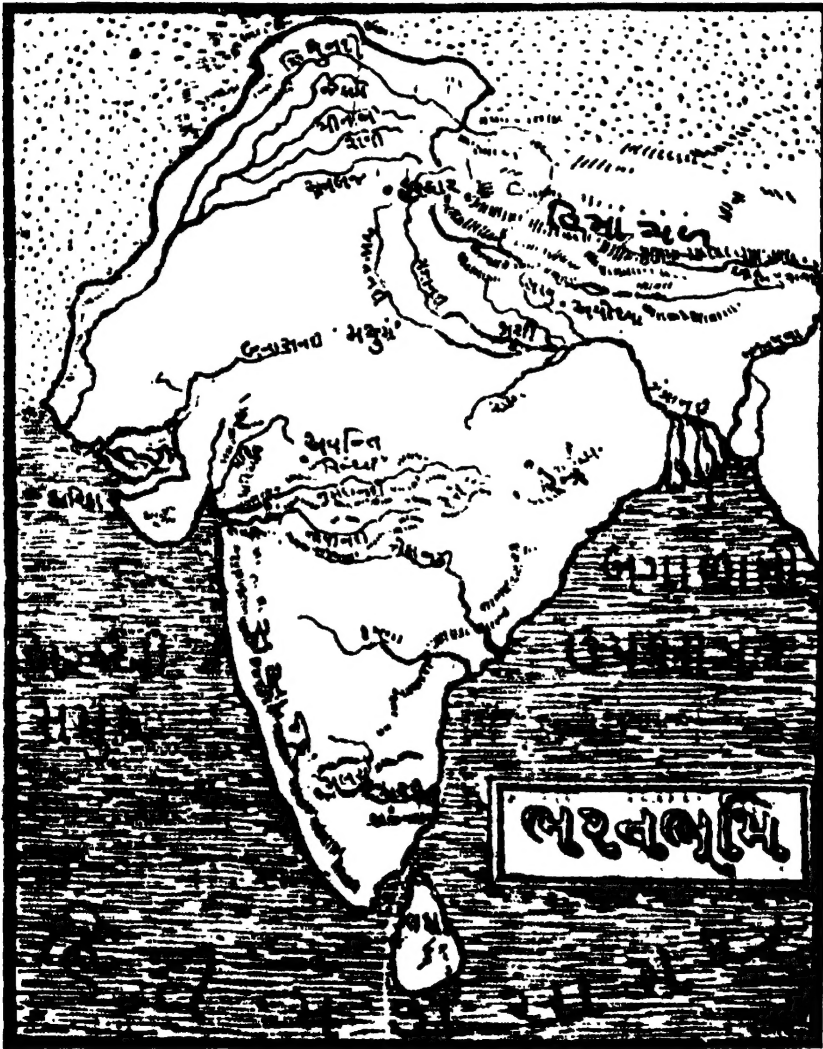
સાંકળિઉં

ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ	ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ
૧	આપણી ભરતભૂમિ.....	૧	૨૫	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૧	૫૭
૨	સ્વદેશસ્તુતિ (કવિતા) ...	૫	૨૬	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૨	૬૧
૩	સાચો મોહન... ..	૬	૨૭	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૩	૬૩
૪	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૧ ...	૯	૨૮	બજાર	૬૬
૫	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૨ ...	૧૨	૨૯	પ્રાર્થના (કવિતા) ...	૬૯
૬	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૩ ...	૧૪	૩૦	મહાદેવ અથવા ગોહા	૬૯
૭	ધર્મર	૧૭	૩૧	ખેડૂત	૭૧
૮	ધર્મર સ્તુતિ (કવિતા) ...	૧૯	૩૨	ખેડૂતના મિત્ર	૭૫
૯	ધંધ્રિયો	૨૦	૩૩	પશુઓનું પંચ (કવિતા)	૭૮
૧૦	ઉંદરની કહાણી-ભાગ ૧	૨૨	૩૪	લાકડું, લોહું, માટી અને	
૧૧	ઉંદરની કહાણી-ભાગ ૨	૨૪		પથ્થર-ભાગ ૧...	૭૯
૧૨	પૈસાની કહાણી... ..	૨૬	૩૫	લાકડું, લોહું, માટી અને	
૧૩	ગુજરાતનો રાજાજયશિખર	૨૯		પથ્થર-ભાગ ૨...	૮૧
૧૪	ગુણવંતી ગુજરાત (કવિતા)	૩૨	૩૬	લાકડું, ધીંગડું, હાથીદાંત	
૧૫	સંક્રાંતિ	૩૩		તથા ચામડું	૮૨
૧૬	સુખી કુટુંબ	૩૫	૩૭	સુધાર	૮૩
૧૭	ધરમાં વર્તન	૩૮	૩૮	શ્રી કૃષ્ણ-ભાગ ૧ ...	૮૫
૧૮	સોબતની અસર (કવિતા)	૪૧	૩૯	શ્રી કૃષ્ણ-ભાગ ૨ ...	૮૯
૧૯	શરો કેશવ	૪૨	૪૦	નાગદમન (કવિતા) ...	૯૪
૨૦	પાણી ભાગ ૧	૪૪	૪૧	ધડિયાળ-ભાગ ૧ ...	૯૬
૨૧	પાણી-ભાગ ૨	૪૭	૪૨	ધડિયાળ-ભા. ૨ ...	૯૯
૨૨	બહાદુર બાબુ	૪૯	૪૩	સમયનું માપ... ..	૧૦૧
૨૩	જીતુઓ... ..	૫૨	૪૪	રાષ્ટ્રધ્વજનો જય !	૧૦૩
૨૪	મીઠમ ઝાતુનો મેળો(કવિતા)	૫૫	૪૫	જયજય બોલો હિંદુ- સ્થાન (કવિતા) ...	૧૦૫

ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ	ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ
૪૬	કાગળ લખવાની રીત	૧૦૬	વિભાગ બીજો-પ્રાણીઓ		
૪૭	ટપાલખાતું	૧૦૮	૬૩	ખિલાડી-ભાગ ૧ ...	૧૫૧
૪૮	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર-		૬૪	ખિલાડી-ભાગ ૨ ...	૧૫૪
	ભાગ ૧ ...	૧૧૧	૬૫	ખિલાડી-ભાગ ૩ ...	૧૫૬
૪૯	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર-		૬૬	કૂતરો	૧૫૮
	ભાગ ૨ ...	૧૧૫	૬૭	ગાય-ભાગ ૧ ...	૧૬૦
૫૦	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર-		૬૮	ગાય-ભાગ ૨ ...	૧૬૨
	ભાગ ૩ ...	૧૧૮	૬૯	બેંસ	૧૬૪
૫૧	ગાડાની મુસાફરી ...	૧૨૦	૭૦	ધેડું	૧૬૫
૫૨	સ્ટેશનનો દેખાવ-ભા.૧	૧૨૩	૭૧	ધોડો	૧૬૮
૫૩	સ્ટેશનનો દેખાવ-ભા.૨	૧૨૬	વિભાગ ત્રીજો ભૂગોળ		
૫૪	આગગાડીની મુસાફરી	૧૩૦	૭૨	શાળાનો નકશો ...	૧૭૦
૫૫	આગગાડી વિષે કવિતા	૧૩૨	૭૩	દિશા તથા ખૂણા ...	૧૭૩
૫૬	સગાં સંબંધી ...	૧૩૪	૭૪	ગામનો નકશો ...	૧૭૬
૫૭	શિખામણ (કવિતા)...	૧૩૬	૭૫	હોકાયંત્ર	૧૭૯
૫૮	પૃથુરાજ ચૌહાણ ભા.૧	૧૩૭	૭૬	સમુદ્ર કિનારે-ભાગ ૧	૧૮૨
૫૯	પૃથુરાજ ચૌહાણ-ભા. ૨	૧૪૦	૭૭	સમુદ્ર કિનારે-ભા. ૨	૧૮૫
૬૦	આગ	૧૪૨	૭૮	સમુદ્ર કિનારે-ભા. ૨	૧૮૬
૬૧	ચંદ બારોટ	૧૪૫			
૬૨	કાચબો અને કાચબી	૧૪૯			
	(કવિતા)				

વિદ્યાપીઠ વાચન માળા ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી

પાઠ ૧ લો-આપણી ભરતભૂમિ
શ્વેત ત્વક્ષ વિધ્યાચળ મહેન્દ્ર ખુશનુમા
બ્રહ્મપુત્રા દારિકા

આપણી ભરતભૂમિ એ શબ્દો બોલતાં કેવો આનંદ

થાય છે ! આખી દુનિયામાં ફરે પણ આપણી ભરતભૂમિ જોવો ઉત્તમ દેશ ક્યાંય નથી. દુનિયાના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ ચડિયાતો છે. આખી દુનિયાના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ સારો છે.

દુનિયામાં સૌથી ઊંચા પર્વત આપણા દેશમાં છે. સૌથી સરસ નદીઓ આપણી છે. આપણા દેશમાં, આપણા હિંદમાં, આપણી વહાલી ભરતભૂમિમાં બધી જાતનાં ઉત્તમ ફળફૂલ થાય છે. મારા દેશની માટી બીજા દેશના સોના કરતાં મારે મન અધિક છે. ઓ વહાલી ભરતભૂમિ તને હજારો વાર વંદન હો !

બરફના શ્વેત મુગટને માથે ધારણ કરનાર ઊંચો પહેરેગીર હિમાલય, હે મા, તારે ઉત્તર બારણે બેઠો છે. દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, પૂર્વે બંગાળનો સાગર, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રનાં શ્યામ મોજાંઓની છાંયો તને નવડાવી રહી છે !

ઉત્તરે મહાન હિમાલય, દક્ષિણે મલય પર્વત, પશ્ચિમે સહ્યપર્વત, પૂર્વે મહેન્દ્રપર્વત અને મધ્યમાં વિંધ્યાચળ; એટલા હિંદના મુખ્ય અને પવિત્ર પર્વતો છે. વિંધ્યાચળનો પૂર્વ છેડો ઋક્ષ પર્વત અને પશ્ચિમ છેડો પારિયાત્ર પર્વત કહેવાય છે.

હિમાલયના પહાડોમાં હજારો નદીઓ ખેલી રહી છે ! અને તેની ખુશનુમા હવાથી સ્વર્ગમાં પણ ન હોય

તેવાં સુંદર ક્ષણપૂલવાળાં ઝાડ થાય છે. ગંગા, યમુના, બ્રહ્મપુત્રા, સરયૂ, ગોમતી, સિંધુ, સતલજ, ખિયાસ, રાવી, ચિનાબ અને જલમ જેવી મોટી જળશ્રી ભરેલી નદીઓ તેમાંથી જ નીકળે છે. વિંધ્યમાંથી નર્મદા અને તાપી તથા શોણ નદીઓ નીકળે છે. સહ્ય પર્વતમાંથી ગોદાવરી અને કૃષ્ણા જેવી પવિત્ર નદીઓ વહે છે. દક્ષિણમાં પવિત્ર કાવેરી નદી છે. નહાતી વખતે આ બધી નદીઓ આપણે યાદ કરીએ છીએ.

સફેદ, ઠંડા, સ્વચ્છ જળવાળી સુંદર પવિત્ર ગંગાને કિનારે પવિત્ર કાશી નગરી આવેલી છે. શ્રી રામચંદ્રજીની જન્મભૂમિ અયોધ્યા સરયૂ નદી પર આવેલી છે. શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની મથુરા નગરી યમુના તટ પર છે. હરદ્વાર પાસેની માયાનગરી પણ ગંગાને કિનારે છે. કાંચીને હાલ કાંજીવરમ કહે છે. તે હિંદના દક્ષિણ છેડા આગળ છે. અવન્ટી નગરી તે હાલનું ઉજ્જૈન. એ માળવા દેશમાં સિપ્રા નદીને કાંઠે છે. દ્વારિકા કાઠિયાવાડમાં સમુદ્ર કિનારે છે. આ સાત નગરીઓ હિંદનાં સાત પવિત્ર ધામ છે.

અસલી કાળમાં ભરત નામના બળવાન રાજાએ આખા હિંદ ઉપર પોતાની આણ વર્તાવી તેને એક દેશ બનાવ્યો. એના નામ પરથી આ દેશનું નામ 'ભરતભૂમિ' પાડવામાં આવ્યું. એને 'ભરતખંડ' અથવા 'ભારતવર્ષ' પણ કહે છે.

એ હિંદ પણ કહેવાય છે. હિંદુસ્તાન પણ તેનું જ નામ. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી વગેરે જ જ આપણા દેશમાં રહે છે તે બધાની એ માતૃભૂમિ છે.

આપણો દેશ સત્યની અને ધર્મની ભૂમિ છે. એનું માન જાળવવું એ દરેક હિંદવાસીની ફરજ છે. એના વાવટાનું રક્ષણ કરવું એ દરેક હિંદીનો ધર્મ છે.

આપણી પવિત્ર માતૃભૂમિનો સદા જય થાઓ !

વંદે માતરમ્ ।

जननी अने जन्मभूमि स्वर्गथी पण अधिक छे.

પાઠ ૨ જો-સ્વદેશસ્તુતિ

પ્રૌઢ ભવ્ય નરરત્ન

ઓ ભરતભૂમિના પહાડો ! તમ શિર પૂગ્યાં આકાશ !
તમ જેવા જગમાં બીજા, નથી ઊંચા કોની પાસ !

છે પ્રૌઢ પ્રતાપ તમારો, તમ ભવ્ય જ છે ભંડાર !
મુજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જયજયકાર !

ઓ ભરતભૂમિની નદીઓ, તમ સુંદર ચિત્ર ચરિત્ર !
તમ જેવી જગમાં બીજી, નથી કોઈ પરમ પવિત્ર !

ઓ ભરતભૂમિના પુત્રો ! મુજ દેશતણું નરરત્ન !
જે ગયા ધુળાવી ધરણી, કરીને કંઈ લાખ પ્રયત્ન :

તમ શૌર્ય અને તમ પ્રીતિ, ભરજો વીરા સહુ ઠાર
નિજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જયજયકાર

(ખખરદાર)

પાઠ ૩ જો-સાચો મોહન

અંતઃકરણ

પ્રસિદ્ધ

પૂજ્ય

પ્રતિજ્ઞા

બુદ્ધે

ઉચ્ચાર

રાજકોટમાં એક ખાનદાન વૈષ્ણવ કુટુંબ રહેતું હતું. કુટુંબના વડા કરમચંદ શેઠ રાજ્યના કારભારી હતા. લોકો તેમને કબા ગાંધીને નામે ઓળખતા. તેમને કાળિદાસ, કરસન અને મોહન એમ ત્રણ છોકરા હતા. કાળિદાસ સૌથી મોટો અને મોહન સૌથી નાનો હતો. કારભારીના નોકરચાકરો આ છોકરાઓની ખુશામત કરે તેથી તથા તેમની સોખતથી આ છોકરાઓ ખગડ્યા હતા. તેમાં કરસન બહુ શોખીન અને ઉડાઉ બની ગયો હતો. એને બજારમાંથી જાતજાતની ચીજો ખાવાની ટેવ પડી હતી. પાસે પૈસા તો પૂરા હોય નહિ, તેથી એ ઘણી વાર આ શોખ પૂરા પાડવા માટે કરજ કરતો. મોહનને કરસનનાં અપલક્ષણોની ખબર પડતી, પણ મોટાભાઈને કંઈ કહી શકતો નહિ. અને એની વાતોને છુપાવી રાખતો.

એકવાર કરજના પૈસા ચૂકવવા માટે પોતાના હાથ પરની કલ્લીમાંથી થોડું સોનું કપાવી વેચી તેના પૈસા મેળવવાનો બુદ્ધે કરસનના મનમાં બેઠ્યો. તેણે મોહનને પોતાના મનની વાત કહી. કરસનની હાશિયારીથી મોહન

અંજાઈ ગયો. કલ્લીનું સોનું વેચી ખંને ભાઈઓએ મોજશોખ કર્યો.

પોતાના મોટાભાઈની ચોરીની વાત મોહને છુપાવી તો ખરી પણ તે તેના મનમાં ખટક્યા કરતી હતી. વિચાર કરતાં તેને સમજાયું કે “ મેં આજ ખોટું કામ કર્યું છે. ” પોતે કરેલા પાપની વાત તેના ચિત્તમાંથી ખસી નહોતી. એના પવિત્ર અંતઃકરણથી આખરે એ પાપનો ભાર સહન ન થયો.

એના પિતાને એ વાત મોઢેથી કહેવાની તો એની હિમ્મત ચાલી નહિ. પણ બધી હકીકત જણાવી ફરીથી આવું પાપ ન કરવાનું વચન આપી, માફી માગવા માટે એણે પોતાના પિતાને એક ચિઠ્ઠી લખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પિતા માંદા હોવાથી એક ખાટલામાં સૂઈ રહેતા. મોહને સાંજ ચાર વાગે લખેલો ઋગળ લઈ પિતાના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને બીતાં બીતાં એમના હાથમાં ચિઠ્ઠી મૂકી, અને પિતાની સામે જોતો બેસી રહ્યો.

કબા ગાંધી માંદા માંદા પણ બેઠા થયા, અને ચરમાં ચડાવી ચિઠ્ઠી વાંચતા બેઠા.

પિતાજી જમ જમ ચિઠ્ઠી વાંચતા ગયા, તેમ તેમ છોકરા-ઓ આટલી હદ સુધી બગડ્યા છે જાણી એમને અતિ-શય દુઃખ થયું. એમની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. એમનાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ.

મોહને કાગળમાં ફરીથી આવું ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી, માફી માગી હતી. તેથી એના પિતાએ સંતોષ વાળ્યો, અને ચિઠ્ઠીને ફાડી નાંખી, પાછા સૂઈ ગયા. એમણે એ વાતનો કદી ઉચ્ચાર પણ કર્યો નહિ.

મોહને પણ પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા કદી તોડી નહિ. એણે એવી રીતે પિતાએ આપેલી માફીનો સદુપયોગ કર્યો.

સત્ય માટે આગ્રહ રાખનાર આ નાના મોહનને તમે ઓળખ્યો ? તે બીજો કોઈ જ નહિ, પણ આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા આપણા પૂજ્ય મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

સત્ય એ જ પરમ ધર્મ છે.

પાઠ ૪ થો-ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૧ લો

સુનીતિ સુરુચિ અપરમા વ્રત
મહેણું આજ્ઞા

સત્યયુગમાં ઉત્તાનપાદ નામનો એક રાજા થઈ ગયો. તેને બે રાણીઓ હતી. એકનું નામ સુરુચિ અને બીજીનું નામ સુનીતિ. સુરુચિ માનીતી હતી અને તેને ઉત્તમ નામનો એક પુત્ર હતો. સુનીતિ તો અણમાનીતી હતી અને તેને ધ્રુવજી નામે એક પુત્ર હતો.

રાજા એક દિવસ સભામાં બેઠો હતો અને ઉત્તમને ખોળામાં લઈ લાડ લડાવતો હતો. રાણી સુરુચિ પાસે બેઠી હતી. રાજારાણીને હૈડે હરખ માતો નહોતો. એવામાં ધ્રુવજી ત્યાં રમતા રમતા જઈ પહોંચ્યા. તેમને પણ બાપુના ખોળામાં બેસવાનું મન થયું અને હસતા હસતા બાપુની પાસે ગયા. સુરુચિ પાસે હતી તેથી તેને વશ થયેલા રાજાએ ધ્રુવજીને ખોળામાં લીધા નહિ. સુરુચિએ કહ્યું, “ તને રાજાના ખોળામાં બેસવાનું સુખ ક્યાંથી હોય ? તું કોનો પુત્ર છે તે તું જૂલી જાય છે. રાજાનો ખોળો તો રાજા થનારને માટે જ હોય, તારા જેવા અભાગશીના પુત્ર માટે ન હોય. જાણી જા. વનમાં જા. ત્યાં જઈ તપ કરી મારે પેટ ફરી જન્મ લે તો હું જરૂર તને રાજા અપાવીશ. ”

ભર સભામાં અપરમાનાં આ કઠણ વચન સાંભળી ધ્રુવજીને બહુ માહું લાગ્યું અને તેમનું મોં ઊતરી ગયું. નિસાસો નાખી રડતા રડતા તે પોતાની માતા પાસે ગયા. માએ તેમને છાતી સરસા ચાંપી પૂછ્યું, “ કુંવર, તું કેમ રડે છે ? તને કાણે દૂભવ્યો છે ? ” માનાં વચન સાંભળી ધ્રુવજીએ તેને સભામાં બનેલી બધી હકીકત કહી. તે સાંભળી સુનીતિએ કહ્યું, “ કુંવર, તે એમ બોલી તેમાં શું થઈ ગયું ? એમ દુઃખ હૈડે ન ધરીએ. તેણે પૂર્વજન્મમાં પુણ્ય કર્યું હશે તો આ જન્મે સુખ ભોગવે છે. મેં પૂર્વજન્મમાં ગરીબોની સેવા નહિ કરી હોય, વ્રત ઉપાસના નહિ કર્યા હોય એટલે આપણને એના જેવું સુખ ક્યાંથી મળે ? તપ કરી હરિના ચરણ સેવે તેને એવાં સુખ મળે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ત્યારે જ બધી જાતનાં સુખ મળે, અને ત્યારે જ અભાગિયાં ટળીએ. ”

આ સાંભળી ધ્રુવજીએ કહ્યું, “ મા, તું ફિકર કરીશ. નહિ. હું તારો પુત્ર છું. તારું અભાગણીનું મહેણું ટાળું ત્યારે જ હું ખરો. વનમાં જઈ હું તપ કરીશ. બધાં સુખને કારણે મૂકી હું હરિને પ્રસન્ન કરીશ. હવે હરિ મળ્યા વગર હું જંપવાનો નથી. કાં તો હરિ મેળવીશ, કાં તો વનમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. ” પોતાના વહાલા કુંવરનાં આવાં

વચન સાંભળી માતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને દુઃખથી તે બોલી, “ કુંવર, રાજ્યે તો મને તજી છે અને હવે તું મને છોડી જવા કહે છે, તો મારી શી વલે થશે ? તારા વગર મારાથી કેમ જિવાશે ? ટોળામાંથી છૂટી પડેલી હરણીની પેઠે અથવા જળ વિનાની માછલીની પેઠે મારો જીવ ટળવળીને જશે. ” માતાને ધીરજ આપતાં ધ્રુવે કહ્યું, “ મા, તું ધીરજ ધર. તું ટળવળીશ નહિ. હવે તો આપણા દુઃખનો અંત આવ્યો જાણ. અનાથના નાથ દયાળુ હરિને ભજવા હું જાઉં છું, માટે ખંધી ફિક્કર છોડી તું મને આશિષ આપી વિદાય કર. ” સુનીતિ કહે, “ બેટા, હજી તો તું પાંચ વર્ષનું બાળક છે. તારા સિવાય મારે બીજું કોઈ બાળક નથી. માટે ઘેર મારી આંખ આગળ રહી તું ગોપાળને ભજ. હું તને વનમાં કેવી રીતે મોકલું ! ‘ વનમાં જવો ’ એમ કહેતાં મારું હૈકું ફાટે છે. ” આખરે ધ્રુવજીના આગ્રહથી સુનીતિએ તેને માથે હાથ મૂકી આશિષ આપી અને કહ્યું, “ બેટા, ઈશ્વર તારી રક્ષા કરજો. તને કુશળ કલ્યાણ હજો. તપ કરતાં કોઈ જાતની માયા ન કરશો. પણ હરિચરણે ચિત્ત સ્થિર રાખજો. ” આમ કહેતાં કહેતાં સુનીતિનું ગળું રૂંધાઈ ગયું અને આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ. જમ તેમ કરી આંસુ ખાળી રાખી પુત્રને વિદાય આપી.

પ્રેમથી માતાને ફેરા ફરી, તેને પગે લાગી, આજ્ઞા:

માગી ધ્રુવજી વનમાં જવા તૈયાર થયા. સારા શુકન જેઈ નગર બહાર નીકળ્યા, અને વનની વાટ ગ્રાહી.

પાઠ ૫ મો—ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૨ જો

કલ્લોલ ઇંદ્રિયો નિશ્ચય એકાગ્ર અતર્ધાન

રસ્તે જતાં ધ્રુવજીને નારદમુનિ મળ્યા. મુનિને જેઈ ધ્રુવજીએ હાથ જોડી માથું નમાવી પ્રણામ કર્યા. નારદ કહે, “ભાઈ, તું કોણ છે? અને ક્યાં જાય છે? તારાં માબાપ કોણ છે અને તારું નામ શું છે?” પછી ધ્રુવજીએ પોતાની બધી હકીકત નારદ મુનિને કહી સંભળાવી અને કહ્યું, “ઋષિજી, તલવારનો ધા સહન થાય પણ અપમાનના બોલ સહ્યા ન જાય.” નારદે કહ્યું, “જરે ઘેલા, એમ એવડો કાળ શું ધરે છે? તું તો હજુ પાંચ વર્ષનો બાળક છે. તારે તે માન શાં અને અપમાન શાં? બાળકને તે મનમાં બોલ શા ધરવા? જા, પાછો જા, અને ખાઈ પી કલ્લોલ કર.” ધ્રુવને તો ઘણું દુઃખ લાગ્યું હતું, એટલે નારદના કહેવાની તેમની પર કાંઈ અસર થઈ નહિ. પછી નારદે તેમને કહ્યું કે, “જંગલમાં જઈ તપ કરવું એ કાંઈ સહેલું કામ નથી. વનમાં વાસ, વરુ વગેરે ભયંકર

પ્રાણી જોઈ તું છળી મરીશ. તે વખતે તને એમ લાગશે કે 'હું વનમાં જ્યાં આવ્યો.' વળી ભૂખ, તરસ ખૂબ લાગશે ત્યારે તપ ચુકાશે. ધ્યાન કરતાં કરતાં ધરનાં સુખ યાદ આવશે, અને તપમાં ભંગ પડશે. માટે સમજીને પાછો વળ." નારદનાં વચન સાંભળ્યા છતાં ધ્રુવજી એકના બે થયા નહિ. તેમણે નારદજીને કહ્યું, "ઋષિજી, મેરુ ચળે પણ હું ચળીશ નહિ. મારી ઈંદ્રિયોને હું બરાબર ઠામ રાખીશ. તમારે પ્રતાપે હું ધાર્યું પાર પાડીશ."

ધ્રુવજીનો નિશ્ચય જોઈ નારદજીએ કહ્યું, "તું તપ કરવા જ નીકળ્યો છે તો મધુવનમાં જ. ત્યાં જઈ જમનાને કિનારે તું તપ આદરજે. તારું કલ્યાણ થશે." પછી તપ કેમ કરવું, ભગવાનનું ધ્યાન કેમ ધરવું, તથા મનને એકાગ્ર કેવી રીતે કરવું એ બધી વાત સમજાવી નારદજી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

પાઠ ૬ ઠો ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૩ નો

ઘોર ઈંદ્રાસન વિમાન

ધ્રુવે તો ઘોર તપ કરવા માંડ્યું. તેણે શરીરને ખૂબ દમ્યું. એક પગે ઊભા રહી, પગના અંગૂઠા પર ઊભા રહી, પ્રથમ માત્ર ક્ષ્ણાહાર અને પછીથી માત્ર પાણી અને આખરે કાંઈ પણ ખાંધા વગર તેમણે ભગવાન વિષ્ણુનું

ધ્યાન ધરવા માંડ્યું. ધ્રુવજીના ઘોર તપથી ઇંદ્રાસન ડોલી ઊઠ્યું અને દેવતાઓ ભયથી ધ્રૂજી ઊઠ્યા. ધ્રુવજીના તપના પ્રભાવથી પર્વત, સમુદ્રો તથા નદીઓ સાથે પૃથ્વી કંપી ઊઠી.

તેમની માતા સુનીતિનો વેષ લઈ તેમને છળવાનો પ્રયત્ન દેવતાઓએ કર્યો. ભયંકર રાક્ષસનાં રૂપ લઈ હથિયાર વીંઝતા તેમની આસપાસ તેઓ ફરી વળ્યા, વિચિત્ર ભયાનક પશુનાં રૂપ લઈ તેઓ તેમની પર ધસ્યા; પણ દૃઢ મનનો ધ્રુવ કશાથી હઝ્યો નહિ. તેમણે તો ભગવાન પર પોતાનું ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું હતું.

આખરે ભગવાને તેમને દર્શન દીધું. ભગવાનને જોઈ ધ્રુવજીને ધણો આનંદ થયો અને ગદગદ કંઠે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પ્રસન્ન થઈ તેમને વરદાન માગવા કહ્યું. ધ્રુવજીએ કહ્યું, “તમારી ભક્તિ સિવાય મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી. મને તમારાથી અળગો ન કરશો. મને પાછો સંસારમાં ન મોકલશો.” ભગવાને કહ્યું, “ધ્રુવજી, જો, આ બધી દુનિયા મેં જ કરી છે. હું તો બધી દુનિયામાં છું. તું પાછો જ. તારાં માબાપ તારી વાટ જીએ છે. તેમની સેવા કર. તેમનાં દુઃખ કાપ. સારી રીતે રાજ્ય કર. પછી હું તારે માટે વિમાન મોકલીશ. તેમાં બેસી વૈકુંઠ આવજ. સંસારમાં રહીને પોતાને કરવાનાં કામ સારી રીતે કરવાથી પણ પ્રભુ મળી શકે છે, એમ દુનિયાને બતાવ.”

પછી ધ્રુવ મધુવનમાંથી પાછા વળ્યા. ધ્રુવજીના આવવાની ખબર સાંભળી રાજા, તેની બે રાણીઓ અને ગામના લોક તેમને સામા લેવા ગયાં. પોતાની સાવકી માને જોઈ તેની પર રીસ ન કરતાં ધ્રુવજી તેને પગે લાગ્યા અને બોલ્યા, “માજી, તમારે લીધે મને ઈશ્વર મળ્યા.” ત્યાર બાદ પોતાના પિતાને અને માતાને પગે લાગી ધ્રુવજી ઊભા રહ્યા. સુનીતિના હૈડામાં હરખ માથ નહિ. પોતાની કૂખે આવેા રત્ન જોવો પુત્ર પાડ્યો તેથી તેને બહુ સંતોષ થયો. ત્યાર પછી કેટલેક વખતે ધ્રુવજી હંમર લાયક થતાં તેમને રાજપાટ આપી રાજા વનમાં ગયા. ઘણાં વર્ષ સારી રીતે રાજ્ય કરી આખરે ધ્રુવજી વૈકુંઠ ગયા. ખરે ! હરિની ભક્તિનો મહિમા મોટો છે !

जननी जण तो हरिभगत, कां दाता कां शूर;
नहि तो रहेजे वांझणी, मत गुमावीश नूर.

પાઠ ૭ મો—ઈશ્વર

શક્તિ અગ્નિ શ્વાસ

આ બધી દુનિયા કાણે બનાવી છે? તમારી આસપાસ કેવી સુંદર વસ્તુઓ નજરે પડે છે! લીલાંછમ પાંદડાંથી ઝાડ કેવું શોભે છે! પેલું ખેતર કેવું મજનું લાગે છે! એ બધું જ ઈશ્વરે બનાવ્યું છે. સુંદર રંગવાળાં ફૂલ પણ તેણે જ બનાવ્યાં છે. પેલું ચળકતું ભૂરું આકાશ કેવડું મોટું છે! એ કેવું અદ્ભુત ઊભું છે! એ આકાશને પણ ઈશ્વરે બનાવ્યું છે! આકાશમાં દેખાતા સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા પણ તેણે જ બનાવ્યા છે.

આવડું મોટું જગત બનાવનારા ઈશ્વરની શક્તિ કેટલી બધી હશે! કાંઈ પણ વાત ઈશ્વરથી છાની રહેતી નથી. તમે એકલા છાનામાના કંઈ કામ કરો પણ ઈશ્વર તો તે જુએ જ. કાંઈની પેન, ચોપડી કે કાંઈ વસ્તુ છાનીમાની હઈ લેવાનો વિચાર કરીએ કે તરત આપણી અંદરથી કાંઈ કહે છે, “ ન લેવાય; એ તો ખોટું કહેવાય. ” કંઈ કામ કરતાં અંદરથી આમ કાંઈ ના પાડે તો તે કામ કદી કરવું નહિ.

ઈશ્વર બહુ દયાળુ છે. આખા જગતને તે ખાવા પીવાનું આપી પોષે છે. દુનિયાને તેજ અને ગરમી આપવા તેણે

સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અગ્નિ બનાવ્યા છે. શ્વાસ લેવા માટે સ્વચ્છ ચોખ્ખી હવા અને પીવા માટે ચોખ્ખું, નિર્મળ પાણી પણ એણે જ બનાવ્યાં છે. એણે જ હાથ, પગ, મોઢું, આંખ, કાન, નાક વગેરે શરીરનાં અંગ બનાવ્યાં છે. દયાળુ અને શક્તિમાન ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા આપણે હમેશાં યત્ન કરવો જોઈએ. ઈશ્વર શાથી પ્રસન્ન થાય તે તમે જાણો છો ? એણે આપણને આપેલી વસ્તુઓનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તથા બીજાંઓને મદદ કરવાથી તે પ્રસન્ન થાય છે. આંખોથી સારી વસ્તુઓ જોવી અને સારાં પુસ્તક વાંચવાં; કાનથી માખાપ અને ગુરુ જે શિષ્યામણુ આપે તે સાંભળવી; નાકથી સુગંધ લેવી અને દુર્ગંધ હોય તો તે જાણી દૂર કરવી. હાથપગ વડે મહેનત કરી માતાપિતા અને ગુરુઓની સેવા કરવી. વળી એની બનાવેલી કોઈ ચીજને નકામી બગાડવી નહિ. જરૂર વગર ઝાડનાં ફૂલ કે પાંદડાં તોડવાં નહિ. નકામું પાણી ઢોળવું નહિ. કોઈ પણ જગાને કચરો નાંખી ગંદી કરવી નહિ. આમ ઈશ્વરે આપેલી બધી ચીજોનો સારો ઉપયોગ કર્યાથી અને બધાંને મદદ કરવાની ટેવ રાખ્યાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

ઈશ્વર એક જ છે.

પાઠ ૮ મો-ઈશ્વરસ્તુતિ

વિશ્વસ્વામી મતિ દીનાનાથ ક્ષમા

અહો! દેવના દેવ હે વિશ્વસ્વામી,
કરું હું સ્તુતિ આપની શીશ નામી;
દયાળુ પ્રભુ આપદાથી ઉગારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૧

પ્રભો, આપ છો સર્વને પાળનારા,
તમે છો સદા આપદા ટાળનારા;
કીધા છે કરોડો તમે ઉપકારો.
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૨

હું છું રાંકનો રાંક અજ્ઞાન પ્રાણી,
ન મારી કશી વાત તુંથી અજાણી;
કરો હે દયાળુ ક્ષમા વાંક મારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૩

અમે બાળકો બોલીએ હાથ જોડી,
અમારી મતિ હે પ્રભુ છેક થોડી;
દયા લાવીને પ્રાર્થના દિલ ધારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૪

અમે ને કુટુંબી જનો જે અમારાં.
રહીએ શરીરે સુખી સર્વ સારાં;
સદા આપજો આપ સારા વિચારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૫

નથી મેં કરી આપની કાંઈ ભક્તિ,
 નથી આપના ગુણ ગાવાની શક્તિ;
 દયા લાવીને દાસ દુઃખો નિવારો,
 દીનાનાથ તું એક આધાર ભારો. ૬

(સરકારી વાચનમાળા)

ઈશ્વર જગતનો સરજનહાર છે, एने રોજ મજો.

પાઠ ૯ મો—ઈંદ્રિયો

વિવિધ જ્ઞાનેંદ્રિયો કર્મેંદ્રિયો

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ અને રંગનું, કાન વડે અવાજનું, નાક વડે વાસનું અને જીભ વડે સ્વાદનું જ્ઞાન થાય છે. આંખ, કાન, નાક, જીભ એ બધી ઈંદ્રિયો કહેવાય. આ ચાર ઈંદ્રિયો ઉપરાંત સ્પર્શને જાણનારી એક પાંચમી ઈંદ્રિય પણ છે. એ પાંચમી ઈંદ્રિય તે શરીરની ચામડી. બીજી ઈંદ્રિયો તો એકલા માથાના ભાગમાં જ આવેલી છે. પણ આ ઈંદ્રિય તો આખા શરીર પર છે.

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ, રંગ અને આકારનું જ્ઞાન થાય છે; કાન તેમનાથી થતા અવાજને સાંભળે છે;

નાક વડે તેમની ગંધનું આપણને ભાન થાય છે; અને જીભથી તેમના સ્વાદ પરખાય છે. ચામડીથી વસ્તુઓ સુંવાળી છે કે કરકરી, કઠણ છે કે પોચી તથા ઠંડી છે કે ઊની એની ખબર પડે છે. આ પ્રમાણે આ પાંચ ઈંદ્રિયોથી વસ્તુઓના વિવિધ ગુણોનું ભાન થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે. એ ઈંદ્રિયો ન હોય તે દુનિયાની વસ્તુઓનું જ્ઞાન આપણને થાય નહિ. આપણા મગજની એ ખારીઓ છે. તેમની વાટે મગજને બહારની દુનિયાનું ભાન થાય છે.

મગજ એ વિચારની જગા છે. એના વડે આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ. મગજ એ વિચારનું સાધન છે.

આંખ, કાન, નાક, જીભ તથા ચામડી વડે દુનિયાની વસ્તુઓના ગુણોનું ભાન થાય છે, પણ હાથ, પગ, મોઢું, વગેરે ઈંદ્રિયોથી કામ થાય છે. આ ઉપરથી જ વડે વસ્તુઓના ગુણોનું ભાન થાય છે તે ઈંદ્રિયો જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે, અને કામ કરનાર ઈંદ્રિયો કર્મેંદ્રિયો કહેવાય છે.

પાઠ ૧૦ મો—ઉંદરની કહાણી ભાગ ૧

કરચ

હંફાણું

ઝંખવાઈ

ચંદુલાલ સાંજના વાણુ કરવા બેઠો હતો. તેવામાં તેણે :
 ‘ચૂં’ ‘ચૂં’ ‘કદ’ ‘કદ’ એવો અવાજ સાંભળ્યો, અને જાણે
 કોઈ ઉતાવળથી દડબડ દોડતું હોય એમ લાગ્યું. વાંકા
 વળી જુએ છે તો તેણે એક નાના ઉંદરને જોયો. તે ભોંય
 પર પડેલી રોટલીની કરચો ખાતો હતો.

ઉંદર—ભાઈ, હું એક કરચ ખાઈને આ ચાલ્યો !

ચંદુલાલ—ના રે ભાઈ, અહીં રહેને; તારે જોઈતી
 હોય તો લે આ બીજી કરચો.

ઉંદર—(ગભરાતો) પણ મીની માશી ક્યાં છે ?

ચંદુલાલ—હું છું ત્યાંસુધી મીની તારો વાંકા વાળ
 નહિ કરે. તું ક્યાં રહે છે ?

હંદર—(આસપાસ જોતો, બીતો બીતો) ના, ભાઈ ના, હું અહીં રહેતો નથી. હું તો રસોડામાં ચૂલો છે, તેની પાસેના દરમાં રહું છું. ત્યાં મારું સુંદર ફૂંકણું દર છે. દરની અંદર કાગળના કડકા અને ૩ પાથરી અમે સૂઈએ છીએ. મારા ઘરમાં જવાનો રસ્તો લાંબો, સાંકડો અને અંધારાવાળો છે. વળી તેમાંથી ભીંતોની અંદર પણ ભોંયરાં બનાવ્યાં છે. મારે પાછા જવું છે; પણ રસોડામાં મીની છે તેની મને ધાક લાગે છે. રસોડામાં હું કંઈક ખાવાનું શોધવા આવ્યો હતો, તેવામાં તેણે મને જોયો. તેણે મારા પર તરાપ તો મારી, પણ હું જરા આંધો ખસી ગયો અને નાઠો. તે વખતે તેજ હતું, તેથી મને ખરાબર દેખાયું નહિ, અને હું ગભરાટનો માર્યો અહીં ચાલી આવ્યો.

ચંદુલાલ—તેજ હતું તેથી દેખાયું નહિ ! તું થું બોલે છે ?

હંદર—તેથી જ ન દેખાયું તો ! અમારી આંખો એવી હોય છે કે અમને અંધારામાં દેખાય. અમે આંખો દહાડો અંધારા દરમાં અને ભોંયરામાં રહીએ, એટલે અજવાળામાં અમારી આંખો ઝંખવાઈ જાય. અમારા ઘરમાં અમે દીવા રાખતા નથી. અંધારામાં જોઈ શકીએ, એટલે દીવા થું કામ રાખવા પડે ?

ચંદુલાલ—હા, અલ્યા ! તારી આંખો તો મોટી
અને ચળકતી છે.

પોતાની આંખનાં વખાણુ સાંભળી ઉંદર ખુશ થયો.

—

પાઠ ૧૧ મો-ઉંદરની કહાણી ભાગ ૨

શિકાર સરવા ધાંધલ

ઉંદર—મારી મૂછો તેં જોઈ ?

ચંદુલાલ—હા, તે લાંબી અને મજની છે.

ઉંદર—(મૂછે હાથ ફેરવી) હું મારી મૂછો અને આખું
શરીર બહુ સાફ રાખવા મથું છું. મારું શરીર ગંદું રહે તે
મને ગમતું નથી. મૂછોથી મોટું શોભે છે, એટલું જ નહિ પણ
તે મને બહુ કામની છે. કોઈ કાણામાં પેસતાં હું એને
બન્ને બાજુ લાંબી રાખું છું. જો મારી મૂછો કાણામાં સીધી
પેસે, તો મારું શરીર પણ તેમાં પેસે એ નક્કી. તમે
હાથથી સુંવાળું, કરકરું, ગરમ, ઠંડું બણો છો; પણ મારા
હાથ એ કામમાં નથી આવતા. એ કામ હું મારી મૂછોથી
કરું છું. વળી મારા કાન બહુ સરવા છે. બિલાડી કેવી

અવાજ કર્યા વગર ચાલે છે ! એને પગે ગાદી હોય છે. પણ હું તેનાં એ પગલાં સાંભળી શકું છું.

ચંદુલાલ—તું કાંઈ પ્રાણીનો શિકાર કરે છે કે ?

હંદર—હું તે શું શિકાર કરું ! મારો જ શિકાર થાય છે ને ! મારા કાન સરવા છે, મારી મૂછોની શક્તિ સારી છે, મારું શરીર ભૂખરું તથા ઓછા અજવાળામાં ન દેખાય એવું છે, હું બહુ ચપળ છું, અને તેથી જ બચું છું. મેં કહ્યું તે કારણથી જ મારી જાત બચવા પામી છે; નહિતર ખિલાડીએ અમને ઝારનાએ પૂરા કર્યા હોત.

ચંદુલાલ—અલ્યા ! રાતે તો તમે બહુ ધાંધલ મચાવો છો અને ઊંઘવા પણ દેતા નથી !

હંદર—એ તો જરા ગમ્મત ! ખિલાડી ન હોય અને કાંઈ ન હોય ત્યારે દરમાંથી નીકળી અમે રમીએ, ફૂટીએ, બધી ચીજો વેરી નાંખીએ, અને ખૂબ મજા કરીએ. પણ ખિલાડી આવે તો તરત જીવ લઈ નાસી જઈએ, અને દરમાં ભરાઈ જઈએ.

પાઠ ૧૨ મો—પૈસાની કહાણી

નમસ્કાર

તાલેવંત

નમસ્કાર ભાઈ ! મને ઓળખો છો કે ? મને જોઈ કેવા ખુશ થાઓ છો ! મારું નામ પૈસો છે. તમારું દરેકનું જીવું નામ હોય છે; કોઈનું નામ 'રમણલાલ' તો કોઈનું 'ચીમનલાલ.' અમારું દરેકનું જીવું નામ હોતું નથી. મારું નામ 'પૈસો' અને મારા ભાઈનું નામ પણ 'પૈસો.' અમે તો બધા જ 'પૈસા.'

અમે બધા એકસરખા છીએ. અમને વીશ કે પચીશને ભેગા મૂકશો તો અમારામાં કોઈ ફેર જણાશે નહિ. જીઓ, મારે હાથપગ નથી; એકલું ડોકું છે અને તે પણ મારું નથી. જ દેશમાં હું બનું છું તેના રાજનું એ ડોકું છે.

મારે ધણા ભાઈ છે. એમાંના કોઈ કોઈને હું રસ્તે કોઈ વાર મળું છું; પણ મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી. મારા ભાઈ એટલા બધા છે કે તમે ગણવા બેસો તો પાર પણ ન આવે ! મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી, પણ તેમાં શું ? હું જાણું છું કે તે બધા પોતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે.

અમે શું કામ કરીએ છીએ તે તમારે જાણવું છે ? અમે હંમેશાં ફરતા ફરીએ છીએ. અમે ઝાઝો વખત કોઈના ખિસ્સામાં રહેતા નથી. અમે શહેરમાં એક જગાએથી

બીજી જગાએ, અને એક શહેરથી બીજી શહેર જઈએ છીએ. હું એટલી બધી જગાએ જઈ આવ્યો છું કે તે બધીનાં નામ પણ મને યાદ નથી રહ્યાં. પણ હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં લોકો મને જોઈ ખુશ થાય છે. ગરીબ અને તાલેવંત બધા મને લેવા ઝટ હાથ લાંબો કરે છે.

જે હું ખિસ્સામાં ન હોઉં તે તમારાથી બજારમાંથી કંઈ લેવાય નહિ. દુકાનદારના હાથમાં મને મૂકો, એટલે તમે જે માગો તે ઝટ આપે.

ગઈ કાલે સાંજે મને અને મારા કેટલાક ભાઈઓને એક કાથળીમાં મૂક્યા. આખી રાત અમને ત્યાં પૂરી રાખ્યા. અમે બહુએ અકળાઈએ અને ખૂંચો પાડીએ પણ કંઈ સાંભળે નહિ. સવારે અમને કાથળીમાંથી કાઢ્યા અને એકના ઉપર એક એમ સોળ સોળની ઢગલી કરી. થોડી વારે એક ભાઈ ત્યાં હસતા હસતા આવ્યા. મને લઈને બેઠા હતા તે ભાઈને હસી નમસ્કાર કર્યા અને કંઈ આપ્યું. તેણે મારાવાળી ઢગલી ઉપાડી તેમને આપી. તેમણે અમને બધાને ખિસ્સામાં મૂક્યા; અને ચાલવા માંડ્યું. ત્યાં અમે એક એક જોડે અથડાઈએ, કુટાઈએ અને ખૂંચો પાડીએ.

તે ભાઈએ ઘેર જઈ મને બહાર કાઢ્યો અને પોતાના છોકરાને ખૂંચ પાડી. હસતા ચહેરાવાળો, ચપળ, રમતિયાળ છોકરો દોડતો ફૂટતો આવ્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું,

“ બાપુ, તારે માટે હું એક નવો પૈસો લાવ્યો છું. ” “ ક્યો, બાપાજી ? ” એમ કહી બાપુએ હરખથી હાથ લાંબો કર્યો. પેલા ભાઈએ મને તેના હાથમાં મૂક્યો.

તે છોકરો મને જોઈ ખુશ થયો અને મને ખિસ્સામાં મૂકી ખજારમાં દોડ્યો. તેણે મને એક ડોશીને આપ્યો. ડોશીએ મને લઈ એક ડબ્બામાં મૂક્યો. હું જરા વાર ત્યાં બેઠો હોઈશ એટલામાં એક ગાડીવાળાએ ડોશીને પાવલી આપી. ડોશીએ મને અને મારા કેટલાક ભાઈઓને બહાર કાઢી તેને આપ્યા. આમ ફરતો ફરતો હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારી પાસે પણ હું બહુ નહિ જ રહું. અમારે તો પ્રયાં જ કરવાનું !

નાણું નાશવંત છે; એનો સદુપયોગ કરો.

લક્ષ્મી ચલ અને ચપલ છે; તે કોઈની થઈ નથી અને થવાની નથી.

ઉધમી અખ્યાત સિરપાવ સંપત્તિ

હારુણ નિશ્ચિંત ખરહાસ

જૂના વખતમાં ગુજરાત દેશ હાલના કરતાં ખુબ નાનો હતો. ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં વડનગરની આસપાસનો મુલક તે જ જૂનું ગુજરાત. ત્યાં પંચાસર નામના એક નગરમાં જયશિખર નામે સજ્જ રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજા આવડા જાતનો રજપૂત હતો.

એના અમલમાં ગુજરાતની પ્રજા ધણી આખાદ અને સુખી થઈ હતી. લોકો ઉધમી અને સદાચારી હતા. પુરુષ તેમજ સ્ત્રીઓ સારી રીતે વિદ્યા મેળવતાં હતાં. રાજ ન્યાયથી રાજ્ય કરતો. વાધ અને બકરી એક આરે પાણી પીતાં હતાં. રાજ જયશિખર પર પ્રજાનો બહુ પ્રેમ હતો. રાજાને રૂપસુંદરી નામે રાણી હતી. તે રૂપાળી ભણેલી અને સદાચારી હતી. રાણીનો ભાઈ સુરપાળ શૂરવીર થોડો હતો. પોતાની બેન જોડે તે પણ પંચાસર આવ્યો હતો અને જયશિખરની નોકરીમાં દાખલ થયો હતો.

ગુજરાતમાં જયશિખર રાજ્ય કરતો હતો, તે જ વખતે દક્ષિણમાં કલ્યાણી નામના નગરમાં ભૂવડ નામે સોલંકી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જયશિખરના રાજ્યનો પ્રખ્યાત કવિ શંકર એક વાર ફરતો ફરતો ભૂવડ રાજાના દરબારમાં જઈ ચડ્યો. તેણે ભૂવડ આગળ સુંદર કવિતાઓ ગાઈ સંભળાવી અને એમાં ગુજરાતની દોલતનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. ભૂવડે શંકર કવિને સારો સિરપાવ આપ્યો પણ ગુજરાતની સંપત્તિથી લલચાઈ તેણે તે દેશ જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભૂવડે મીર નામના એક સરદારને મોટી ફોજ લઈ ગુજરાત પર ચડાઈ કરવા મોકલ્યો. ગુજરાતની સેના લઈ શૂરો સુરપાળ તેની સામે થયો. મીર હારી પાછો નાઠો. ફરીથી મોટી ફોજ લઈ ભૂવડ જાતે ગુજરાત જીતવા આવ્યો.

શૂરા ગુજરાતી યોદ્ધાની સેના લઈ જયશિખર તેની સામે થયો. પંચાસરના મેદાનમાં ગુજરાતી તથા સોલંકી સેના વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ થયું. જયશિખર ઘણી બહાદુરી અને ચતુરાઈથી લડવા લાગ્યો; પણ ભૂવડનું લશ્કર મોટું જોઈ તેને જીતવાની આશા ન જણાઈ. તેણે પોતાના સાળા સુરપાળને બોલાવી કહ્યું, ‘સુરપાળ, તારી બેન રૂપસુંદરીને કોઈ પહાડ કે જંગલમાં લઈ જ, કે જ્યાં તે દુશ્મનને હાથ પડે નહિ.’” સુરપાળ રાણી રૂપસુંદરીને ગાઢા જંગલમાં લઈ ગયો.

રાણીના ગયાથી જયશિખર નિશ્ચિંત થયો. તે સિંહની પેઠે ભૂવડની સેના પર તૂટી પડ્યો. તેનાં અને તેના ગુજરાતી વીરોનાં પરાક્રમથી શત્રુઓ કંપી ઉઠ્યા. આખરે બહાદુરીથી લડતાં જયશિખર મરાયો.

રૂપસુંદરીને જંગલમાં મૂકી સુરપાળ પાછો વળ્યો. રસ્તે જ તેને જયશિખર મરાયાના અને પંચાસર પડ્યાના માઠા સમાચાર મળ્યા. એટલે તે ગિરનાર તરફના ડુંગરોમાં ભરાયો. આ બાબતુ રાણીને જંગલમાં એક ભીલડી મળી, તે તેને પોતાની ઝૂંપડીમાં લઈ ગઈ. તેણે તેની સારી ખરદાસ કરી. જ્યારે જંગલના ભીલ લોકો જાણ્યું કે એ બાઈ તો પોતાના રાજા જયશિખરની વિધવા રાણી છે, ત્યારે તેમણે બહુ કાળજીથી તેનું જતન કરવા માંડ્યું.

જંગલમાં રાણીને એક પુત્ર સાંપડ્યો. તે વનમાં જન્મ્યો હતો તેથી તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. એ વનરાજે આગળ જતાં પોતાના મામા સુરપાળ અને ભીલોની મદદથી ભૂવડને હરાવ્યો અને ગુજરાતમાં ફરી આવડા રાજ્ય સ્થાપ્યું.

જય જય ગરવી ગુજરાત ।

પાઠ ૧૪ મો-ગુણવંતી ગુજરાત

મોઘેરા મણિમંડપ મહંત

ગુણવંતી ગુજરાત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
 નમીએ નમીએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
 મોઘેરા તુજ મણિમંડપમાં ઝૂકી રહ્યાં અમ શીશ;
 માત મીઠી તુજ ચરણપડીને માગીએ શુભ આશિષ;
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સંત મહંત અનંત વીરોની વહાલી અમારી માત !
 જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત;
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

હિંદુ, મુસલમાન, પારસી સર્વે માત ! અમે તુજ બાળ;
 અંગ ઉમંગ ભરી નવ રંગે, કરીએ સેવા સહુ કાળ;
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

(ખબરદાર)

પાઠ ૧૫ મો—સંક્રાંતિ

ચીમન—આજ સંક્રાંતિ છે. આજ નિશાળે જવાનું નથી. આજ નિશાળમાં રજા છે. આજ તો પતંગ ચગાવવાના છે. આજ તો બહુ મજા પડશે ! બધા છોકરા અગાશીઓ-માંથી પતંગ ચગાવશે અને પેચ નાંખી લડાવશે. આજ તો આકાશમાં બધે પતંગ પતંગ થઈ રહેશે.

મોતી—ચીમનભાઈ, આજ ખાચે તલ મંગાવ્યા છે. એ તલના લાડુ કરવાના છે. મને તલના લાડુ બહુ ભાવે છે. (છોકરાંઓ આમ વાતો કરતાં હતાં એટલામાં તેમના બાપ ત્યાં આવ્યા.)

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, આજ શેની રજા છે તે તું જાણે છે ?

ચીમન—હા, બાપાજી, આજ સંક્રાંતિની રજા છે.

મોહનલાલ—સંક્રાંતિને દિવસે શું શું કરવાનું ?

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિને દહાડે પતંગ ચગાવવાના.

મોતી—અને તલના લાડુ ખાવાના.

મોહનલાલ—એ તો ખરું. જો આજ આકાશ કેવું ચોખ્ખું ભૂરું છે ! તેના તરફ જોઈ રહેવાનું મન થાય છે ! આવું ચોખ્ખું આકાશ હોય ત્યારે પતંગ ચગાવવાની બહુ મજા પડે. આપણે તલના લાડુ ખાવાના.

એ પણ ઠીક છે. પણ આજ તો સારા ભણેલા માણસોને અને ગરીબને દાન આપવું જોઈએ. આજ લોકો તલના લાકડું, પહેરવાનાં લૂગડાં, અને જત જતના દાણા વગેરેનું દાન કરશે.

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિ વખતે શું થાય છે કે લોકો દાન કરે છે ?

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, તેં સૂર્યને ઊગતો જોયો છે ? એ કઈ દિશામાં ઊગે છે ?

ચીમન—બાપાજી, સૂર્ય તો પૂર્વ દિશામાં ઊગે છે.

મોહનલાલ—સૂર્ય આખું વર્ષ બરાબર પૂર્વમાં ઊગતો નથી. તું બરાબર જોઈશ તો તને જણાશે કે શિયાળામાં સૂર્ય પૂર્વમાંથી દક્ષિણ તરફ ખસતો જણાય છે. દક્ષિણ તરફ ખૂબ ખસ્યા પછી સંક્રાંતિના દિવસથી તે પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે છે. આમ ઉત્તર તરફ આવતાં આવતાં તે બરાબર પૂર્વમાં ઊગે છે, અને ત્યાર પછી ઉનાળામાં તે બરાબર પૂર્વમાંથી ઉત્તર તરફ ખસવા માંડે છે. ઉત્તરમાં ખૂબ ખસ્યા પછી ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ વળી બરાબર પૂર્વમાં ઊગે છે. શિયાળામાં ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ ખસે છે. દક્ષિણમાં ખૂબ ખસેલો સૂર્ય પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે તે દિવસ સંક્રાંતિનો કહેવાય છે. એને

મકરસંક્રાંતિ પણ કહે છે. એ દહાડો સારો અને પવિત્ર ગણાય છે, તેથી લોકો તે દિવસે દાન આપે છે.

મકરસંક્રાંતિ હિંદુઓનું એક મોટું પર્વ છે.

તે દિવસે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં વિદ્યામંદિરને દાન આપે.

પાઠ ૧૬ મો—સુખી કુટુંબ -

સ્તોત્ર શ્લોક પ્રાર્થના

અમારા પડોશી ઈશ્વરલાલ દેસાઈ બહુ સારા આદમી છે. એમના ઘરની રીત બહુ જાણવા જવી છે. એમને ઘેર બધાં રોજ વહેલાં ઊઠે છે. દિશાએ જઈ આવી દાતણપાણી કરી બધાં ભેગાં મળી પ્રાર્થના કરે છે. ત્યાર પછી છોકરાંઓ વારાફરતી સ્તોત્રો અને શ્લોકો ગાય છે. પછી બધાં વારાફરતી નહાય છે. છોકરાં અને પુરુષો નહાતાં હોય છે, તેવામાં દેસાઈનાં પત્ની ઊજમબા પહેલાં પોતાનો ચોટલો ઓળી પછી છોકરીઓના ચોટલા ઓળે છે અને બધા ઓરડામાંથી પૂંજે કાઢી નાંખે છે.

ઊજમબા પૂંજે એવો સારી રીતે કાઢે છે કે ઓરડાના ખૂણામાં કે બીજા કોઈ ઠેકાણે જરા પણ ધૂળ રહેતી નથી. તે ખુરશીઓ, પેટીઓ અને જાજમ વગેરે બધું ઉપાડી, તેમની તળેથી પૂંજે કાઢે છે; છત્રીઓ અને

કખાટની પાછળથી પણ તે કચરો કાઢે છે. ઊજમખાનું ધર બહુ જ ચોખ્ખું અને ઊડીને આંખે બાઝે એવું રહે છે.

સ્તુતિ થઈ રહ્યા પછી બધાં પોતપોતાને કામે વળગે છે. છોકરા છોકરીઓ પોતાના પાઠ વાંચવા બેસે છે. છોકરીઓ વળી ધરકામમાં માને મદદ કરે છે.

દશ વાગે જમીને થોડી વાર બેસી દેસાઈ દુકાને જાય છે અને છોકરાઓ અને છોકરીઓ નિશાળે જાય છે. દેસાઈની મોટી છોકરી છ ચોપડી ભણી રહી છે તે ઘેર રહે છે. તે શીવવાનું શીખે છે, અને માની પાસે બેસી સારી સારી ચોપડીઓ વાંચે છે.

સાંજના નિશાળેથી આવી થોડો નાસ્તો કરી છોકરાઓ અખાડે કસરત કરવા જાય છે. દેસાઈ ડોઈ વાર એકલા તો ડોઈ વાર ઊજમખા અને છોકરીઓને લઈ ફરવા જાય છે.

રાત્રે વાળુ કર્યા પછી બધાં રસોડાની પાસેના આર-ડામાં એકઠાં થાય છે. પછી છોકરાઓ વારાફરતી 'રામાયણ' કે 'મહાભારત' જવી ડોઈ ચોપડીમાંથી વાંચે છે. સાર પછી વારાફરતી શ્લોકો અને કવિતા બોલે છે. 'નવજીવન' આવવાને દિવસે તો બધાની ખુશીનો પાર રહેતો નથી. બધાંને ગાંધીજીની વાતો વાંચવી બહુ ગમે છે. છોકરાંને સમજણ ન પડે તે દેસાઈજી સમજાવે છે.

દેસાઈજીના મિત્ર માવજીભાઈ આવ્યા હોય ત્યારે તો ખરી ગમ્મત થાય. માવજીભાઈ બહુ જ આનંદી સ્વભાવના છે. તે તો ઉખાણાં અને સમસ્યાનો જાણે ખજનો ! કાંઈ કાંઈ અવનવાં ઉખાણાં પૂછે, કોયડા પૂછે અને વાતો તો એવી સરસ કહે કે ઊઠવાનું મન પણ ન થાય. એમને ગીતો પણ બહુ સરસ આવડે છે.

રાતના નવ વાગે એટલે બધાં પ્રાર્થના કરી સૂઈ જાય છે. દેસાઈજીનું કુટુંબ ખરેખર બહુ સુખ ભોગવે છે. દેસાઈજી પૈસાદાર છે પણ નોકર રાખતા નથી. તે કહે છે કે નોકર રાખ્યાથી આપણને હુંપદ આવે. તેઓ જાતે ધરનું કામ કરે છે. બજારમાંથી શાક લઈ આવતાં કે બીજી કાંઈ ભારે ચીજ ઊંચકી લાવતાં તેમને શરમ લાગતી નથી. તેમનાં છોકરાં પણ નાહીને પોતપોતાનાં લૂગડાં ઘોઈ નાંખે છે, અને જમ્યા પછી પોતપોતાનાં થાળી વાડકા માંજ નાંખે છે.

દેસાઈજીના ધરમાં બધાં ખાદી પહેરે છે, અને રોજ ગમે તેમ કરી વખત કાઢી એક કલાક કાંતે છે. તેઓ કાંતે છે તે જ સૂતરને વણાવી તેનાં કપડાં પહેરે છે. એમના ધરમાં છોકરાં લડતાં નથી અને કંજિયો કંકાસ કરતાં નથી. આવું સારું કુટુંબ કોને ન ગમે !

કુટુંબપ્રેમ રાखો અને ઘરકામ ઉમંગથી કરો.

પાઠ ૧૭ મો—ધરમાં વર્તન

મારા ધરની સામે મોતી નામનો છોકરો રહે છે. એની મા એને કંઈ કામ સોંપે તો તે પહેલાં તો ના જ પાડે. બહુ ધમકાવે ત્યારે બબડતો અને પગ પછાડતો કામ કરવા જાય. ધરનું કામ કરવાનું હોય તો કહે “ મને થાક લાગ્યો છે ” અને એ જ વખતે કોઈ દોસ્તદાર રમવા બોલાવે તો તરત રમવા દોડે.

ધરમાં તેની બહેન કે બા માંદી હોય તો પણ પાસે બેસે નહિ. ધરના કામમાં એ બહુ જ બેદરકાર રહે. એની બહેનને તો એ બહુ જ પજવે. તેના કામમાં ખોટો જ કાઢ્યા કરે, અને તેના ચાળા પાડ્યા કરે. તેની કોઈ સારી ચીજ હોય તો તે પોતે લઈ લે અને કહે કે મારી છે.

બજારમાંથી કાંઈ ચીજ લઈ આવવાની હોય તો તેને શરમ લાગે. એનાં લૂગડાં તથા ચોપડીઓનું પણ કાંઈ ઠેકાણું નહિ. એને જોઈતી ચીજ કદી જડે નહિ. એની બહેન બિચારી એની ચીજ જાંચે મૂકી મૂકીને થાકે. તેના બાપાએ બહુ શિખામણ દીધી પણ તે સુધર્યો નહિ.

એક દિવસ તે દેસાઈજીના છોકરા મગનને રમવા બોલાવવા ગયો. તે રમવામાં બહુ ચપલ અને હોશિયાર હતો. એનો આનંદી સ્વભાવ બધાને ગમતો.

મોતી ગયો ત્યારે મગન પોતાની બહેનનું માથું દાબતો હતો. તેની બહેનને આજે તાવ આવ્યો હતો.

મોતીએ તેને રમવા આવવા કહ્યું, ત્યારે તેણે ના પાડી. તેણે કહ્યું, “મારી બહેન માંદી છે. હું પાસે બેસું છું ત્યારે તેને બહુ ગમે છે. મારી પર બહેનનું બહુ વહાલ છે. રમવાથી મને આનંદ થાય તેના કરતાં મારી વહાલી બહેનને સુખી કર્યાથી મને વધારે આનંદ થાય છે.”

મોતીએ જોયું તો મગનનો ચોરડો ધણો જ ચોખ્ખો હતો. તેની બધી ચોપડીઓ બરાબર ગોઠવીને મૂકલી હતી. તેનાં બધાં કપડાં બરાબર ખીંટીએ મૂકલાં હતાં. મોતી ઊઠવા જતો હતો એટલામાં મગનને તેની માએ બોલાવ્યો એટલે

મગન 'જી' કહીને તુરત ત્યાં ગયો. તેની માએ તેને બજારમાં જઈ બહેનને માટે મમરા લાવવા કહ્યું. ઘણી ખુશીથી તે ઝપાટા ભેર તે કામ કરવા ગયો.

મોતી તો આ બધું જોઈને છક્ક થઈ ગયો. તેણે પોતાના મનમાં મગનના જવા થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેને સમજાયું કે ધરતું કામ કરવામાં કાંઈ શરમ નથી. પોતાની બહેન જોડે પોતે લડતો અને તેને પજવતો તેની તેને બહુ શરમ લાગી. પોતાનાં માબાપને માન આપવાનો તથા પોતાની બધી ચીજો ઠેકાણે મૂકવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

મોતીએ પોતે કરેલો ઠરાવ બરાબર પાળ્યો. મગનની સોબતથી તે ખરેખર સુધરી ગયો.

સોબત તેવી અસર.

પાઠ ૧૮ મો—સોબતની અસર

ગંગામાં ગયું જે જળ, ગણાયું તે ગંગાજળ,
 ગટરમાં ગયું જળ, ગંદું તે ગણાયું છે;
 ખારે દરિયે ગયું તે, ખરેખરું ખારું થયું;
 છાશમાં પડ્યું તે છાશ રૂપ થઈ છણાયું છે;
 શેલડીએ શોષ્યું, થયું શેલડીના રસરૂપે,
 ચૂનામાં ભળ્યું તે ચૂના રૂપ થઈ ચણાયું છે;
 એક જ આકાશની, પેદાશ દલપત કહે,
 જેવો જેવો જોગ થયો, તેવું તે જણાયું છે.

(દલપતરામ)

પાઠ ૧૯ મો-શૂરો કેશવ

નાણું આંતર્યા મુખી આણસારો
આડું જૂથ

કેશવ શૂરો હતો. તેને કશી વાતની ખીક ન મળે.
નાનો હતો ત્યારે પણ અંધારામાં ધરને ત્રીજ માળ જવું

હોય તો તે તરત જાય. અંધારી ઘોર રાત હોય અને તેને ગામ બહાર મોકલો તો તે જતાં ન ડરે.

કેશવને પત્તાં કે સોગટાંબાજી રમવાં ગમતાં નહિ. તે એ રમતોને નમાલી રમતો કહેતો. લાંબે ફરવા જવું હોય, કે ‘ આંબલી પીપળી ’ કે ‘ ખો ખો ’ રમવી હોય તો કેશવ તૈયાર. કેશવને કસરતનો બહુ શોખ હતો. તે દંડ બેઠક કરતો, મગદળ ફેરવતો અને કુસ્તી પણ કરતો. કસરતથી એનું શરીર પણ ધણું સારું થયું હતું.

એક વાર કેશવ અને તેનાં સગાંઓ ગાડાં કરી જત્રા કરવા નીકળ્યાં. એક દિવસ સમીસાંજને વખતે તેમનું ગાડું એક નાના નાળામાંથી પસાર થતું હતું. રસ્તાની બંને બાજુ ઊંચી લેખડો હતી. લેખડ વચ્ચે ઢાળ ઊતરી ગાડું નદીના મધ્ય ભાગમાં આવ્યું, એટલે પાંચ છ ચોર તેની આસપાસ ફરી વળ્યા.

એક ચોરે બળદ આંતર્યા. બધાં ગાડામાંથી ઊતરી પડ્યાં. ચોરના મુખીએ ખૂમ મારી કહ્યું, ‘ અલ્યા, જ હોય તે અહીં મૂકી દો. ’ કેશવે આણસારે કયો એટલે બધાંએ પોતાની ચીજોનો એક ઠેકાણે ઢગલો ન કરતાં તેમને છૂટી છૂટી નાંખી દીધી.

ચોરનો મુખી નીચો વળી પેલી ચીજો તપાસવા લાગ્યો. કેશવ આવો જ કોઈ લાગ જોતો હતો. તેણે ગાડાનું આડું કાઢી તેની પર જોરથી ધા કયો. બીજા ચોર કેશવ

પર ધસી આવ્યા, પણ તેણે પેલું આડું એવું તો દાવથી ફેરવવા માંડ્યું કે તે ચોરોનાં પૂંઠિયાં જ રંગાઈ ગયાં. કેશવની હિંમત એધ તેની એડેનાં માણસોને પણ શૂર ચડ્યું. તેઓ પણ આડાં તથા ડાંગો લઈ તેની મદદે ગયાં. આટલાં બધાં માણસોનું જૂથ જમેલું એઈ ચોરો નાશી ગયા.

હિંમતે મરદા તો મદદે खुदा.

પાઠ ૨૦ મો—પાણી ભાગ ૧.

જળાશય સ્વચ્છ કંસારો

દુનિયામાં પાણી જુદે જુદે ઠેકાણે એવામાં આવે છે. તળાવમાં, નદીમાં, નાનાં મોટાં ઝરણાંમાં અને ધુધવાટા મારતા દરિયામાં પાણી હોય છે.

જમીનની અંદર ઊંડું ખોદતાં પાણી નીકળે છે ત્યારે તેને ફવો કહે છે. ફવાની અંદર જવા આધેથી પગથિયાં કર્યા હોય તો તેવો ફવો વાવ કહેવાય. ઘણા જગ્યામાં પાણી હોય તેવી જગા જળાશય કહેવાય. ફવા, વાવ, તળાવ, નદી વગેરે બધાં જ જળાશય કહેવાય.

પાણી બહુ જરૂરી ચીજ છે. કેટલાક દિવસ ખાંધા વગર રહી શકાય, પણ પાણી ન મળે તો બે દહાડા પણ

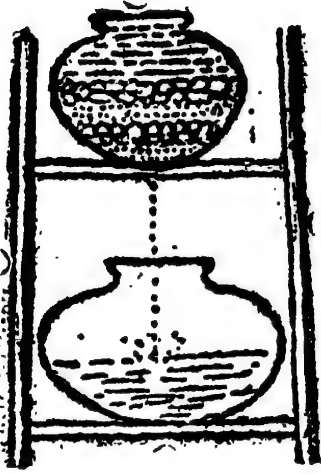
જીવતું મુશ્કેલ થઈ પડે. પાણી આટલું બધું જરૂરનું છે છતાં ઘણા લોક પાણી પીવામાં બહુ ભૂલો કરે છે. ઉનાળાનો દહાડો હોય અને તરસ બહુ લાગી હોય ત્યારે ઘણા લોક એક સામટું ખૂબ પાણી પી જાય છે. વળી કેટલાક જમતી વખતે કે જમતા પહેલાં પણ ખૂબ પાણી પીએ છે. આમ બહુ પાણી પીવાથી શરીર બગડે છે.

બહુ પાણી પીવાથી નુકસાન છે, તેમ ઓછું પાણી પીવાથી પણ નુકસાન છે. તરસ લાગે અને પાણી ન પીએ તો પણ રોગ થાય. સવારના પહોરમાં પથારીમાંથી ઊઠીને તરત પાણી પીવું હોય તો તેથી કંઈ નુકસાન નથી; પણ ત્યાર પછી થોડી વારે પાણી પીવું હોય તો જરૂર નુકસાન થાય. એ નરણેકાઠે પાણી પીવું કહેવાય. તડકામાંથી આવીને તરત પાણી પીવું નહિ. દોડીને કે રમીને તરત પાણી પીવાથી પેટમાં રોગ થાય. સૂતાં પહેલાં તરત પાણી પીવું નહિ. ભારે ખાંધું હોય કે તાપ પડતો હોય ત્યારે પાણી વધારે જોઈએ.

પાણી ગાળી સ્વચ્છ કરી પીવું જોઈએ. ગંદું પાણી પીવાથી રોગ થાય. પાણીની ગોળી તથા પાણી ભરવાનાં બીજાં વાસણ રોજ વીંછળી સાફ કરવાં જોઈએ. લોટા, પવાલાં વીંછળ્યા વગર તેમાં પાણી ભરવું નહિ. રાતે દીવા આગળ જોઈને પાણી પીવું. લોટી કે લોટાથી પીવા કરતાં પવાલાથી

પાણી પીવું. તેમ કરવાથી પાણીમાં કચરો હોય તો તરત ખખર પડે. જોયા વગર પાણી પીવાથી કંસારી મંકાડા કે વીંછી જવાં જંતુઓ મોંમાં ગયાના ધણા દાખલા બન્યા છે.

સાધારણ રીતે લૂગડાના ગળણાથી પાણી ગાળે તો ચાલે. પાણીનું ગળણું રોજ સારી રીતે ધોવું જોઈએ. કોઈ જગાનું પાણી રોગ કરે એવું હોય તો તેને ઉકાળી દંડું

કરી પીવું. પાણી સાફ કરવાની બીજી રીત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગોળીમાં તળીએ ઝીણું છિદ્ર પાડી એક રેતીનો અને એક કોયલાનો એમ ઉપગ્ર ઉપરી થર કરે છે. પછી ઉપરથી પાણી રેડે છે. તે પાણી પેલા થરોમાં ગળાઈને નીચે ઉતરે છે અને નીચે મૂકલી બીજી

ગોળીમાં પડે છે. એ પાણી ઘણું ચોખ્ખું થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો—પાણી ભાગ ૨

ધણું કરીને પીવાનું પાણી બે રીતે ગંદું થાય છે. પાણી જમીન પર થઈ વહેતું હોય છે, ત્યારે જમીન પરનો કચરો તેમાં દાખલ થાય છે. ચોમાસામાં બધા ગામનો કચરો નદીમાં ધોવાઈ જાય છે. ધણી વાર એવું બને છે કે ખાળ-ફવામાંનું અથવા બીજું ગંદું પાણી જમીનમાં મરે છે અને પાસે કાંઈ ફ્લો હોય તો તેમાં જાય છે. એથી ફવાનું પાણી ખરાબ થાય છે.

વળી કેટલીક વાર તો આપણે જાતે પાણીને ખરાબ કરીએ છીએ. તળાવ કે નદીને કિનારે આપણે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરીએ છીએ. આ ટેવ ધણી ખૂરી છે. એથી જળાશયનું પાણી ગંદું થાય છે. પાણીમાં નહાવા ધોવાથી પણ શરીરનો મેલ અને કચરો તેમાં જાય છે. નદીઓમાં ગામની ગટરો ખોલી દે છે, તેથી આખા ગામનો કચરો તેના પાણીમાં જાય છે.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે જળાશયોને કિનારે મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. ગામની ગટર ખૂલતી હોય અથવા લોક નહાતા ધોતા હોય એવા જળાશયનું પાણી પીવું નહિ. કેટલાક ફ્લા બહુ ઊંડા હોતા નથી, તેમજ અંદરથી ચણેલા પણ હોતા નથી. આવા ફ્લામાં

ખાળફવાનું જમીનમાં મરેલું પાણી આવવાનો સંભવ છે. એવા ફવાનું પાણી પીવું નહિ. ફવાને પાકું ચણેલું થાણું અને તેને ફરતી ચોકડી હોવી જોઈએ. એમ ન હોય તો થાળા ઉપર ઘોયેલાં લૂગડાંનું મેલું પાણી તેની અંદર જાય અને પાણી બગડે.

પાણીમાં બે જાતની અશુદ્ધિ એટલે મેલ હોય છે; એક પાણીમાં ઓગળી ગયેલી અને બીજી નહિ ઓગળી ગયેલી. લૂગડાના ગળણાથી અથવા રેતી અને કાચલાના થરથી નહિ ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે. પાણીને ઉકાળી તેની વરાળને ઠંડી પાડવાથી ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે.

સૌથી ઓખ્યું વરસાદનું પાણી. એથી બીજા નંબરે જાંડા ફવાનું પાણી. કાંઈ મેલ ન આવતો હોય તો નદી કે ઝરણાનું પાણી સારું. તળાવનું કે એવું નહિ વહેતું પાણી સૌ કરતાં ખરાબ. જે તેવા તળાવમાં લોડા નહાતા ધોતા હોય તો તો તેનું પાણી કદી પીવામાં વાપરવું નહિ.

પાણી એ જીવનની એક મોટી જરૂરિયાત છે.

પીવામાં હમેશાં સ્વચ્છ પાણી જ વાપરો.

પાઠ ૨૨ મો—બહાદુર બાપુ

અભિમાન

તત્પર

હડકવા

બાપુ ઘણો હિંમતવાન છોકરો હતો. તે રોજ અખાડે જતો અને કસરત કરતો. કસરત કરવાથી તેનું શરીર

ધણું મજબૂત થયું હતું. તે અંધારે જતાં ખીતો નહિ. રાતના ગમે ત્યાં જવું પડે તો તે જતો.

બાપુ જખરો હતો પણ એને પોતાના જોરનું અભિમાન નહોતું. તે પોતાનાથી નાના કે નખળા છોકરાઓને કદી પજવતો નહિ. એમ કરવું તે બાયલાનું કામ છે એમ તે માનતો. એનું મોઢું હમેશાં હસતું અને આનંદી રહેતું.

ગરીબ તથા દુઃખીને મદદ કરવા તે હમેશાં તત્પર રહેતો. એક વાર તે પ્રવા જતો હતો તેવામાં ‘હડકાયું ફૂતરું આવે છે,’ ‘હડકાયું ફૂતરું આવે છે’ એવી ખૂમો તેણે સાંભળી. બધા લોક ગભરાઈને ઓટલા પર ચડી જતા હતા. હડકાયું ફૂતરું કરડે તો હડકવા થઈ માણસ મરી જાય તેથી લોકો ઓટલું બધું ખીતા હતા.

પોતાની જાતને બચાવવામાં લોકો નખળાં કે નાનાંની દરકાર કરતા નહોતા. એક નાની છોકરી અને તના નાના ભાઈથી ઓટલા પર ચડાયું નહિ, અને પેલું હડકાયું ફૂતરું તો પાસે આવી પહોંચ્યું. તે બંને ગભરાઈને રડી પડ્યાં.

બાપુએ તેમને કહ્યું, “તમે જરા પણ ગભરાશો નહિ. એ ફૂતરું તમને નહિ કરડે. ખીશો નહિ.” આમ કહી તેણે પોતાનો કોટ કાઢી ઝટ પોતાના ડાબા હાથ પર વીંટી

દીધો. ફૂતરું પાસે આવ્યું એટલે તેણે ડાબો હાથ ફૂતરાના મોં સામે ધર્યો. ફૂતરાએ તે પકડ્યો કે તુર્ત બીજ હાથે ભેરથી તેણે તેના કપાળમાં લાકડીના ફટકા મારવા માંડ્યા. લાકડીના ઝપાટા ખરાબર વાગવાથી તે હડકાયું ફૂતરું મરી ગયું.

હડકાયા ફૂતરાના મોંમાંથી લાળ ગળે છે, તે ઝેરી હોય છે. પોતાના શરીર પર તે ઝેરી લાળ ન પડે, અને ફૂતરાના દાંત વાગે નહિ તેથી બાપુએ પોતાના હાથ પર ડોક વીંટ્યો હતો.

હડકાયું ફૂતરું ઓળખવાની રીત એ છે કે તેની પૂંછડી લખડી ગઈ હોય છે. તેના મોંમાંથી લાળ ગળ્યા કરે છે. તેનાથી એક ઠેકાણે કદી બેસી રહેવાતું નથી. તે ગાંડાની પેઠે દોડ્યા જ કરે છે. તમે ઓટલા પર ચડી જાઓ તો ત્યાં તે તમને કરડવા આવે નહિ. એ તો સીધું દોડ્યું જ જાય અને અડફ્ટમાં આવે અથવા પાસે હોય તેને કરડે.

તે ફૂતરું મરી ગયું એટલે પેલા ઓટલા પર ચડી ગયેલા બીકણ લોક નીચે ઉતર્યા અને બાપુનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, પણ બાપુ તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો.

શક્તિનો સદુપયોગ પરોપકાર કરવામાં જ છે.

પાઠ ૨૩ મો—છ ઋતુઓ

હેમંત શિશિર વસંત વર્ષા શરદ્

વૃષ્ટિ ઉકળાટ સરવરિયાં મેહ

આપણે આગળ શીખી ગયા કે વર્ષના બાર મહિના છે. આપણે એ પણ શીખી ગયા છીએ કે શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું એવી વર્ષની ત્રણ ઋતુઓ છે. આપણે એ પણ જોયું કે બધી ઋતુઓમાં દહાડો અને રાત સરખાં હોતાં નથી. શિયાળામાં દહાડો ટૂંકો અને રાત લાંબી હોય છે. ઉનાળામાં એથી ઉલટું એટલે કે દહાડો લાંબો અને રાત ટૂંકી હોય છે. શિયાળામાં ટાઢ પડે છે અને ઉનાળામાં તાપ પડે છે.

હવે જરા વધારે ઝીણી નજરે ઋતુઓની બાબત તપાસીએ. ચોમાસું પૂરું થયા પછી એકદમ ખૂબ ટાઢ પડવા માંડતી નથી. ટાઢ ધીરે ધીરે વધતી જાય છે. આમ હોવાથી આપણે શિયાળાના બે ભાગ પાડી શકીએ; એાછી ટાઢવાળો શિયાળાનો ભાગ અને ઘણી ટાઢવાળો ભાગ. એાછી ટાઢવાળા ભાગને એટલે કે આસો તથા કારતક એ બે માસને હેમંત ઋતુ કહે છે. વધારે ટાઢવાળા માગશર તથા પોષ. એ બે માસને શિશિર ઋતુ કહે છે. આ પ્રમાણે શિયાળાના બે ભાગ થયા. (૧) હેમંત અને (૨) શિશિર.

ઉનાળાના પાણુ એ જ પ્રમાણે બે ભાગ પડે છે. શિયાળો પૂરો થતાં કાંઈ એકદમ ખૂબ તાપ પડવા માંડતો નથી. પહેલાં તો ટાઢ ઓછી થાય છે અને પછી ધીરે ધીરે તાપ વધવા માંડે છે. મહા અને ફાગણ એ બે મહિનામાં ટાઢ ઓછી થાય છે અને હવા ધીરે ધીરે ગરમ થતી જાય છે. ઉનાળાનો આ પ્રથમ ભાગ વસંત ઋતુ કહેવાય છે. ત્યાર પછીના બે માસમાં એટલે ચૈત્ર વૈશાખમાં તાપ વધવા માંડે છે. વૈશાખમાં તો ખૂબ જ તાપ પડે છે. ઉનાળાનો આ ભાગ ગ્રીષ્મ ઋતુ કહેવાય છે.

ચોમાસાના પાણુ બે ભાગ છે. જઠ તથા અષાઢમાં સારી પેઠે ઉકળાટ અને વૃષ્ટિ થાય છે. અને શ્રાવણ તથા ભાદરવામાં વૃષ્ટિનું જોર ધટી જાય છે. જઠમાં ખૂબ ઉકળાટ થયા બાદ એકાદ દિવસે પવન જોરથી ફૂંકાય છે અને વિજળીના ચમકારા તથા કડાકાઓ સાથે વરસાદ જોરથી તૂટી પડે છે. ચોમાસાનો પહેલો ભાગ વર્ષા ઋતુ કહેવાય છે. શ્રાવણ માસમાં વરસાદ ઘણે ભાગે જોરથી પડતો નથી, પણ ઝરમર ઝરમર પડે છે. આ કારણથી એવો વરસાદ ‘શ્રાવણનાં સરવરિયાં’ અથવા ‘ઝીણો મેહ’ કહેવાય છે. ચોમાસાનો આ બીજો ભાગ શરદ્ ઋતુ કહેવાય છે.

ઋતુનું બીજું નામ મોસમ છે. હવે આપણને સમજાય છે કે વર્ષની છ ઋતુઓ છે. હેમંત, શિશિર, વસંત,

ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ્—એવાં છ ઋતુઓનાં નામ છે.
 વસંત ગ્રીષ્મ ઉનાળો જાણુ, વર્ષા શરદ્ ચોમાસું માન.
 હેમંત શિશિર શિયાળો સહી, વર્ષ એકની છ રત કહી.

દુનિયાના બધા દેશોમાં આ પ્રમાણે ઋતુઓ હોતી
 નથી. ધણેખરે ઠેકાણે ઉનાળો તથા શિયાળો એવી બે જ
 મોસમો જોવામાં આવે છે. પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં તો
 ઋતુના ભેદ જોવામાં આવતા જ નથી, કારણ કે ત્યાં શિયાળો
 થતો જ નથી.

ઋતુઓની બલિહારી આપણા દેશમાં જ છે.

પાઠ ૨૪ મો—ત્રીજમ ઋતુનો મેળો

(રોળાવૃત્ત)

ઈશ્વરનો મહિમાય, ત્રીજમમાં લીધો નીરખી;
શીતળ ઝાડની છાંય, ફળ ફૂલ ગૂલો હરખી.
આ આંખો સોહાય, કોકિલા ટહુકા કરતી;
ધરતી તપતી જાય, મોગરે સુગંધ ભરતી.

(તોટક)

આંખો:—વનમાં તરુમાં હંસતી રમતી,
દઈ મોર વસંત ગઈ ભમતી.
પછી ત્રીજમ થતાં બહુ કેરી ફળી,
લલચાય જનો લહી લીલી ભલી.
અતિ તાપ પડે થઈ શાખ ખરે,
રસદાર સુકેસરી રંગ ધરે;
જગનું ચિત્ત તે રસથી હરતી,
પૂંખી કેરી તણી દીલમાં કરતી.

(દોષક)

કોયલ:—ત્રીજમ જુઓ ઉકળાટ ધરે છે,
પંખી વનેવન બિડી ફરે છે;
આમ તરુ પર વાસ કરું છું,
હું ટહુકે જન ચિત્ત હરું છું.

શ્યામ શરીર વડે પરખાઉં,
કોમળ કંઠ વડે વખણાઉં;
સંગીતનઃ સૂર હું સમજાવું,
વાદી મનોહર ખૂબ ગજાવું.

(નારાયણ હંદ)

મોગરો:—શુભો રૂપેરી ખાગ આ દીપે મધુર મોગરે,
કળી ફૂલેલ વેલમાં સુગંધ અંગમાં ભરે;
અનેક પાંખડી પ્રસારી ઝારી રૂપ હું બન્યો,
પ્રકુલ ખાળાશ્રીમનો સહુ જને મને ગણ્યો.

(ઈશ્વર)

આંખો:—કેરી ભરેલી રસથી જ સારી,
કોયલ:—કોકિલ કંઠે વખણાય ભારી.
મોગરો:—મીઠી સુગંધી બટ મોગરાની,
બધા:—રૂડી રસીલી ઋતુ શ્રીમ જાણી.

પાઠ ૨૫ મો—શ્રી રામચંદ્રજી

બાલ્યાવસ્થા બ્રહ્મચારી વિનય આશ્રમ હિંસા
ધનુર્વિદ્યા ક્ષત્રિય ધનુષ્ય સ્વયંવર

ધણાં વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં દશરથ નામે બહુ બળવાન રાજા રાજ્ય કરતા હતા. સરયૂ નદીને કિનારે આવેલી અયોધ્યા નગરી તેમની રાજધાની હતી. અયોધ્યા નગરી બહુ મોટી અને સુંદર હતી. તેમાં મોટાં સુંદર બજાર અને પહોળા રસ્તા હતાં. તેના લોક સદાચારી અને સુખી હતા.

મહારાજા દશરથને ચાર પુત્ર હતા. તેમનાં નામ રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન હતાં. દશરથ રાજાને કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને કૈકેયી નામની ત્રણ રાણીઓ હતી. રામ કૌશલ્યાના પુત્ર હતા. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન સુમિત્રાના અને ભરત કૈકેયીના પુત્ર હતા. રામ કૈકેયી તથા સુમિત્રાને પોતાની મા કૌશલ્યા જટલું જ માન આપતા. રામ સૌથી મોટા હતા. ત્રણે નાના ભાઈ મોટા ભાઈ રામચંદ્રજીને બહુ માન આપતા. ચારે ભાઈઓને એક એક પર બહુ વહાલ હતું. તેઓ કદી માંહોમાંહે લડતા નહિ. આ ચારે ભાઈઓ પોતાનાં માતાપિતા તથા ગુરુઓની આજ્ઞા સદા માનતા અને બાણવામાં બહુ ચિત્ત રાખતા.

બાહ્યાવસ્થામાં અક્ષયારી રહી તેઓ પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠ પાસેથી બધી વિદ્યા શીખ્યા. બાણવા જતા સારે આ રાજકુમારે ગુરુજીને પગે લાગતા અને વિનયથી તેમની સામે ભોંય પર બેસતા. વસિષ્ઠજીએ તેમને વેદ બાણાવ્યા અને તીર મારતાં તથા તલવાર ફેરવતાં શીખવ્યું. તેઓ મોટા થયા સારે વસિષ્ઠજીએ તેમને ઘોડે બેસતાં અને રથ ચલાવતાં શીખવ્યું.

એક દિવસ વિશ્વામિત્ર નામના ઋષિ દશરથ રાજાના દરબારમાં આવ્યા. દશરથ રાજા ગાદી ઉપરથી ઊઠી તેમની સામા ગયા, અને ઋષિને બહુ માન આપી આસન ઉપર બેસાડી પોતે રાજા છતાં સામે હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. પછી રાજાએ ઋષિજીના આવવાનું કારણ પૂછ્યું અને ઋષિ જ માગણી કરે તે પૂરી પાડવા વચન આપ્યું. વિશ્વામિત્રે કહ્યું, “રાજા, મારા આશ્રમની પાસે તાટકા નામની રાક્ષસી રહે છે. તે મારા યજ્ઞનો ભંગ કરે છે. હું યુદ્ધ કરવા જાઉં તો મારે ક્રોધ અને હિંસા કરવાં પડે, અને તેમ કરું તો મારા તપનો ભંગ થાય માટે તારા પુત્ર રામને મારી સાથે મોકલ. ”

દશરથ રાજાને રામ બહુ વહાલા હતા તેથી ઋષિનું આ વચન સાંભળી તે વિચારમાં પડ્યા. રામને ઋષિ જોડે મોકલવાનું તેમનું મન નહોતું પણ વિશ્વામિત્ર ઋષિને આપેલું વચન તોડવાથી પોતાને કલંક લાગે એમ જાણી તેમણે હા

કહી. રામ વિના ધડી પણ ચાલે નહિ એવો લક્ષ્મણનો રામ પર સ્નેહ હતો. બંને ભાઈઓ વિશ્વામિત્ર જોડે જવા તૈયાર થયા.

રામ તથા લક્ષ્મણે તાટકાને નારી નાંખી અને તેના બે છોકરાઓને નસાડી મૂક્યા. રામના એ પરાક્રમથી તે જંગલ ભય વિનાનું થયું અને ત્યાંના લોકોને બહુ સુખ થયું.

વિશ્વામિત્ર ઋષિને ધનુર્વિદ્યા બહુ સારી આવડતી હતી. રામ તથા લક્ષ્મણનાં વિવેક તથા હોશિયારી જોઈ તેમણે તેમને તે વિદ્યા શીખવી. તાટકાના વધ પછી રામ અને લક્ષ્મણને લઈ વિશ્વામિત્ર અયોધ્યા પાછા આવવા નીકળ્યા. રસ્તે તેઓ તે બન્ને રાજકુમારોને આસપાસનો દેશ બતાવતા અને જુદી જુદી નગરીઓ, આશ્રમો તથા રાજ્યોની વાતો કહેતા.

આમ ફરતા ફરતા તેઓ જનક રાજની મિથિલા નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. જનક રાજને સીતા નામની એક બહુ રૂપાળી અને ડાહી કુંવરી હતી. તેને માટે તે સારો વર શોધતા હતા. તે વખતે ક્ષત્રિય રાજ્યોમાં એવો રિવાજ હતો કે છોકરી પોતાનો વર પોતે પસંદ કરી લે. છોકરીને બાપ બને તેટલા રાજ્યો અને રાજકુમારોને બોલાવે. તે બધા જ મંડપમાં બેઠા હોય ત્યાં કન્યા આવે અને જને પરણવું હોય તેના ગળામાં ધૂલની વરમાળા પહેરાવે. છોકરીને માટે વર શોધવાની આ રીતને સ્વયંવર કહે છે.

જનકે રાજ્યે પોતાની પુત્રી સીતા માટે સ્વયંવર કર્યો હતો. તેણે જુદા જુદા દેશના રાજા તથા રાજકુમારોને બોલાવ્યા હતા. તેમને બેસવા માટે તેણે મોટા સુંદર મંડપ બંધાવ્યો હતો. બધા રાજા આવી ગયા એટલે સભામાં તેમણે એક મોટું ધનુષ્ય આણ્યું. પછી એકઠા થયેલા બધા રાજાઓને કહ્યું કે, “ તમારામાંથી જે આ ધનુષ્ય ઉપર પાણુ ચડાવશે તેને હું મારી પુત્રી પરણાવીશ. ” કાઈથી એ કામ થઈ શક્યું નહિ.

વિશ્વામિત્ર રામ અને લક્ષ્મણને લઈ મિથિલાપુર આવ્યા ત્યારે સ્વયંવર થઈ ગયો હતો. ઋષિના કહેવાથી જનકે રામને તે મોટું ધનુષ્ય બતાવ્યું અને જો મરજી હોય તો તે ઉપર પાણુ ચડાવવા કહ્યું. રામે વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા માગી. તેમણે આજ્ઞા આપી એટલે જરા વારમાં રામે તેની ઉપર પાણુ ચડાવી, અને બાણ ફેંકવા તેને ખેંચવા જતાં તે તૂટી ગયું.

જનકે રામ વેરે પોતાની પુત્રી સીતાને પરણાવવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમણે દશરથને એ વાતની ખબર આપી. પછી રામની સાથે સીતાનું લગ્ન થયું.

શ્રી રામચંદ્ર અવતારી પુરુષ તરીકે પૂજાય છે.

રघुकुल रीति सदा चलि आई । प्राण जाय वरु वचन न जाई ॥

પાઠ ૨૬ મો—શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૨

યુવરાજ

વનવાસ

હૈયાફૂટી

અંધા ભાઈઓમાં રામ મોટા અને ગુણવાન હતા, તેથી મહારાજ દશરથે તેમને યુવરાજ પદે નીમવાનો નિશ્ચય કર્યો. જ કુંવરને રાજ યુવરાજ નીમે તે તેની પછી રાજ થાય.

ગામના લોક તથા દશરથ રાજની અધી રાણીઓ આ વાત જાણી ખુશ થઈ. રાણી કૈકેયીને ત્યાં મંથરા નામની એક દાસી હતી. તે બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. ખોટી સલાહ આપી લોકોને લડાવી મારવાની તેને ટેવ હતી. તેણે કૈકેયીને કહ્યું, “ઓ હૈયાફૂટી, રામ યુવરાજ થતાં તું શેની હરખાય છે? એથી તને શો લાભ છે?” અત્યાર લગી કૈકેયીના પેટમાં પાપ નહોતું. તેણે કહ્યું, “કેમ મંથરા, મારો પુત્ર રામ યુવરાજ થાય તેમાં શું ખોટું છે?” પાપી મંથરાએ કહ્યું, “ગાંડી, એમાં તારા પુત્ર ભરતને શું મળ્યું? માટે દશરથ રાજને કહી તારા પુત્ર ભરતને યુવરાજ બનાવ અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ અપાવ.”

પહેલાં તો કૈકેયીએ પાપી મંથરાની નીચ સલાહ માની નહિ. પણ ફરી ફરીને મંથરાએ એની એ વાત કહ્યા કરી તેથી આખરે તેના મનમાં પાપ ભરાયું.

આથી દશરથ રાજ આવ્યા ત્યારે તે રિસાઈ અને અવળી

ફરીને બેઠી. દશરથ બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. ધરમાં દીવો સરખો પણ ન કરાવ્યો. દશરથ રાજ્યે તેને બહુ બહુ મનાવી ત્યારે તેણે કહ્યું, “ મારા ભરતને યુવરાજ બનાવો અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ મોકલો.”

દશરથ રાજ્યે એક વખત કૈકેયીને વચન આપ્યું હતું કે, “ તું જ માગીશ તે હું આપીશ.” એટલે હવે તેનું કહ્યું કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો.

બીજા દિવસે રામ આવ્યા ત્યારે તેમને વનવાસ જવાનું કહેતાં દશરથ રાજની જીભ ન ઊપડી. પણ રામને બનેલી હકીકતની ખબર થઈ ત્યારે તે ઘણી ખુશીથી વનમાં જવા તૈયાર થયા. રામને પોતાના પિતા પર બહુ પ્રેમ હતો. અને તેમને ખાતર ગમે તે દુઃખ વેઠવા તે તૈયાર હતા.

સીતાજી તેમજ લક્ષ્મણજીને રામ ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તેથી તે પણ તેમની સાથે વનમાં જવા તૈયાર થયાં. “ વનમાં રસ્તા હોતા નથી. પગમાં કાંટા ભોંકાય તથા પથરાની ઠેસો વાગે, જમીન પર સૂવું પડે અને કંદમૂળ ખાવાં પડે. વનમાં સાપ, વાઘ વરુનો બહુ ભય હોય છે ”—આમ કહી રામે સીતાજીને જંગલમાં પોતાની જોડે ન આવવા બહુએ સમજાવ્યાં. પણ તેમણે માન્યું નહિ.

પિતાની આજ્ઞા પાઠવામાં રામ જેવા થાઓ.

સુનુ જનનિ સોદ્ધ સુત બઢભાગી । જો પિતુ-માતુ-વચન અનુરાગી ॥
ત્રનય માતુ પિતુ-તોષનિહારા । દુર્લભ જનનિ સકલ સંસારા ॥

પાઠ ૨૭ મો-શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૩

દંડકારણ્ય

દુરાચારી

કર્તવ્ય

કુકર્મી

છાપો

ન્યાય

રામ પર દશરથને બહુ પ્રેમ હતો તેથી તેમના ગયા પછી થોડે દહાડે તે મરી ગયા. રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ ગંગા ઓળંગી ચાલતાં ચાલતાં ચિત્રકૂટ નામના પહાડ આગળ આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં તેઓ સુખથી રહેવા લાગ્યાં. દશરથ રાજનું મરણ થયું ત્યારે ભરત પોતાને મોસાળ હતા. કૈકયીએ તેમને બોલાવ્યા. પોતાની માએ રામને વનવાસ મોકલ્યાની વાત સાંભળી ભરત બહુ ચિડાયા. તેમણે ગાદીએ બેસવાની સાફ ના પાડી. એટલું જ નહિ પણ રામને પાછા બોલાવવા સારુ નીકળ્યા. ભરતજી રામને મળ્યા, પણ રામે પિતાનું વચન ફેાક કરી પાછા ફરવાની ના પાડી.

રામ હવે ચિત્રકૂટ છોડી નર્મદા તથા તાપી નદી ઓળંગી દંડકારણ્યમાં ગયા. દંડકારણ્યમાં ગોદાવરી નદીને કિનારે એક સુંદર જગ્યા હતી. ત્યાં પાંચ વડ ઊગ્યા હતા તેથી તે જગ્યા પંચવટી કહેવાતી હતી. ત્યાં એક ઝૂંપડી બાંધી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા રહેવા લાગ્યાં. એ વનમાં રામે ઘણા દુરાચારી રાક્ષસોને માર્યા. એ રાક્ષસો ઋષિ-

મુનિઓને દુઃખ દેતા હતા. દુષ્ટાને દંડ દેવો એ ક્ષત્રિયેનું કર્તવ્ય છે.

એ સમયે લંકા બેટમાં રાક્ષસોનો રાજા રાવણ રાજ્ય કરતો હતો. તે બહુ દુષ્ટ અને કુકર્મી હતો. રામની બીકથી નાશી ગયેલા રાક્ષસોની વાત ઉપરથી તેણે જાણ્યું કે એક બહુ રૂપાળી સ્ત્રી પંચવટી આગળ રહે છે. રાવણ બાણેલો હતો, પણ દુરાચારી હતો. રામચંદ્રજીની રૂપાળી પત્ની સીતાજીને ઉપાડી લઈ જવાનો દુષ્ટ વિચાર તેણે કર્યો.

રાવણ છાનોમાનો પંચવટી આવ્યો. સીતાજીની ઝૂંપડી પાસે એક સોનેરી હરણ ચરતું હતું. સીતાજીને લોભાવવા સારુ એ બનાવટી હરણ રાવણ ત્યાં લાવ્યો હતો. સીતાજીએ રામને એ સુંદર હરણ લાવવા કહ્યું. એવા જંગલમાં સીતાજીને એકલાં કેમ મુકાય? તેથી લક્ષ્મણને ત્યાં મૂકી રામ તે હરણ પકડવા ગયા. હરણ તો બહુ દૂર નાશી ગયું.

લક્ષ્મણ અને સીતા ઝૂંપડીમાં હતાં તેવામાં તેમણે ‘હે લક્ષ્મણ, હે વીરા, ધાજ, ધાજ,’ એવી ખૂમ સાંભળી. સીતાને ઝૂંપડીની બહાર ન નીકળવાનું કહી લક્ષ્મણ ગયા. એટલામાં પેલો દુષ્ટ રાવણ ત્યાં આવ્યો. તેણે સાધુનું રૂપ લીધું હતું. તેણે આવી ભિક્ષા માગી. સીતાજી

તેને લિશા આપવા ઝૂંપડીની બહાર આવ્યાં એટલે તે તેમને ઉપાડી લઈ ગયો.

રામ અને લક્ષ્મણ કેટલીક વારે ત્યાં આવ્યા અને જુએ છે તો ઝૂંપડી સૂની દીઠી. તેઓ સીતાને શોધવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પંપા સરોવર આગળ તેમને સુગ્રીવ અને હનુમાન મળ્યા.

સુગ્રીવના ભાઈ વાલીને મારીને રામે તેને રાજ બનાવ્યો. સુગ્રીવે હનુમાન તથા બીજા કેટલાકને સીતાજીની તપાસ કરવા મોકલ્યા. હનુમાન દરિયો ઓગંગી લંકામાં ગયા. ત્યાં અશોક વાડીમાં સીતાજીને મળ્યા, અને રામ મોટી સેના લઈ તેમને છોડાવવા આવે છે એવી ખબર તેમને કહી.

સુગ્રીવે મોટી સેના એકઠી કરી. રામ અને સુગ્રીવે તે સેના સાથે સમુદ્ર ઓગંગી લંકા પર હુમલો કર્યો. ઘણી સખત લડાઈ થઈ. રામના સિપાઈઓ રાવણના રાક્ષસો પર પથરા અને ઝાડનો વરસાદ વરસાવે, ઓગિંતા આવી તેમની પર છાપો મારે, અને તે લડવા આવે ત્યારે નાશી જાય.

એ યુદ્ધ ઘણા દહાડા ચાલ્યું. રાવણનો ભાઈ મોટા શરીરવાળો કુંભકર્ણ, તેમજ તેનો છોકરો ઈંદ્રજીત એ યુદ્ધમાં હણાયા. આખરે દશેરાને દિવસે રાવણ મરાયો અને રામનો

જય થયો. આથી જ દશેરા આજ પણ મોટા તહેવાર મનાય છે.

સીતાજી તથા રાવણે કેદ કરેલા બીજા સજ્જનોને રામે છૂટા કર્યા. રાવણનો ભાઈ વિભીષણ સદાચારી હતો. તે રાવણને દુષ્ટ કામ નહિ કરવાની હુમેશાં સલાહ આપતો. એ સદાચારી વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય સોંપી સીતાજીને લઈ રામ અયોધ્યા આવ્યા. અયોધ્યામાં તેમણે ઘણાં વર્ષ સારી રીતે, ન્યાયથી અને સત્યથી રાજ્ય કર્યું.

પાઠ ૨૮ મો—બજાર

હાટ સુખ ખૂમચા તાવડી સરૈયા
અભરાઈ વસાણાં નેસ્તી ચૌદું

નાનો રમણીક એક દહાડો પોતાના બાપાજી ઝીંડે બજારમાં ગયો. ત્યાં રસ્તાની બંને બાજુ હારદોર દુકાનો હતી. ચોટલાઓ પર અને ભોંય પર કાઢિયા હાટ માંડી બેઠા હતા. તેમણે શાકના મોટા ઢગલા કર્યા હતા. તેઓ મોટા રાગડા કાઢી શાકનાં વખાણ કરતા હતા, અને ધરડાને લલચાવતા હતા.

સુખડિયાની દુકાનોમાં બરફી, મહેસૂર, મગજ, પેંડા વગેરે મીઠાઈઓ ખૂબચા, થાળી અને તાવડીઓમાં સરસ નીતે ગોઠવી હતી. મીઠાઈના ખૂબચાઓ કપાટની અંદર ચૂકેલા હતા.

સુખડિયાની દુકાન સામે સરૈયાની દુકાનો હતી. તેમાં સુગંધી તેલ, ધુપેલ, અગરબત્તી, કપૂર, કાજળ, કંકુ વગેરે સુગંધીદાર અને શણગારની ચીજો મળતી હતી. ગાંધીની દુકાનોમાં ઉપરાછાપરી અભરાઈઓ પર હખખાઓ તથા માટલીઓ ખડકેલાં હતાં. તેમાં કોપરાં, ખારેક, બદામ, એલચી, પિસ્તાં, સૂંઠ, ગંઠોડા, વગેરે વસાણાં હતાં. હખખા તથા માટલીઓ પર તેમની અંદરની વસ્તુઓનાં નામ લખેલાં હતાં. દુકાનના આગલા ભાગમાં એક મોટી લાકડાની ખાનાવાળી પેઢીમાં રાઈ, મેથી, ધાણા, જીરું, તજ, લવિંગ વગેરે મશાલાની ચીજો ભરી હતી. ગાંધી બધી ચીજો જોખીને કાગળના પડીકામાં કે લૂગડાની કોથળીઓમાં ભરી આપતો હતો. ગાંધીની દુકાનમાં ઓસડિયાં પણ હતાં.

બજારમાં નેસ્તીની પણ દુકાનો હતી. તેમાં ઘઉં, આજરી, ચોખા, દાળ વગેરે ધાન્યની ગુણો ખડકેલી હતી. કાપડિયાની દુકાનોમાં લૂગડાં બનાવવાનાં જાતજાતનાં કાપડ હતાં. એ કાપડ ઘણાંબરાં પરદેશી હતાં. અમે તો

શુદ્ધ સ્વદેશી ખાદી જ પહેરીએ છીએ. બજારમાં ચોકશીની દુકાનો પણ હતી. તેઓ સોનું ચાંદી વેચતા હતા. એમની દુકાનમાં ત્રાજવાં બહુ નાનાં હતાં. એવાં નાનાં ત્રાજવાંને કાંટો કહે છે. ચોકશી લોકો જોખવા માટે ચણોઠી અને લાલ રંગના વાલ રાખે છે.

નેસ્તી, ચોકશી, ગાંધી, સરૈયા તથા કાપડિયા પોતે વેચે છે, તે બધી વસ્તુઓ કાંઈ જાતે બનાવતા નથી. પણ જ્યાં એ ચીજો થતી હોય ત્યાંથી લાવીને વેચે છે. આથી તેઓ વેપારી કહેવાય છે. સુથાર, દરજી, મોચી, કુંભાર વગેરે જાતે નવી ચીજો બનાવે છે તેથી તેઓ કારીગર કહેવાય છે.

નેસ્તીઓ અને ગાંધીઓ પોતાની દુકાનો ચોખ્ખી રાખતા નથી. તેમની દુકાનોમાં ઉંદર, મંકાડા, માખીઓ અને બીજાં જીવડાં બહુ હોય છે. ચૌટામાં ઘણા લોક ચીજો લેવા આવે છે અને જાય છે. લોકો મોટેથી વાતો કરતા જાય છે અને વેપારીઓ ઘાંટા પાડી બોલે છે, તેથી બજારમાં બહુ ઘોંઘાટ મચી રહે છે.

પાઠ ૨૯ મો—પ્રાર્થના

અરજ સૂણે! અવિનાશી, અમારી અરજ સૂણે! અવિનાશી.
 આપ દયાળ અમે સૌ બાળક, એક અમારી આશ—અમારી.
 વાંક કરે બાળક તો બહુએ, થશે ન લેશ ઉદાસ—અમારી.
 ભણતર ભણવા ભેળાં થઈએ, કરશે નહિ જ નિરાશ—અમારી.
 શુભ ગુણ લઈએ સૌએ સમજી, ન રહે લેશ કયાશ—અમારી.
 આપો શુભ મતિ સદ્ગુણ સાથે, સહુમાં થાએ સમાસ—અમારી.
 નિર્મળ મનમાં નિશદિન રહીએ, પ્રસરે જેમ સુવાસ—અમારી.
 મુખથી એવું માગી લઈએ, અંતર થાય ઉજ્જશ—અમારી.
 આપ તણે! આધાર મળ્યાથી, હૈયામાં છે હાશ—અમારી.
 ન રહે લેશ કુધારો કદી પણ સુખનો થાય ન નાશ—અમારી.
 (કેશવકૃતિ)

પાઠ ૩૦ મો—ગ્રહાદિત્ય અથવા ગોહા

પ્રાચીન બાધા આખડી

પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતમાં વલ્લભીપુર નામે એક
 મોટી નગરી હતી. તેમાં શિલાદિત્ય નામે રાજા રાજ્ય
 કરતો હતો. તેને પુષ્પાવતી નામની રાણી હતી. તેને ધણું
 વર્ષ સુધી છોકરાં થયાં નહિ, તેથી તે દેવ દેવીઓની બાધા
 આખડી રાખવા લાગી. આખરે આરાસુરવાળી અંબાલવા-
 નીની કૃપાથી તેને દહાડા રહ્યા.

હવે રાણી પોતે રાખેલી બાધા મૂકવા માટે અંબા-
જીની જત્રાએ ગઈ. એવામાં વલ્લભીપુર પર પરદેશીઓએ
ચડાઈ કરી. રાજ શિલાદિત્ય પોતાના રાજ્યને બચાવ
કરવા બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડ્યો.

અંબાજીની જત્રાથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં રાણીને
વલ્લભીપુર પડ્યાના તથા પોતાનો પતિ મર્યાના માઠા
સમાચાર મળ્યા. એ જખર સાંભળતાં જ તે મૂર્છા પામી
જમીન પર ઢળી પડી. ભાન આવ્યું સારે તેણે પોતાના
પતિની પાછળ સતી થવાનો ઠરાવ કર્યો.

ગર્ભવાળી સ્ત્રીથી સતી ન થવાય એમ હોવાથી તે
પાસેના પહાડની ગુફામાં જઈ રહી. ત્યાં તેને પુત્ર જન્મ્યો.
પાસેના વડનગર ગામની કમળાવતી નામની એક બ્રાહ્મણની
સ્ત્રીને પોતાનો બાળક સોંપી રાણી પુષ્પાવતી સતી થઈ.

કમળાવતીએ રાણીના પુત્રને ઉછેરી મોટા કર્યો.
તે ગુફામાં જન્મ્યો હતો તેથી તેણે તેનું નામ “ગોહા”
પાડ્યું. ગોહા કાંઈ બ્રાહ્મણ ન હતો. એ તો ક્ષત્રિય હતો.
જંગલમાં ફરવાનો તથા શિકાર કરવાનો તેને નાનપણથી જ
શોખ હતો. તે કશી વાતે ડરતો નહિ. આખો દિવસ
ભીલોનાં છોકરાં જોડે તે જંગલમાં ખેલ્યા કરતો. ઈંડરની
પાસેના બધા ટુંગરા, ટેકરા તથા રસ્તાનો તે ભોમીઓ થઈ
ગયો. એક દિવસ રમતાં રમતાં ખેલાં ભીલોનાં છોકરાંને

પોતાનામાંથી કોઈને રાજ બનાવવાનો વિચાર આવ્યો.
તેમણે ગોહાને રાજ તરીકે પસંદ કર્યો.

ગોહા મોટો થયો ત્યારે ઈંડરના ભીલ રાજ્યે તેને
રાજગાદીએ બેસાડ્યો. આ ગોહાના વંશના લોક ‘ગહિલોટ’
અથવા ‘ધેલોટ’ કહેવાયા. પાછળથી તેમણે મેવાડમાં
રજપૂત રાજ્ય સ્થાપ્યું. મેવાડમાં બાપા રાવળ, લાખો રાણો,
કુંભો રાણો, હમીરસિંહ, સમરસિંહ, પ્રતાપસિંહ, રાજસિંહ
વગેરે ઘણા શૂરા રાજ થયા છે. એ બંધાની વાતો બહુ મજની
અને જાણવા જેવી છે.

પ્રહાદિત્ય મેવાડના શૂરા રાણાઓનો મૂળ પુરુષ છે.

પાઠ ૩૧ મો—ખેડૂત

અવિવેક	રાષ્ટ્રીય	રખવાળ	છીંડું
ખેડીબારું	ખૂંસરી	જેતરું	પરગણું

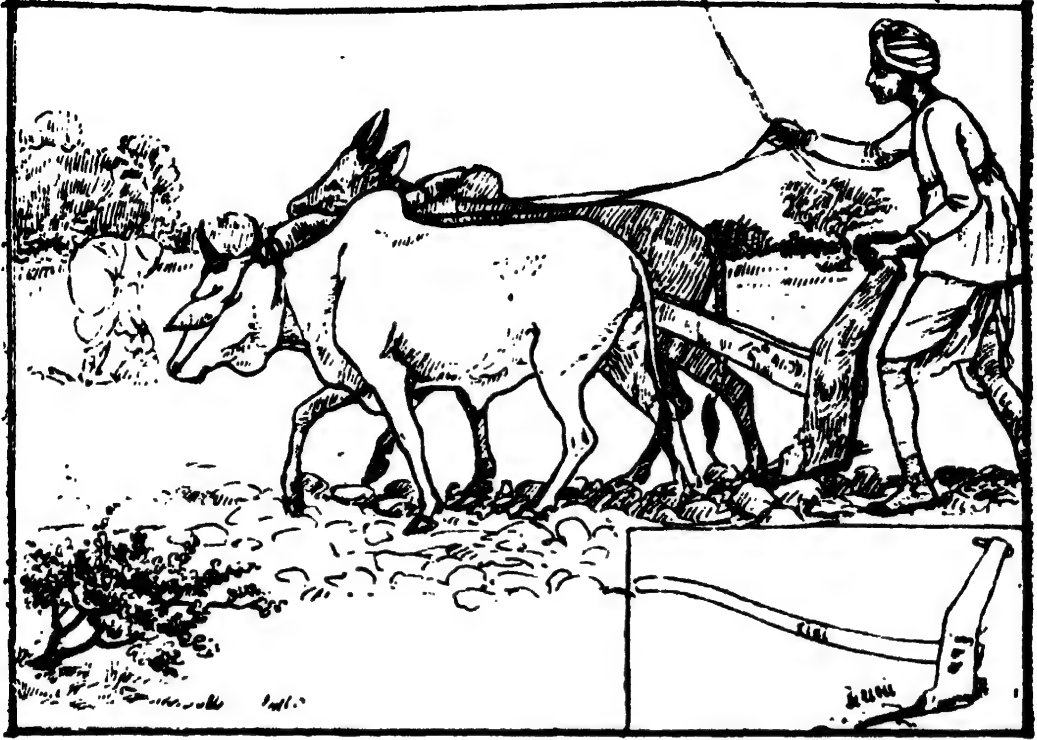
ગુરુજી—આજે બુધવાર છે, એટલે સાંજના શાળા
છૂટયા પછી આપણે ફરવા જવાનું છે. આજે આપણે
ગામ બહાર ખેતરોમાં જઈશું. એક વાત તમે ધ્યાનમાં

રાખજો. ખેતરમાં તમારા ચાલવાથી કે દોડવાથી જરાય નુકશાન ન થાય તે જોજો. રસ્તે ચાલતાં તમે ધક્કા ધક્કી પણ ન કરશો. એમ કરતાં રસ્તે જનારને અથડાઈએ તો તે ખરાબ અને અવિવેકનું કામ કહેવાય. બહુ મોટથી ખૂમો પણ પાડશો નહિ. રાષ્ટ્રીય શાળાના છોકરાઓ તો વિનયથી જ વર્તે અને હમેશાં સાચું જ બોલે.

વર્ગના બંધા છોકરાઓને લઈ ગુરુજી ગામ બહાર ગયા. ખેતરના રખવાળ પાસે ખેતરમાં જવાની રજા લીધી. તે ભલા ખેડૂતે તેમને છીંડેથી આવવા કહ્યું. માણેકલાલ નામના એક વિદ્યાર્થીએ ખેતર જોયું નહોતું તેથી તેણે પૂછ્યું, “ગુરુજી, છીંડું એટલે શું ? ”

ગુરુજી—માણેકલાલ, જો, આ ખેતર છે અને આ તેને ફરતી કાંટાની વાડ છે. એ વાડમાં થઈને કાંઈ અંદર જવાય ? આપણા ધરની અંદર જવાનાં ખારણાં હોય છે; પણ ખેતરની વાડમાં એવાં ખારણાં હોતાં નથી. વાડમાં તો એકાદ જગાએ કાંટાનાં ઝાંખરાં કાઢી નાંખી રસ્તા જવું કર્યું હોય છે. તે છીંડું કહેવાય. છીંડાને કાંટાનાં ઝરડાં આડાં મૂકીને બંધ કરે છે. (છોકરાઓને) ભાઈઓ, સાચવીને આવજો છીંડામાં કાંટા પડ્યા છે, તે વાગે નહિ. છીંડામાં આ બે પાંખિયાવાળું લાકડું ઊંલું દાટ્યું છે તે ખોડીખારું કહેવાય. ખોડીખારું સમાલીને ઓળંગજો.

શંકરલાલ—પેલો માણસ કાણ છે અને શું કરે છે ?

ગુરુજી—ભાઈ, એ ખેડૂત છે. એ જમીન ખેડે છે. જો એ બળદને હાંકે છે. બળદ ચાલે છે ત્યારે પેલું હળ ખેંચાય છે અને તેનાથી જમીન ખોદાય છે. હળથી જમીન ખોદવી તે જમીન ખેડવી કહેવાય.

શંકરલાલ—ગુરુજી, અમારે હળ જોવું છે.

ગુરુજી—ચાલો, તમને તે બતાવું. જુઓ આ હળ છે. આ ઝૂંસરી કહેવાય. અહીં બળદ જોડાય. આવાં દોરડીનાં કે ચામડાનાં જોતરથી બળદને ઝૂંસરી જોડે જોડે છે. આ હળની દાંડી કહેવાય. દાંડીને છેડે આ જડી લાકડાની પાટી છે. એ પાટી નીચે લોઢાનો અણીદાર દાંતો

છે. એ દાંતો કાશલો કહેવાય છે. તેનાથી જમીન ખોદાય છે. કાશલા સિવાયનું બધું હળ લાકડાનું છે.

માણેકલાલ—ગુરુજી, જમીન ખેડ્યા પછી ખેડૂત શું કરતો હશે ?

ગુરુજી—જમીન ખેડ્યા પછી એકાદ સારું આપદું પડતાં તે ફરી ચાસી તેમાં બી વાવે છે. છોકરાઓ, સૂકી જમીન ખેડાય નહિ. વરસાદનું એકાદું આપદું પડી જાય અને જમીન પોચી થાય એટલે ખેડૂત તેને ખેડે.

શંકરલાલ—ગુરુજી, ખેડૂતો જમીનને શું કામ ખેડતા હશે ?

ગુરુજી—બીયાંમાંથી છોડ થાય છે ત્યારે તેનાં મૂળ જમીનમાં ઊતરે છે. ખેડવાથી જમીન પોચી થાય છે અને તેથી 'બીયાંમાંથી થતાં છોડનાં મૂળને જમીનમાં ઊતરતાં મહેનત પડતી નથી.

ખેડૂત બહુ મહેનતુ અને ભલા હોય છે. શિયાળાની ટાઢમાં, ઉનાળાના તાપમાં, અને ચોમાસાના વરસાદમાં તે કામ કરે છે. તે મહેનત કરી ધાન્ય પકવે છે ત્યારે આપણને ખાવાનું મળે છે. ખેડૂત ખરેખર બહુ પરગજુ છે. બીજા બધા ધંધા કરતાં ખેડૂતનો ધંધો બહુ સારો છે. આવા ભલા ખેડૂતની કદી મરકરી કરવી નહિ, કે તેને

પજવવો નહિ. લલા ખેડૂત એડે લલમનસાધથી વર્તવું
એકાએક.

ઉત્તમ સ્ત્રી, મધ્યમ વૈપાર અને કમિષ્ટ નોકરી.

પાઠ ૩૨ મા—ખેડૂતના મિત્ર

ટીસીઓ

છાણડો

વર્તણૂક

કરસન પટેલના વાડા પાસેના ખેતરમાં તેનો ઘોડો,
બળદ અને ગાય ચરતાં હતાં. ઘોડાના મનમાં એટલું બધું
હુંપદ કે બળદ અને ગાય ચરતાં હોય ત્યાં જાય પણ નહિ.
એના મનમાં એમ હતું કે “હું મારા શેઠને પીઠ પર
એસાડી સહેલ કરાવું છું એટલે હું આ બીજાં ઘેર કરતાં
ચડિયાતો છું. હું શેઠનો વધારે માનીતો છું.” આમ.

વિચારી અભિમાનથી ડોકું ઊંચું ને ઊંચું રાખી તે ખેતરને બીજ છેડે જતો રહ્યો.

બળદને જોઈ ગાયના નાકની ટીસીઓ ઊંચી ચડે. બળદ ચરતો ચરતો પાસે આવે તો તે છણકો કરે. એના મનમાં એમ કે “હું શેઠને પીવા દૂધ આપું છું એટલે હું બીજાં ઘેર કરતાં વધારે ઉપયોગી છું. હું વધારે માનીતી છું.”

ઘોડા અને ગાયની, આવી તોછડી વર્તણૂકથી બળદને મારું તો લાગ્યું પણ તેણે જાણ્યું, ‘હશે !’ તે જાણતો હતો કે તે બંને કરતાં પોતે વધારે ઉપયોગી હતો. “હું ન હોઉં તો મારા શેઠની જમીન કોણ ખેડે? એ જમીન ખેડાય નહિ તો તે ખાય શું? અને દુનિયાનાં બીજાં માણસ પણ શું ખાય? એમણે મારું અપમાન કર્યું તો તેમાં મારું શું ધસાઈ ગયું? આપણે આપણું કામ ખરા દિલથી કરવું.”

એટલામાં વાડામાંથી ફૂકડો ત્યાં આવ્યો. ખેતરની વચમાં ઊભા રહી, લાંબી ડોકે, બધા સાંભળે તેમ તેણે ‘ફૂકડે ફૂક’ કર્યું. પછી તે બોલ્યો, “હું કેવો ઉપયોગી છું. સવારમાં વહેલો ઉઠી ‘ફૂકડે ફૂક’ કરી હું બધાને જગાડું છું.”

‘મિયાહું’, ‘મિયાહું’ કરતી બિલાડી ધરમાંથી દોડતી આવી. તે બોલી, ‘હું શું કરું છું તે તમે જાણો છો ?

ધરમાં દાણા અને બીજ સારી ચીજો કરડી ખાનાર ઉંદરને.
હું કાઢી મૂકું છું કે મારી નાંખું છું. ”

બાઉ ! વાઉ ! વાઉ ! એમ ભસી કૂતરાએ પોતાની.
જગ્યાએથી ડોકું બહાર કાઢ્યું. તે બોલ્યો, “ જરા મારું.
કહ્યું સાંભળશો ? મારું કહ્યું સાંભળશો ત્યારે જ શેનું નામ
કામ કહેવાય તે તમે જાણશો. હું રાત દહાડો શેઠના
ધરની ચોકી કરું છું. હું ચોરને આવવા દેતો નથી. હું
ન હોઉં તો તમારા બધાની શી વલે થાય ? ”

બધાં પ્રાણી આમ વાતો કરતાં હતાં તેવામાં ખેડૂત.
ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તેણે કૂકડાને મૂઠી દાણા નાંખ્યા,
કૂતરાને રોટલાનો કકડો આપ્યો અને બિલાડીને દૂધ પાચું.
ગાય, બળદ તથા ઘોડાને પંપાળી થાબડી ચારો નીચો.
ખેતર પરનાં બધાં પાણેલાં પ્રાણી તેને ઉપયોગી હતાં અને
બધાં પર તેને સરખું વહાલ હતું.

પાઠ ૩૩ મેા—પશુમાનું પંથ

પશુમાં પડી એક તકરાર,

વાદવિવાદ ચલાવા પોતે તુર્ત બરી દરબાર;
અને ત્યાં બેઠાં નર ને નાર. પશુમાં૦

ગાય—કોણ ગુણોની ગણના કરશે ગરીબડી હું ગાય,
પાછરડાં વલવલેબીચારાં ને પય બીજાં ખાય;
જીલમનો તો પણ કયાં છે પાર?—પશુમાં૦

કૂતરો—વંદાદાર હું ગ્રાણી ખ્યારે, ખાઈ ઘણીનું ધાન,
હલાલ તેનું નિમક કરું છું, મનમાં રાખી માન;
રાતદિન સેવા છું કરનાર. પશુમાં૦

ગધેડો—મૂર્ખ માનવી મને હસે, પણ કોણ ઉપાડે બાર,
મણ બંધી બોલ લાદે ને ચાકું બિન તકરાર;
કહો જન કયાં બાણે ઉપકાર? પશુમાં૦

ઘોડો—તન તોડીને સેવા આપું, ખાઉં કદી નહિ હાર,
માલિકને લઈ રસ્તો કાપું, કરી પીઠ પર સ્વાર;
કરે છે કોણ કહો દરકાર. પશુમાં૦

ગાંઠ—મુસાફરોમાં માર્ગ કાપવા, કરું સફર હું દૂર,
મુજ જગ કાજે જીવ લીએ છે, કોઈ મુસાફર દૂર;
કરું છું મરતાં પરોપકાર. પશુમાં૦

હાથી—રાજની અંબાડી કેરો મુજ પર છે આધાર,
મુજ પગલાંથી શોભે સ્વારી, દીપે વળી દરબાર;
શ્રેષ્ઠ છું પશુમાં હું સરદાર. પશુમાં૦

બળદ—મુજ બગથી હજ ખેડૂત ખેડે, મુજ પર કુલ આધાર,
હું જ ઉપાડું બોજ રોજનો વાહન કે વ્યાપાર;
ઘડીનો હોય ન તોય કરાર. પશુમાં

ખર, બકરો ને બળદિયો, ગજ, ઘોડો ને ગાય,
પ્રાણી બિચારાં પારકી આશા પર અથડાય;
ખોટાં કામે ખલકમાં દડે જો દરબાર,
પશુ પંખીને પીડતાં કોપે નહિ કિરતાર ?

(દાદી એદલજી)

પાઠ ૩૪ મો—લાકડું, લોહું, માટી અને પથ્થર ભાગ ૧

આજ હું લાકડું, લોહું, માટી અને પથ્થર એટલા
પદાર્થો લાવ્યો છું. આ બાજઠ લાકડાનો બન્યો છે.
આ મેજ પણ લાકડાનું બન્યું છે. પેલું કબાટ રોનું
બન્યું છે ? લખવાનું પાટિયું પેટી, ઊમરો, બારી, બાર-
સાખ એ બધાં લાકડાનાં બનેલાં છે.

આ બારીનો સળિઓ લાકડાનો બનેલો છે ? ના જી,
એ સળિયો તો લોઢાનો છે. લોઢાની ખીજ ચીજોનાં
નામ તમને આવડે છે ? હા જી. સાંકળ, ખીલો, કાતર એ
પણ લોઢાનાં બનેલાં છે.

આ શું છે? એ ચાકુ છે. જુઓ, આ ચાકુનું પાનું કહેવાય અને આ હાથો કહેવાય. ચાકુનું પાનું શેનું બનેલું છે? એ લોઢાનું બનેલું છે.

માટીની કઈ કઈ વસ્તુઓ બને છે? ઘડા, ગાગર, ડાડિયાં એ બધાં માટીનાં બને છે. માટીની બીજી શી શી વસ્તુઓ બને છે? પાણી ભરવાની ગોળી, ચૂલા અને ઇંટો. પણ માટીનાં બને છે. નાની કૂલડીઓ પણ માટીની બને છે.

આ રમકડાં શેનાં છે? એ રમકડાં માટીનાં છે. આ પૂલદાન કેવું મજેનું છે? એ કૂલદાન અને આ પાણી ભરવાનો કૂંજો પણ માટીનાં જ બન્યાં છે. માટીની ઘણી સુંદર વસ્તુઓ બને છે.

પાઠ ૩૫ મો—લાકડું, લોહું, માટી

અને પથ્થર ભાગ ૨

ભોંય પર આ શું જડ્યું છે? એ પથ્થર છે. આ પાણિયારું શેનું છે? એ પથ્થરનું છે. આ દાદર પથ્થરનો છે. પથ્થરની ખીજી કઈ વસ્તુઓ અને છે? દવા વાટવાના ખલ પથ્થરના અને છે. ઘણાં ઘરમાં પથ્થરના થાંભલા હોય છે.

ઘરમાં ભોંય પર પથ્થર જડવામાં આવે છે. કેટલાંક ઘર આખાં પથ્થરનાં બાંધેલાં હોય છે. ચોટલા પર પથ્થર જડેલા હોય છે.

લાકડાને ખીલાથી જડે છે. બારી બારણાનાં ચોકઠાં, દાદર, મેજ, બાજઠ, ખુરશી વગેરે વસ્તુઓ લાકડાની અને છે. મેજ, ખુરશી, કપાટ, ખીંટી એ બધી લાકડાની ચીજો કે લાકડાની વસ્તુઓ કહેવાય. લાકડું એ પદાર્થ છે. પથ્થર પણ પદાર્થ છે. એમાંથી પણ ઘણી ચીજો અને છે. માટીની પણ ઘણી ચીજો અને છે, તેથી માટી પણ પદાર્થ છે. લોહું પણ પદાર્થ છે. લાકડું, લોહું પથ્થર અને માટી એ પદાર્થો ઘર બાંધવામાં વપરાય છે.

પાઠ ૩૬ મો—હાડકું, શીંગડું, હાથી- દાંત તથા ચામડું

દંતૂશળ

ચમાર

ચૂડગર

પહેલાં મેં તમને લોહું, લાકડું, માટી અને પથ્થર એ પદાર્થ દેખાડ્યા હતા. આજ હું બીજા નવા પદાર્થો લાવ્યો છું.

‘જુઓ, આ હાડકું છે. આ બટન અને આ ચાકુનો હાથો શેનાં બનેલાં છે, તે તમે જાણો છો? એ ચીજો હાડકાની બનેલી છે. આ શીંગડું છે. આ બટન અને આ ચાકુનો હાથો શીંગડાનાં છે એમ જાણી તમને નવાઈ લાગશે, પણ એ વાત ખરી છે.

આ હાથીદાંત છે. એ હાથીના દંતૂશળનું તેમજ બીજા ભાગોનું હાડકું છે. સ્ત્રીઓને પહેરવાની ચૂડીઓ એની બને છે. એનો મૂળ રંગ સફેદ હોય છે, પણ એની પર જાત જાતના રંગ ચડાવી શકાય છે. એનાં કાંસકી અને બટન પણ બને છે.

હાથીદાંત બહુ કઠણ હોય છે, તેથી તેની પર જાત જાતનાં ચિત્ર કાતરી શકાય છે. આપણા દેશના કારીગર તેની સુંદર પેટીઓ, ચાકુના હાથા અને પંખા બનાવે છે અને તેની પર બહુ ઝીણું કાતરકામ કરે છે.

આ ચામડું છે. એના બેડા બને છે. ત્રાજવાનાં પલ્લાં તથા ઘોડાની લગામ પણ એની જ થાય છે. એની પેટીઓ અને કાથળીઓ પણ બને છે. ચામડું રંગી પણ શકાય છે.

ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં વગેરે પ્રાણી મરી જાય છે ત્યારે તેમના શરીરનાં હાડકાં તથા ચામડી કાઢી લે છે. પછી તેમને સાફ કરીને તેમાંથી ઉપર કહી તેવી વસ્તુઓ બનાવે છે. ચામડાંને સાફ કરે તે લોક ચમાર કહેવાય છે. હાથીદાંતને વહેરી ચૂડીઓ બનાવે તે ચૂડગર કહેવાય.

પાઠ ૩૭ મો—સુથાર

વાંસલો વીંધણું રંદો કરવત

રસિક—ભાઈ, પેલો માણસ શું કરે છે ?

રમણ—ભાઈ, એ લાકડાં ધડે છે.

રસિક—લાકડાં ધડે છે, એટલે શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાં કાપે છે, છોલે છે અને તેમ કરી થાંભલા, દાઢર, ખારી, ખારણાં વગેરે વસ્તુઓ બનાવે છે.

રસિક—એ માણસ કાણ કહેવાય ?

રમણ—એ સુથાર કહેવાય. જો, આ લાકડાં છે. બોલ જોઈ, લાકડાની શી શી વસ્તુઓ બને છે ?

રસિક—મેજ, ટેબલ, ખુરશી, પેટી એ બધાં લાકડાનાં બને છે.

રમણ—આ કબાટ શેનું બનેલું છે ?

રસિક—એ કબાટ પણ લાકડાનું બન્યું છે.

રમણ—જે, આ વાંસલો કહેવાય અને આ વીંધણું કહેવાય. વાંસલાથી સુથાર લાકડું બેલીને ઘડે છે. વીંધણાથી તે તેમાં કાણાં પાડે છે. એ કાણાં વીંધ કહેવાય.

રસિક—મોટાભાઈ, પેલો છોકરો શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાને ઘડી સુંવાળું કરે છે. એના હાથમાં પેલું છે તે રંદો કહેવાય. એ લાકડાને રંદો મારે છે. જે એ રંદામાં ધારવાળી લોઢાની પટી છે. એનાથી લાકડું છોલાઈ લીસું અને સુંવાળું થાય છે.

રસિક—મોટાભાઈ, આ માણસો શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાને વહેરે છે. જે, આ કરવત કહેવાય. પેલો માણસ એને ઉપર ખેંચે છે, અને આ માણસ તેને નીચે ખેંચે છે. એ કરવતને કેવા ઝીણા દાંતા છે ? એ દાંતાથી લાકડું કપાય છે. વહેરવાથી લાકડું કાપી શકાય અને તેનાં પાટિયાં પણ પડે.

પાઠ ૩૮ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૧

અવિચારી મુહૂર્ત પહેરામણી વિસ્મય
દૈવ ભવિષ્યવાણી ચટપટી શ્રદ્ધા

યમુના તટપર મથુરા નગરીમાં ઉત્તરે નામે રાજા હતો. તેને દેવક નામે ભાઈ હતો. એ ભાઈ જુવાન વયમાં મરણ પામ્યો. તેની દીકરી દેવકીને ઉત્તરે ઉછેરી મોટી કરી. ઉત્તરેનને કંસ નામે એક પુત્ર હતો.

કંસ ક્રોધી, અભિમાની અને અવિચારી હતો. ઉત્તરેન ધરડો થયો હતો એટલે તેના વતી કંસ રાજ્ય ચલાવતો હતો. તે પ્રજાને બહુ દુઃખ દેતો અને અધર્મથી વર્તતો. નરક, પુંડરિક, કાળજવન, શિશુપાલ, જરાસંધ જેવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા રાજા તેના મિત્ર હતા. તે બધા મળી એક બીજાને અધર્મે વર્તવામાં મદદ કરતા.

દેવકી પરણાવવા જવી થઈ, ત્યારે તેને માટે લાયક વર શોધી કાઢવાનું ઉત્તરેને કંસને કહ્યું. કંસે કહ્યું, “ પિતાજી, તમને યોગ્ય લાગે ત્યાં એનું લગ્ન કરો, પણ ધર એવું જો જો કે મારે નમવા યોગ્ય હોય. ” ઉત્તરેને ઉત્તમ જદુકુળ માંથી વસુદેવને પસંદ કર્યા. જદુકુળ કંસના કુળ કરતાં જાણ્યું એટલે કંસે તેમાં વાંધો લીધો નહિ.

સારો દિવસ તથા સારું મુહૂર્ત જોઈ દેવકીનું વસુદેવ જોડે લગ્ન કરવામાં આવ્યું. કંસે ઘણી રીતે લગ્ન કર્યું.

વસુદેવને સારી પહેરામણી આપી. સુપાત્ર વેદ બ્રાહ્મણ તથા ગરીબગુરુબાને સારાં દાન આપ્યાં. મથુરાના મહા અભિમાની રાણા કુંસની આવી રીત જોઈ લોકો વિસ્મય પામ્યા. તે કહેવા લાગ્યા, “ સગો ભાઈ આથી વધારે શું કરે ? ” દેવકીને મન પણ ધણું આનંદ થયો અને તેની આંખમાંથી હરખનાં આંસુ નીસરી પડ્યાં.

આમ બધે સુખ અને આનંદ છવાઈ રહ્યાં હતાં તેવામાં દૈવનું કરવું તે કોઈનો અવાજ સંભળાયો. “ ઓ કુંસ, ‘ મારી બહેન, મારી બહેન, ’ કરી શું કુલાય છે ? એ બહેનનો આઠમો છોકરો તને મારશે. ” આ સાંભળી કુંસ ચમક્યો. તેની આંખ ગુસ્સાથી રાતી થઈ ગઈ. પારધી જમ પોપટીને પકડે તેમ કુંસે ચોટલો ઝાલી દેવકીને રથમાંથી ખેંચી કાઢી.

હવે ખિન્નચેલા કુંસે દેવકીને મારવા પોતાની તલવાર ખેંચી. નાગી તલવાર જોતાં દેવકીના મોંનું તેજ ઊડી ગયું. કુંસ દેવકીને તલવાર મારવા જતો હતો તેવામાં વસુદેવે તેનો હાથ ઝાલ્યો અને કહ્યું, “ હે રાજા, તમારું મૃત્યુ તો એના બાળકથી છે તો એને શું કરવા મારો છો ? એને જ બાળક થશે તે બધાં હું તમને આપી જઈશ. ” વસુદેવનાં વચન સાંભળી કુંસ ટાઢો પડ્યો. તેણે દેવકીને છોડી દીધી અને પોતે અકળાઈને તેનું અપમાન કર્યું તે બદલ માફી માગી.

વખત જતાં દેવકીને એક પુત્ર થયો. વસુદેવજી તેને લઈ કંસ પાસે ગયા. ‘મારો કાળ તો એના આઠમા બાળક-થી છે, તો નકામાં એનાં બીજાં સાત બાળકોને શા માટે મારું ?’ એમ વિચારી કંસે વસુદેવને તે બાળક પાછું આપ્યું.

વસુદેવ તે બાળકને લઈ પાછા ગયા એટલામાં કંસને ત્યાં નારદ મુની આવ્યા. તેમનો આદર સત્કાર કરી કંસે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. વાત પરથી વાત નીકળતાં કંસે વસુદેવ, દેવકી તથા તેમનાં છોકરાં વગેરેની વાત કહી. પોતે પોતાના ભાણેજને મારી ન નાંખ્યો એ વાત પણ કહી. કંસની વાત સાંભળી નારદજી હસ્યા. તેમને હસતા બેઠે કંસે પૂછ્યું, “મહારાજ, તમે કેમ હસો છો ! શું મારી કાંઈ ભૂલ થાય છે ?” નારદે કહ્યું, “કંસ, તું આવડું મોટું રાજ્ય ચલાવે છે, પણ તારામાં ઝાઝી બુદ્ધિ જણાતી નથી. ભવિષ્ય વાણીનો ખરો અર્થ તું સમજ્યો નહિ. જો દેવકીના આઠે બાળક ગોળ કુંડાળામાં મૂક અને પછી પહેલો કયો અને આઠમો કયો તે કહે. તારે તો દેવકીના આઠે પુત્રથી સરખું બીવાનું. રખે ભૂલતો !” આમ કહી નારદજી તો ચાલ્યા ગયા.

કંસ હવે વિચારમાં પડ્યો. તેને ચિત્તમાં ચટપટી થવા લાગી. તેણે વસુદેવને પાછા બોલાવ્યા અને પેલા બાળકને મારી નાંખ્યું. દેવકીને બીજાં છ બાળક થયાં તે બધાંને કંસે મારી નાંખ્યાં. દેવકીને હવે જ બાળક થાય તેનાથી પોતાનું

જોત થનાર છે, એમ જાણી તેણે વસુદેવ અને દેવકીને કેદખાનામાં પૂર્યા. કેદખાનાની આસપાસ હજાર સિપાઈ-ઓની ચોકી મૂકી તથા રાત અને દિવસ ચોકી રહે એવો પાંકા બંદોબસ્ત કર્યો.

દેવકીનો આઠમી વારનો ગર્ભ રહ્યો ત્યારે તેમને બહુ સુખ થવા લાગ્યું. કંસનો ભય લાગતો બંધ થયો. બાળક જન્મવાનું હતું તેવામાં એક દિવસ રાતે વસુદેવને સમઠું લાધ્યું. તેમાં તેને ભગવાન દેખાયા. ભગવાને તેને કહ્યું, “દુષ્ટ રાક્ષસોનો નાશ કરવા હું તમારે ઘેર બાળક રૂપે જન્મવાનો છું. તમે મને અહીં ન રાખશો, પણ ગોકુળ લઈ જાઓ. ત્યાં નંદની પત્ની જશોદાના પડખામાં મને મૂકી, તેને જન્મેલી છોકરી અહીં લઈ આવજો. તમે મનમાં શ્રદ્ધા રાખજો. આ કેદખાનાનાં બારણાં બંધી જશે. રખવાળ બંધા બંધી જશે. રસ્તે નદી આવશે તે પણ તમને માર્ગ આપશે.”

શ્રાવણ વદ આઠમની મધ્ય રાતે દેવકીજીએ શ્રીકૃષ્ણને જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી તે દિવસ હજી પણ જન્માષ્ટમી કે ગોકુળઆઠમ કહેવાય છે. સમણામાં ભગવાને કહ્યું હતું તેમ જ બન્યું. કેદખાનાનાં બારણાં ફડાક કરતાં બંધી ગયાં. બંધા ચોકીદાર, ગામના બંધા લોક, કંસ, અરે ગામનાં કૂતરાં સુદ્ધાં ધસધસાટ બંધતાં હતાં. કોઈ સળવળતું સરખું નહોતું.

વસુદેવ કૃષ્ણને લઈ અંદીખાનાની બહાર નીકળ્યા. આકાશ ધનધોર હતું. ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો. નદી ઓળંગી વસુદેવ ગોકુળ ગયા. ત્યાંથી જશોદાની દીકરીને લઈ પોતાના પુત્રને તેની જગાએ મૂકી પાછા આવ્યા. કેદખાનાના ખારણાં હતાં તેમ દેવાઈ ગયાં.

પાઠ ૩૯ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૨

ઓશિયાળી નિર્દોષ મલ્લ સંતાપ
ઉપવીત દરિદ્રી ઉપનિષદ

દેવકીજીની સોડમાં મૂકતાં જ કન્યાએ રડવા માંડ્યું. પહેરેગીરોએ બાળક જન્મ્યાની કંસને ખબર કહી. તેણે આવી હમેશની માફક કન્યાને શિલા પર પછાડવા લીધી. તે કન્યા દેવીનો અવતાર હતી. તેથી જવો કંસ તેને પછાડવા ગયો તેવી જ તે તેના હાથમાંથી છટકીને વીજળી રૂપે આકાશમાં ઊડી ગઈ. આકાશમાં ઊડતાં ઊડતાં તે બોલી, ‘હે મૂર્ખ મથુરાપતિ, તારો વેરી જન્મી ચૂક્યો છે. તારું મરણ એને હાથે થશે.’ કન્યાને મોઢે પોતાના મરણની વાત સાંભળી કંસને બહુ ચિંતા થવા લાગી. તેને રાતે ઊંઘ ન આવે અને ખાવું પણ ન ભાવે. તેણે પોતાના મિત્ર રાક્ષસોને બોલાવી

પોતાના વેરીને કેમ શોધવો તેનો વિચાર કર્યો. કંસની બહેન પૂતનાએ તેના રાજ્યમાં છ છ માસનાં જટલાં બાળકો હોય તેમને મારી નાંખવાનું માથે લીધું. બધા બહુ ખુશ થયા.

બધે ફરતાં ફરતાં તે ગોકુળ ગઈ. ગોકુળનો રાજા નંદ પોતાના છોકરાનું બહુ જતન કરતો હતો. ગોવાળ લોકો ગોકુળની ખૂબ ચોકી કરતા. પૂતનાથી ગોકુળમાં જવાયું નહિ. તેણે કંસને કહ્યું, “ નંદ અને ગોવાળને એક દિવસ તમે મથુરા બોલાવો. ” કંસે નંદને શ્રાવણ માસનો કર આપવા બોલાવ્યા. નંદ અને ગોવાળ મથુરા કર આપવા ગયા એટલે પૂતના ગોકુળમાં ગઈ. તેણે ગોવાળનો વેશ લીધો. તેણે સ્તન પર ઝેર લગાડ્યું હતું. તેણે જશોદાને કહ્યું, “ મને નંદે મોકલી છે. મારું ધાવણ એવું છે કે તેથી તમારા છોકરાનું શરીર ઘણું મજબૂત થશે. ” શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હતા. તેમણે તો ધાવતાં ધાવતાં દૂધ સાથે માસી પૂતનાના પ્રાણ પણ ચૂસી લીધા.

હવે કંસની ખાતરી થઈ કે નંદનો બાળક જ પોતાનો વેરી છે. ખુલ્લી રીતે તેને મરાય એમ હતું નહિ, કારણ કે નંદ જોડે લડવું પડે. કંસે કૃષ્ણને કપટથી મારવાનો વિચાર કર્યો. તેણે કૃષ્ણને મારવાને મારા મોકલવા માંડ્યા. કોઈ ગાડાનું રૂપ લઈને જાય તો કોઈ વાછરડાનું. કોઈ ઘોડાનું રૂપ લે તો કોઈ અજબર બની ગળવા જાય. આમ અનેક ઉપાય કર્યા પણ કંઈ વળ્યું નહિ.

કૃષ્ણ બહુ રમતિયાળ અને દીખળી હતા. તેમની બાળલીલા જોઈ સૌ કોઈ આનંદ પામતું. લોકોનાં ઘરોમાં પેસી માખણ ચોરી ખાય. શીંકે ગોરસ મૂક્યું હોય તો લાકડી મારી ફેાડી નાંખે અને તળે મોં ધરી પીએ. માખણ ગમે તેટલું સંતાડે પણ કૃષ્ણ તેને શોધીને ખાઈ જાય. એક વાર કોઈ ગોપી જશોદા પાસે ફરિયાદ કરવા ગઈ. તે કહે, “ તારા કૃષ્ણે મારું માખણ ચોર્યું. ” કૃષ્ણ તો તે વખતે ધરમાં સૂતા હતા. એક વાર એક ગોપીના ધરમાં કૃષ્ણ ભરાયા હતા. તે જોઈ તેણે સાંકળ વાસી દીધી અને જશોદાને બોલાવવા ગઈ. જશોદા સોટી લઈને આવ્યાં, બારણું ઉઘાડ્યું તો અંદર કૃષ્ણ ન મળે. ગોપી તો આશિયાળી થઈ ગઈ.

આ પ્રમાણે નિર્દોષ બાળલીલાથી સૌને આનંદ પમાડતા કૃષ્ણ મોટા થયા. પાંચ છ વર્ષના થયા એટલે તે બીજા ગોવાળિયાનાં છોકરાં જોડે ગાયો ચારવા જવા લાગ્યા. જમના કિનારે વનમાં ફરવું તેમને બહુ ગમતું. ગાયો ચરતી હોય ત્યારે ગોવાળ રમે અને મજા કરે. કૃષ્ણ કદંબના ઝાડ પર ચડી વાંસળી વગાડે. કૃષ્ણની વનલીલાની કથા બહુ જ આનંદ આપે એવી છે.

એક દિવસ બધા ગોવાળ ગેડીદડા રમવા લાગ્યા. કૃષ્ણે એવી શરત કરી કે જનાથી દડો નદીમાં પડે તે ત્યાં જઈ લઈ આવે. બન્યું એવું કે કૃષ્ણને હાથે જ દડો પાણીમાં પડ્યો. જ્યાં દડો પડ્યો ત્યાં નદીના ધરામાં કાળી

નામનો ઝેરી નાગ રહેતો હતો. તેના ઝેરથી ત્યાંનું બધું પાણી ઝેરી થયું હતું. કૃષ્ણે તે ધરા પરના કદંબના ઝાડ પર ચડી નદીમાં ઝંપલાવ્યું. પાણીની અંદર કાળીનાગના ધર આગળ તે ગયા. ત્યાં નાગ જોડે તેમને લડાઈ થઈ. નાગને હરાવી તેના નાકમાં દોરી પરોવી તેમણે તેને બહાર કાઢ્યો. તે દિવસથી નદીનું પાણી સારું થયું.

બાર વર્ષના થયા ત્યારે કૃષ્ણ અને તેમના 'મોટાભાઈ' બળરામ મથુરા ગયા. ત્યાં ચાણુર તથા મુષ્ટિક નામના મલ્લોને અખાડામાં હરાવ્યા. પછી કૃષ્ણે પોતાના દુષ્ટ મામા કંસને માર્યો અને ઉગ્રસેનને ફરી ગાદીએ બેસાડ્યા.

હવે કૃષ્ણે ગોકુળ છોડી મથુરામાં આવવાનો વિચાર કર્યો. જશોદા નહોતાં જાણતાં કે કૃષ્ણ મારા પુત્ર નહિ પણ દેવકીના પુત્ર છે. જશોદા, નંદ તથા બધાં ગોપગૌપીઓને એથી બહુ સંતાપ થયો. જમ તેમ તેમને સમજાવી શાંત કરી કૃષ્ણ મથુરા આવ્યા.

કૃષ્ણને હવે વસુદેવે જનોઈ દીધું. ઉપવીત પહેર્યા પછી બ્રહ્મચારીને ગુરુને ત્યાં ભણવા મૂકવા જોઈએ. વસુદેવે ઉજ્જૈન પાસે સાંદીપની નામના ઋષિનો આશ્રમ હતો ત્યાં તેમને તથા બળરામને ભણવા મૂક્યા. અહીં પોરબંદરનો એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ સુદામા પણ તેમની જોડે ભણતો હતો. સુદામા, કૃષ્ણ તથા બળરામ વચ્ચે ઘણી માયા થઈ હતી. ત્યાં કૃષ્ણ વેદ, ઉપનિષદ, ધનુર્વિદ્યા વગેરે શીખ્યા.

મગધ દેશનો રાજા જરાસંધ કંસનો સસરો થતો હતો. કંસનું વેર લેવા તે મથુરા પર ચડી આવ્યો પણ કૃષ્ણે તથા બળરામે તેને હરાવ્યો. જરાસંધે સત્તર વાર મથુરા પર ચડાઈ કરી પણ એકે વાર ફાળ્યો નહિ.

શ્રીકૃષ્ણે કાઠિયાવાડમાં દરિયા કિનારે દ્વારિકા નામે નગરી વસાવી અને ત્યાં જઈ વસ્યા. વૈદર્ભ દેશના રાજાની કુંવરી રૂકિમણીનું તેમણે હરાણ કર્યું અને તે વખતે જરાસંધ, શિશુપાળ વગેરે રાજાઓ જોડે તેમને લડવું પડેલું. તેમની બહેન સુભદ્રા અર્જુન વેરે પરાણી હતી.

પાઠ ૪૦ મો-નાગહમન

જળ કમળ છાંડી જાને ખાળા, સ્વામી અમારો જાગશે;
જાગશે તને મારશે, મને ખાળહત્યા લાગશે—ટેક.

કહે રે ખાળક તું મારગ ભૂલ્યો, કે તારા વેરીએ વળાવીઓ;
નિશ્ચે તારો કાળ જ ખૂટ્યો, અહીંયાં તે શીદ આવીઓ—જળ૦ ૧

નથી નાગણ હું મારગ ભૂલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવીઓ;
મથુરા નગરીમાં જાગું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારીઓ—જળ૦ ૨

રંગે રૂંડે રૂંપે પૂરે હીસંતો કોડીલો કોઠામણો;
તારી માતાએ કેટલા જન્મ્યા, તેમાં તું અળખામણો-જળ૦ ૩

મારી માતાએ બેઉ જનમીઆ, તેમાં હું નટવર નાનડો;
જગાડ તારા નાગને, મારું નામ કૃષ્ણ કહાનડો-જળ૦ ૪

લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપું રે તુજને દોરીઓ;
એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરીઓ-જળ૦ ૫

શું કરું નાગણુ હાર તારો, શું કરું તારો દોરીઓ;
શાને કારણુ નાગણુ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ-જળ૦ ૬

ચરણ ચાંપી મૂછ મરડી, નાગણુ નાગ જગાડીઓ,
ઊઠો ને બળવંત કોઈ, બારણે બાળક આવીઓ-જળ૦ ૭

બેઉ બળિયા બાથે વળગીઆ, કૃષ્ણે કાળી નાગ નાથીઓ;
સહસ્ર ફેણા કૂંફે જેમ, ગગન ગાળે હાથીઓ-જળ૦ ૮

નાગણુ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે.
મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે-જળ૦ ૯

બેઉ કર જોડી વીનવે સ્વામી ! મૂઠો અમારા કંથને;
અમે અપરાધી કાંઈ ન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને-જળ૦ ૧૦

થાળ ભરી સૌ ચોતીઓ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવીઓ;
નરસૈયાના નાથ પાસેથી, નાગણુ નાગ છોડાવીઓ-જળ૦ ૧૧

પાઠ ૪૧ મો—ઘડિયાળ ભાગ ૧

ચંદો લિપિ મિનિટ કમાન

આ ઘડિયાળ છે. એના આગલા ભાગ પર કાચ જડેલો છે. કાચની નીચે સફેદ ચંદો છે. એ ચંદા પર “ ૧ ” થી “ ૧૨ ” સુધીના આંકડા છે. એ આંકડા આપણે લખીએ છીએ તેવા નથી. એ રોમન લિપિના આંકડા કહેવાય છે. ચંદા પર બે કાંટા જડેલા છે. એક કાંટો લાંબો છે અને બીજો ટૂંકો છે. લાંબો કાંટો મિનિટ કાંટો કહેવાય છે, કારણ કે તે મિનિટ બતાવે છે. ટૂંકો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે કલાક કાંટો કહેવાય છે.

ચાલો હું તમને ઘડિયાળ બેતાં શીખવું. નાનો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે જ આંકડા પર હોય તેટલાં વાગ્યા કહેવાય. ટૂંકો કાંટો ૧ એક પર હોય અને લાંબો કાંટો ૧૨ બાર પર હોય તો ‘એક વાગ્યો’ કહેવાય. ટૂંકો કાંટો ત્રણ પર હોય અને લાંબો કાંટો બાર પર હોય તો ‘ત્રણ વાગ્યા’ કહેવાય. ટૂંકો કાંટો આઠ પર અને લાંબો કાંટો બાર પર હોય તો આઠ વાગ્યા કહેવાય.

ટૂંકો કાંટો બરાબર એકના આંકડા પર ન હોય, પણ એક તથા બેની વચ્ચે હોય, ત્યારે એક વાગ્યા પછી કેટલો વખત થયો છે તે જાણવા માટે મિનિટ કાંટો બેવો પડે. ચંદા પરના આંકડાઓ વચ્ચે બાર ખાનાં હોય છે. એ

દરેક ખાનું પાંચ મિનિટનું છે. લાંબો કાંટો એક ખાનું ઝાળંગે એટલે પાંચ મિનિટ થાય. બે ખાનાં ઝાળંગે તો દશ મિનિટ થાય. અને ત્રણ ખાનાં ઝાળંગે તો પંદર મિનિટ થાય. દર ખાને પાંચ મિનિટ, એ રીતે ગણતાં લાંબો કાંટો ખારના આંકડાથી જટલો દૂર ખસ્યો હોય તે પ્રમાણે મિનિટ થઈ ગણાય. ટૂંકા કાંટો એક અને બેની વચ્ચે હોય અને લાંબો કાંટો ત્રણ પર હોય તો એક પર પંદર મિનિટ થઈ કહેવાય; અને જો તે છ પર હોય તો એક પર ત્રીસ મિનિટ થઈ કહેવાય. દરેક ખાનાના પાંચ ભાગ કરેલા હોય છે, અને તે દરેક ભાગ એક મિનિટ મતાવે છે.

લાંબો કાંટો એક ખાનું ઝાળંગે ત્યારે પાંચ મિનિટ થાય અને ટૂંકા કાંટો એક ખાનું ઝાળંગે ત્યારે એક કલાક થાય. સાઠ મિનિટનો કલાક થાય. પંદર મિનિટનો પા કલાક થાય, ત્રીસ મિનિટનો અર્ધો કલાક અને પીસતાળીસ મિનિટનો પોણો કલાક થાય. એકની ઉપર પા કલાક થયો હોય તો સવા વાગ્યો કહેવાય. ‘સવા વાગ્યો’ એમ કહેવાને બદલે ‘એક પર પંદર મિનિટ થઈ’ એમ કહીએ તો ચાલે. એકની પર અર્ધો કલાક થયો હોય ત્યારે દોઢ વાગ્યો કહેવાય.

લાંબો કાંટો ખારથી નીકળી એક ચક્કર ફરી પાછો ખાર પર આવે ત્યારે સાઠ મિનિટ થાય અને તેટલામાં

ટૂંકા કાંટા એક ખાનું ઓળંગે. લાંબો કાંટા બાર ચક્કર ફેરે ત્યારે ટૂંકા કાંટા એક ચક્કર ફેરે.

ઘડિયાળની અંદર લોઢાની કમાન હોય છે. તેને પહેલાં એક લોઢાની ખીલી પર સખત વીંટવામાં આવે છે. એ કમાન ધીરે ધીરે ઉકેલાતી અથવા છૂટતી જાય છે તેમ તેમ એને અડકેલાં ચક્કરો ફેરે છે. ચક્કરોના ફરવાથી ઘડિયાળના કાંટા ચાલે છે. કમાન ઊકેલી જાય એટલે ઘડિયાળ ચાલતી બંધ પડે. એવું થાય ત્યારે તેને ફરી વીંટવી પડે. આમ કમાન વીંટવાના કામને ' ફૂંચી આપવી ' કહે છે.

રોમન આંકડા—		I	II	III	III*	V	VI	VII
		૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
VIII	IX	X	XI	XII				
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨				

વસ્તુતનો સદુપયોગ કરો.

* આજા ચાર લીટા માત્ર ઘડિયાળોમાં જ હોય છે. ૪ દર્શાવવા માટેની સાચી રીત આ પ્રમાણે છે—IV

પાઠ ૪૨ મો—ધડિયાળ ભાગ ૨

અછોડા એલારમ લોલક મિનારા

વખત કુટલો થયો છે તે જાણવા માટે ધડિયાળ વાપરવામાં આવે છે. ધડિયાળ ધણી જતનાં તથા જુદી જુદી વધારે ઓછી કિંમતનાં હોય છે. કુટલાંક ધડિયાળ અણાં નાનાં અને ખિસ્સામાં મુકાય એવાં હોય છે. ખિસ્સામાં મૂકવાનાં ધડિયાળ ગોળ હોય છે. એ ધડિયાળોનાં ઢાંકણાં નિકલ, ચાંદી, ખનાવટી સોનું, તથા ચોખ્ખા સોનાનાં પણ હોય છે. ઢાંકણાં સોંધી કે મોંધી ધાતુનાં હોય તે પ્રમાણે ધડિયાળની કીંમત ઓછી કે વધારે હોય છે. ખિસ્સામાં મૂકવાની ધડિયાળને લોહા અછોડા બાંધે છે. એ અછોડા ચાંદીના, સોનાના કે બીજી ધાતુઓના હોય છે. કુટલાંક લોક નેતરના ગૂંથેલા કે ચામડાના બનેલા અછોડા પણ વાપરે છે. કુટલાંક લોક ધડિયાળને કાળો દોરો બાંધી તે દોરાને ગળામાં નાંખે છે.

હાલમાં ધણી લોક ધડિયાળને હાથને કડિ બાંધે છે. હાથે બાંધવાનાં ધડિયાળ નાનાં તથા ચપટાં હોય છે. વળી આવાં ધડિયાળ ગોળ, ચપટાં, તેમજ પાંચ કે છ ખૂણા વાળાં, એમ વિવિધ આકારનાં હોય છે. ચામડાના કે ધાતુના પટાથી તેમને હાથે બાંધવામાં આવે છે. આ નાનાં ધડિયાળો પણ ઓછી વધારે કિંમતનાં હોય છે.

મેજ પર કે ગોખલામાં મૂકવાનાં ધડિયાળ મોટાં હોય છે. એવાં ધડિયાળોમાંનાં ધણામાં દર કલાકે જટલા વાગ્યા હોય તેટલા ટકારા થાય છે. કેટલાંક ધડિયાળોમાં તો કલાકના ટકારા ઉપરાંત અર્ધે કલાકે એક ટકારો થાય છે. આવાં ધડિયાળોમાં એક એવી પણ ગોઠવણ હોય છે કે જ્યારે આપણે જાગવું હોય, ત્યારે જોરથી ઘંટડી વાગી આપણને જાગાડે. કેટલાંક ધડિયાળમાં આ પ્રમાણે ઊંઘમાંથી જાગાડવા ઘંટડી વાગવાને બદલે વાજું વાગે છે. આવાં ધડિયાળ ‘ એક્સારમ ’ ધડિયાળ કહેવાય છે.

ભીંતે લટકાવવાનાં ધડિયાળ કદે મોટાં હોય છે. એવાં ધડિયાળ પણ ગોળ, ચોખંડાં તથા ખૂણાવાળાં હોય છે. એ ધડિયાળોમાં તળે લોલક હોય છે. તે લોલક ધીરે ધીરે આમથી તેમ ડોલતું રહે છે. આવાં ધડિયાળને આઠ આઠ દહાડે ફરતી આપવી પડે છે.

આમ ધરમાં રાખવાનાં ધડિયાળ ઉપરાંત મોટા મિનારા ચણી તેમની ટોચે મોટાં ધડિયાળ જડવામાં આવે છે. એવાં મિનારાનાં ધડિયાળોમાં ચારે દિશા તરફ ચાર મોટા ચંદા હોય છે. આવા મિનારાઓને લીધે ધણે દૂરથી વખત જોઈ શકાય છે. આખા ગામમાં એનાથી વખતની ખબર પડે છે. કારણકે તેવાં ધડિયાળોમાં દર પા કલાકે ઘંટ વાગે છે, તથા વખત બતાવનારા ટકારા થાય છે. મોટાં શહેરોમાં આવા મિનારા હોય છે.

ગયો વસ્ત પાછો આવતો નથી.

પાઠ ૪૩ મો—સમયનું માપ

છિદ્ર ઘડી પળ વિપળ પ્રહર
સેકંડ મધ્યાહ્ન

જૂના સમયમાં ઘડિયાળ નહોતાં ત્યારે આપણા દેશમાં વખત માપવાની એક સાદી રીત હતી. જેશી લોક અમુક ચોક્કસ માપની તળિયે ઝીણા છિદ્રવાળી વાડકીને પાણી પર તરતી મૂકતા. એ વાડકીને પાણીમાં ડૂબતાં જટલો વખત લાગે તેને એક ઘડી કહેતા. ઘડીના સાઠ સરખા ભાગ કરી દરેક ભાગને પળ કહેતા. એક પળની સાઠ વિપળ થતી.

ચોવીસ કલાકનો દિવસ થાય એ વાત તો તમે શીખી ગયા છો. એક દિવસની સાઠ ઘડી થાય એટલે તે હિસાબે એક કલાકની અઢી ઘડી થાય અને એક ઘડી ચોવીસ મિનિટની થાય. વળી આખા દિવસના ત્રીસ સરખા ભાગ કરી તેવા દરેક ભાગને મુહૂર્ત કહેતા. દિવસની ઘડીઓ સાઠ અને મુહૂર્ત ત્રીસ એટલે એક મુહૂર્ત બે ઘડીનું થતું. આ ઉપરાંત આખા દિવસના આઠ સરખા ભાગ કરી તે દરેક ભાગને પહોર અથવા પ્રહર કહેતા.

હાલના વખતમાં મુહૂર્ત, ઘડી, પળ, વિપળ વગેરે સમયના દેશી માપનો ઉપયોગ માત્ર જેશી લોકો જ કરે છે. સાધારણ લોક કલાક, મિનિટ તથા સેકંડ એ અંગ્રેજી

માપોનો ઉપયોગ કરે છે. દિવસના કલાક ચોવીસ થાય. એક કલાકની મિનિટ સાઠ અને એક મિનિટની સેકન્ડ સાઠ થાય.

સાત દહાડાનું અઠવાડિયું થાય. બે અઠવાડિયાનું એક પખવાડિયું થાય તથા બે પખવાડિયાનો એક માસ થાય. બાર માસનું એક વર્ષ થાય.

રાતના બાર વાગે ત્યારે મધ્ય રાત થઇ કહેવાય અને બપોરના બાર વાગે મધ્યાહ્ન અથવા બપોર થયા કહેવાય. મધ્યરાત પછી નવો દિવસ શરૂ થયો ગણાય છે. સાધારણ રીતે મધ્યરાત્રીત મધ્યાહ્ન સુધી એકથી બાર અને મધ્યાહ્નથી મધ્યરાત્રી સુધી બીજી વાર એકથી બાર ગણવામાં આવે છે. આગાડીનો સમય બતાવનાર પત્રકોમાં એવી રીતે વખત ન લખતાં એક મધ્યરાત્રી બીજી મધ્યરાત્રી સુધીમાં એકથી ત્રેવીસ સુધી ગણે છે અને ત્યાર બાદ મધ્યરાત્રીના બારની જગાએ શૂન્ય મૂકે છે. એટલે કે બપોરનાં એકને એક ન લખતાં તેર લખે છે, બેને ચૌદ લખે છે, અને એવી રીતે રાતના અગિયારને ત્રેવીસ લખે છે. આમ હોવાથી બપોરના બાર પછીનો વખત જણવા માટે વખતનાં પત્રકોમાં આપેલા વખતમાંથી બાર બાદ કરવા.

પાઠ ૪૪ મો—રાષ્ટ્ર દ્વજનો જય !

ટાપુ મેળાવટો દેશદ્રોહી સંવાદ
અધિકારીઓ ફરકાવ્યા

‘ રાષ્ટ્રદ્વજ ’ એટલે આપણા દેશનો વાવટો. આપણા દેશના વાવટા માટે પ્રાણ આપવો પડે તો પણ આપવો જોઈએ. દેશના વાવટા માટે તમારા જવાં બાળક થું કરી શકે તે સાંભળો:—

પાસિફિક નામના મહાસાગરમાં એક ટાપુ છે. તે ટાપુ ‘ જપાન દેશ ’ ને નામે ઓળખાય છે. જપાનની પાસે કોરિયા નામનો નાનો દેશ છે. જપાની લોકોએ એ દેશ જીતી લીધો. કોરિયાના લોકોને પરદેશી રાજ્ય ગમ્યું નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે આપણી પર પરદેશીઓનું રાજ્ય થાય તે કરતાં મરી જવું સારું.

જપાની લોકોએ તેમને જપાની વાવટાને નમવા કહ્યું. કોરિયાના લોકોએ તે વાતની ધસીને ના પાડી. નાનાં છોકરાં સુદ્ધાંએ ના પાડી. જપાની લોકોએ કહ્યું, “ તમારે કોઈએ તમારો રાષ્ટ્રદ્વજ રાખવો નહિ. જો રાખશો તો બંદૂકથી મારી નાંખીશું. ” કોરિયાના લોક આ ધમકીથી બીધા નહિ. તે મરવા તૈયાર જ હતા.

એક વાર એક શાળામાં ઇનામનો મેળાવડો હતો. એક દેશદ્રોહી કારિયન તે શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક હતો. પોતાને વધારે પગાર મળે તે માટે તેણે બાળકોને જાપાનનાં વખાણનાં ભાષણ અને સંવાદ શીખવ્યાં હતાં. મોટા મોટા જાપાની અધિકારીઓ ત્યાં હાજર હતા. શાળાના બધા છોકરાઓ પણ હાજર હતા.

બધા સંવાદ થઈ રહ્યા પછી એક છોકરાને ભાષણ કરવાનું હતું. તેના ગુરુએ તે ભાષણ તૈયાર કર્યું હતું. તેમાં જાપાની રાજ્યનાં ખોટાં ખોટાં વખાણ હતાં. ભાષણ થઈ રહ્યા પછી તે છોકરાએ પોતાનો હાથ પોતાની છાતી પર મૂક્યો. તે જ સાથે તે ચોરડામાંના બધા છોકરાના હાથ પોતપોતાની છાતી પર ગયા.

શાળાની બહાર પોલીસના માણસો બંદૂકો લઈ ઊભા હતા. પેલા છોકરાઓ તે વાત જાણતા હતા. રાષ્ટ્ર-ધ્વજ ફરકાવે તેને બંદૂકથી મારી નાંખવાનો કાયદો હતો, તે પણ આ છોકરાઓ જાણતા હતા. છતાં પેલે છોકરે અને તેની સાથે શાળાના બધા છોકરાઓએ પોતાની છાતી આગળ રાખેલા રાષ્ટ્રધ્વજ કાઢી ફરકાવ્યા. આખો ચોરડો હાલતા ફરફરતા રાષ્ટ્રધ્વજથી ભરાઈ ગયો !

બધા છોકરા ‘ રાષ્ટ્રધ્વજની જય ’ બોલાવતા મકાનની બહાર નીકળી પડ્યા. જાપાની પોલીસોએ તેમની પર

બંદૂકો છોડી. તે બહાદુરો બીધા નહિ. દેશને માટે,
રાષ્ટ્રધ્વજને માટે, તેઓ હસતે મોઢે મૂચ્યા ! ધન્ય છે
એ વીર બાળકોને. બાળકો. તમે એમની પેઠે રાષ્ટ્રધ્વજ
માટે મરતાં શીખો.

રાષ્ટ્રધ્વજ કી જય !

રાષ્ટ્રધ્વજને જ્યાં જુઓ ત્યાં નમો.

પાઠ ૪૫ મો

“ જય જય બોલો હિંદુસ્તાન ”

હર હર હર ! મહાદેવ પુકારો, અલ્લાહો અકબર રહેમાન;
હિંદુ મુસલમાનીન એક થઈને, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
આ ભૂમિ આપણી દેશ આપણો, એ પરબન કરો કુરબાન;
ત્રીસ કોટિ ભારતનાં તનુજો, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક કુટુંબી ભાઈ આપણે, ભારત માતાનાં સંતાન;
હિંદુ, પારસી, મુસલમાનીન સૌ, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
મંદિરને મસ્જિદ બન્ને છે, ઈશ્વર કેરાં ગિયાં ધામ;
ભાઈ ભાઈમાં ભેદ ન હોયે, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
ધમ ધમ ધમ ધમ ધરા ધ્રુબવો, ફરકાવો ગિયાં નિશાન;
સ્વરાજ્યના ડંકા ગગડાવી, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક નેક ને એક ટેકથી, કરો એકતા કેરું પાન;
રગ રગમાં સત્યાગ્રહ રેડી જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.

(ચંદુલાલ નંદલાલ દેસાઈ)

પાઠ ૪૬ મો—કાગળ લખવાની રીત

મુરખ્ખી પરખીડિયું સરનામું
આજ્ઞાંકિત સ્નેહાધીન

તમને કાગળ લખતાં આવડે છે ? ચાલો હું તમને કાગળ લખતાં શીખવું. નીચેનો કાગળ જુઓ એટલે તમને તેની સમજણ પડશે.

જમિયતરામની ખડકી,

ભરૂચ, આસો સુદ ૯, સંવત ૧૯૮૦.

મુરખ્ખી વહાલા પિતાજી,

હું આજરોજ ભરૂચ પહોંચ્યો છું. મારી તબિયત સારી છે. મારી શાળા બે દિવસથી ઊઘડી છે. પાઠ બરાબર ચાલવા માંડ્યા છે. હું સારી રીતે વાંચું છું. પહેલાં મને ગણિત ગમતું નહોતું, પણ હવે વર્ગમાં ધ્યાન આપું છું એટલે આવડે છે. મારા ગુરુજીને મારા કામથી સંતોષ આપવા યત્ન કરું છું.

સાંજે હું રોજ અખાડે જઈ છું. દંડ, બેઠક તથા મગદળના દાવ બરાબર કરું છું. અમારા અખાડામાં ખોખો, સાતતાળી અને આંબલીપીપળી એવી રમતો પણ રમાડે છે, મને એ રમતો બહુ ગમે છે.

મારી વહાલી બા અને બહેનો અને નાનો ભાઈ મને
બહુ યાદ આવે છે. એ બધાંને મારાવતી બહુ વહાલથી.
બોલાવજો. મારી વહાલી બાને મારા સપ્રેમ પ્રણામ કહેશે.

લિ.

આપનો આજ્ઞાકિત પુત્ર
રમણલાલ ચુનીલાલ

જુઓ આ કાગળમાં જમણા હાથને ઉપલે ખૂણે
કાગળ લખનારનું ઠેકાણું તથા કાગળ કયે દિવસે લખ્યો
છે, તે લખ્યું છે. પછી થોડી જગા મૂકી ડાબા હાથ પર
'મુરખ્ખી વહાલા પિતાજી' એમ પોતાના બાપને લખ્યું
છે. જે મિત્રને કાગળ લખ્યો હોત તો તેમાં 'પ્રિય મિત્ર'
અથવા 'વહાલા દોસ્ત' કે 'સ્નેહી મિત્ર' એમ લખત.
માને કાગળ લખ્યો હોત તો તે ઠેકાણે 'વહાલી મા'
અથવા 'પૂજ્ય માતુશ્રી' કે 'વહાલી માતુશ્રી' એમ
લખત. બહેનને 'વહાલી બહેન' એમ લખત. ગુરુજીને
'પૂજ્ય ગુરુજી' લખત.

તેની નીચે જગા છોડી કાગળમાં જે બખર કે હકી-
કત લખવી હોય તે લખી છે. કાગળ પૂરો થયા પછી
નીચે જમણા હાથને ખૂણે ત્રણ લીટી એક એકની નીચે
લખી લખનારે પોતાનું નામ લખ્યું છે. પહેલી લીટીમાં
'લિ૦' છે. તેનો અર્થ 'લિખતંગ' એટલે લખનાર
એવો થાય છે. બીજી લીટીમાં 'આપનો આજ્ઞાકિત પુત્ર'

એમ લખ્યું છે. વડિલોને કાગળ લખ્યો હોય તો તેમાં 'આજ્ઞાંકિત' લખી જે સગપણ હોય તે લખે છે. મિત્રને કાગળ લખ્યો હોય તો 'સ્નેહાધીન મિત્ર' કે 'હંમેશાં યાદ કરનાર મિત્ર' એમ લખે છે. ત્રીજી લીટીમાં લખનારનું પૂરું નામ અથવા સહી હોય છે.

કાગળ લખી રહ્યા પછી તેને વાળી પરખીડિયામાં મૂકે છે. પરખીડિયાની છૂટી કાર ઉપર ગુંદર લગાડેલો હોય છે. તેને પાણી લગાડી પરખીડિયું બંધ કરે છે. ત્યાર બાદ પરખીડિયાની આગલી બાજુએ પહેલી લીટીમાં જેને કાગળ લખ્યો હોય તેનું પૂરું નામ, બીજી લીટીમાં તેનું ઘર જે શેરી કે મહોલ્લામાં હોય તે તથા જે બને તો ઘરનો નંબર, અને ત્રીજી લીટીમાં ગામનું નામ લખે છે. પરખીડિયાની ઉપર આમ લખીએ તે સરનામું કહેવાય.

સરનામું કર્યા પછી એક આનાની ટિકિટ ચોડી કાગળને ટપાલની પેટીમાં નાંખવામાં આવે છે.

પાઠ ૪૭ મો—ટપાલ ખાતું

બદલી ગળગળા તબિયત ઑફિસ

રમણ અને મોતી એક જ નિશાળે અને એક જ વર્ગમાં ભણતા હતા. બે વરસથી તેઓ સાથે હતા. તેમનાં

ધર પણ પાસે પાસે હતાં. તેથી તેમની વચ્ચે બહુ માયા થઈ હતી.

એવામાં એકાએક મોતીના બાપની ડાઈ આઘેના ગામમાં બદલી થઈ. હવે છુટા પડવાનું થશે એ વિચાર થી બન્ને મિત્રો બહુ દિલગીર થયા. મોતી જવાનો હતો તે દિવસે તો તે બન્ને ગળગળા થઈ ગયા. તેમનાથી ‘આવજે’ સુદ્ધાં કહેવાયું નહિ.

મોતીના ગયા પછી એકાદ મહિને ટપાલવાળો રમણના નામનો કાગળ આપી ગયો. તે કાગળ મોતીનો હતો. તેમાં તેણે પોતાના નવા ગામ તથા નવા મિત્રોની વાતો લખી હતી, અને રમણની ખબર પૂછી હતી.

મોતીનો કાગળ વાંચી રમણ બહુ ખુશ થયો. તેને ત્યાં ગમે છે તથા તેની તબિયત સારી છે તે જાણી તેને આનંદ થયો. રમણે તેના કાગળનો જવાબ લખ્યો. તેના જવાથી પોતાને કેવું સૂનું લાગે છે, તે તથા ગામની, શાળાની અને મિત્રોની ખબર તેણે તેમાં લખી.

કાગળ લખ્યા પછી તેણે તેને એક પરખીડિયામાં મૂક્યો. પછી તેણે તે પરખીડિયા પર મોતીનું સરનામું કરી તેના જમણા હાથના ઉપલા ખૂણામાં એક આનાની ટિકિટ ચોઢી.

રમણના ધરની પાસે જ એક લાલ રંગની થાંભલા જીવી કાગળ નાંખવાની પેટી હતી. રમણે તેમાં પેલો કાગળ નાંખ્યો. કેટલેક ઠેકાણે કાગળ નાંખવાની પેટીઓ ભીંતમાં ચણી લીધેલી હોય છે.

ટપાલ ઑફિસ આગળ પણ આવી પેટી હોય છે અને તેમાં કાગળ નાંખ્યો હોત તો ચાલત; પણ આ પેટી ધરની પાસે હતી તેથી તેમાં નાંખ્યો. રમણે કાગળ નાંખ્યો ત્યાર પછી થોડી જ વારે ટપાલવાળો ત્યાં આવ્યો. તેણે તે પેટીનું તાળું ઉઘાડ્યું અને તેમાંના બધા કાગળો એક કાથળીમાં ભરી તે મોટી ટપાલ ઑફિસમાં લઈ ગયો.

મોટી ટપાલ ઑફિસમાં બધી પેટીઓના કાગળ આવે છે. ત્યાં બધા કાગળને છાપી એક મોટી કાથળીમાં ભરે છે પછી એવી કાથળીઓને એક ઠેલણ ગાડીમાં ભરી સ્ટેશન પર લઈ જાય છે.

આગગાડીમાં ટપાલના કાગળ લઈ જવા માટે એક ખાસ ડબ્બો હોય છે. તે બહારથી લાલ રંગેલો હોય છે. તેની અંદર ચારે બાજુ નાનાં મોટાં ખાનાં હોય છે. ટપાલ ઑફિસમાંથી આવેલી કાગળની કાથળીઓ આ ડબ્બામાં મૂકવામાં આવે છે.

એ ડબ્બામાં ટપાલ ખાતાના માણસો હોય છે. તે એક ગામના કાગળોને એક જ કાથળીમાં મૂકે છે, અને

તે ગામ આવે ત્યારે તે કાથળીને સ્ટેશન પર ઉતારી નાંખે છે. સ્ટેશન પરથી તે કાથળીને ટપાલ ઓફિસમાં લઈ જાય છે. ત્યાં ગામના મહોલ્લાવાર કાગળોને જુદા પાડી નાંખે છે. પછી ટપાલવાળા તેમને બરાબર ઠેકાણે પહોંચાડે છે.

પાઠ ૪૮ મો—સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૧

ધર્મિષ્ઠ	દક્ષિણા	યજ્ઞમાન	પુરોહિત
પ્રતિજ્ઞા	ટેક	તપોબળ	અરણ્ય
વેશધારી	દોલત	દીન	કલ્પાંત

પ્રાચીન કાળમાં અયોધ્યા નગરીમાં હરિશ્ચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજા દયાળુ, સત્યવાદી અને ધર્મિષ્ઠ હતો. કાંઈ પણ દુઃખી માણસ નજરે પડતાં તેનું દુઃખ દૂર કરવા તે મથતો. કાંઈને વચન આપતો તો ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠીને પણ તે પાળતો. તેને તારામતી નામની રાણી અને રોહિત નામનો પુત્ર હતો. તે ન્યાય અને દયાથી રાજ્ય કરતો, તેથી પ્રજાની તેની પર બહુ માયા હતી.

એક વાર તેણે મોટા યજ્ઞ કર્યો. વસિષ્ઠ તેના પુરોહિત હતા તેથી તેણે તેમની પૂજા કરી. યજ્ઞમાંથી વસિષ્ઠ પાછા આવતા હતા ત્યાં તેમને રસ્તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ મળ્યા. વિશ્વામિત્રે તેમને પૂછ્યું, “મહારાજ, ક્યાંથી આટલી બધી દક્ષિણા લાવ્યા ?” વસિષ્ઠે કહ્યું, “મારા યજ્ઞમાન રાજા હરિશ્ચંદ્રે મારી પૂજા કરી મને આ ધન આપ્યું. તેના જોવા સત્યવાદી રાજા આ જગતમાં બીજા કોઈ નથી.”

વસિષ્ઠને મોઢે હરિશ્ચંદ્રનાં વખાણુ સાંભળી વિશ્વામિત્ર ક્રોધે ભરાયા. તેમણે કહ્યું, “એ તમારા યજ્ઞમાન થાય તેથી તમે એનાં વખાણુ કરો છો. શું એ એવો મોટો સત્યવાદી છે ? અરે હું એનું સત્ય મુકાવું. જાઓ, હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું એનો ટેક મુકાવીશ.”

પછી વિશ્વામિત્રે પોતાના તપોબળથી બે મોટા વાઘને અયોધ્યા તરફ મોકલ્યા. તે વાઘોએ ગામના લોકોને બહુ પજવવા માંડ્યા. પોતાની રૈયતને દુઃખી થતી જોઈ રાજા હરિશ્ચંદ્ર તે વાઘોનો શિકાર કરવા ગયો. વાઘોની પાછળ જતાં પોતાના માણસોથી છૂટો પડી તે બહુ દૂર નીકળી ગયો. ઘોર અરણ્યમાં તે ભૂલો પડ્યો.

પોતાના નગરનો માર્ગ કેવી રીતે શોધવો તેનો વિચાર તે કરતો હતો. તેવામાં તેણે એક બ્રાહ્મણ દીઠો. તે ચિતા બંડકી બળી મરવાની તૈયારી કરતો હતો. હરિશ્ચંદ્રે વિચાર્યું કે આ માણસ બહુ દુઃખી હોવો જોઈએ.

રાજાએ તેને પૂછ્યું, “ તમે કેમ જીવતા બળી મરવા તૈયાર થયા છો ? તમને શું દુઃખ છે ? ” તે બ્રાહ્મણે જવાબ દીધો, “ મારું દુઃખ જાણ્યાથી તમને શો ફાયદો અને મને શો લાભ ? મારું દુઃખ ફેડવાનું વચન આપો તો હું તમને કહું. ” હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું, “ સુખેથી કહો મહારાજ, હું ત્રિશંકુનો પુત્ર રાજા હરિશ્ચંદ્ર છું. વચન પાળવાનો મારો નિયમ છે. ” પેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ મારે કન્યાદાન કરવાનું છે, પણ તેને પરણાવવાનું ધન નથી તેથી હું બળી મરવા તૈયાર થયો છું. ” રાજાએ તેને કહ્યું, “ તમે અયોધ્યા આવજો. તમે જ માગશો તે હું તમને આપીશ. હું ભૂલો પડ્યો છું તો કૃપા કરી મને અયોધ્યાનો માર્ગ બતાવશો ? ”

તે બ્રાહ્મણે રાજાને અયોધ્યાની વાટ બતાવી. આ બ્રાહ્મણ તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ પોતે જ હતા. તેમને રાજા હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા કરવી હતી. કેટલાએક દિવસ પછી તે બ્રાહ્મણ હરિશ્ચંદ્ર પાસે ગયો અને દાન માગ્યું. રાજાએ કહ્યું, “ મહારાજ, આપની ઈચ્છા હોય તે દાન માગો. ” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ રાજા જવા દે એ વાત. હું જ માગીશ તે કાંઈ તારાથી અપાવાનું છે ? તું તારું વચન પાળી શકશે નહિ. ”

રાજાએ બહુ કહ્યું ત્યારે તે વેશધારી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, “ તું મને તારું બધું રાજ્ય અને ધનભંડાર આપી દે. ”

દયાળુ અને સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર આ સાંભળી જરા પણ ગભરાયા કે દિલગીર થયા નહિ. તેમની ધર્મિષ્ઠ પત્ની તારામતીએ પણ તે બાબતમાં કંઈ વાંધો લીધો નહિ. તેને ખાતરી હતી કે તેના પતિ અસત્ય કે અધર્મનું કામ કરશે જ નહિ.

રાજાએ દરબારમાં જઈ તે બ્રાહ્મણને પોતાની ગાદી પર બેસાડ્યો. બધા દરબારીઓ તો રાજાના આ કામથી આભા જ બની ગયા. નગરમાં પણ આ વાતની ખબર પડતાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો.

હવે પેલા બ્રાહ્મણે પોતાનું પોત પ્રકાશવા માંડ્યું. તેણે રાજાને પોતાના મુલકની બહાર જવાનો હુકમ કર્યો. પોતાની સઘળી દોલત તે બ્રાહ્મણને આપી દીધી હતી, તેથી પહેરેલાં લૂગડાં ભેર રાજા, રાણી તથા રાજકુંવર નગર છોડી જવા નીકળ્યાં. એક દિવસ એવો હતો કે સારાં સારાં લૂગડાં ધરેણાં પહેર્યા વગર રાણી બહાર નીકળતાં નહિ. આજ તે જ રાણીના શરીર પર એકે ધરેણું નથી ! પાલખી કે રથ વગર કદી બહાર ન નીકળતી તે રાણી પગે ચાલે છે ! રાજા, રાણી તથા રાજકુંવરની આવી દીન દશા જોઈ લોકો કંઈપાંત કરવા લાગ્યા.

સાચને આંચ નહિ.

પાઠ ૪૯ મો.—હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૨

શાસ્ત્ર હજુરિયા સુકુમાર સાંસા
સાધ્વી સમિધ ચાંડાલ

હરિશ્ચંદ્રને આટલું દુઃખ દીધે વિશ્વામિત્રને સંતોષ ન વળ્યો. નગર બહાર જઈ રાજાએ પેલા બ્રાહ્મણની રજા માગી, એટલે તેણે કહ્યું, “રાજા તું તો ખરો ! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે દાન ઉપર દક્ષિણા આપવી જોઈએ માટે તારે મને દક્ષિણા આપવી જોઈએ. દાનનું વચન આપ્યું તે સાથે દક્ષિણાનું વચન પણ થઈ ચૂક્યું. માટે મારી દક્ષિણા આપીને સુખેથી જા.” રાજાએ કહ્યું, “મહારાજ મારી પાસે જ કંઈ ધન હતું તે બધું હું તમને અર્પણ કરી ચૂક્યો છું. હવે હાલ તુરત હું તમને દક્ષિણા ક્યાંથી આપું ?” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ તું કહે કે મારે દક્ષિણા નથી આપવી. દાન જોડે દક્ષિણા આપવી જોઈએ પણ મેં તો દાનનું જ વચન આપ્યું હતું, એમ તું કહે એટલે હું મારે ચાલ્યો જઈશ. ”

આમ વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રને ચળવા લલચાવ્યો, પણ તેણે પોતાનો ટેક ન ચૂક્યો. તેણે કહ્યું, “ મારો જીવ જાય તો ભલે પણ હું કદી વચનભંગ નહિ થાઉં. મેં તમને દક્ષિણા આપવાની કહી તે આપીશ જ. વારું, પણ તમે કેટલી દક્ષિણા લેશો ?

આખરે અઢી તોલા સોનું દક્ષિણામાં આપવું અને તે એક મહિનામાં આપવું એમ ઠર્યું. હવે હરિશ્ચંદ્ર રાજ કાશી તરફ જવા નીકળ્યા. વાતવાતમાં હનુરિયા ‘ ખમા ’ ‘ ખમા ’ કહે એવો રાજ આજે બળતા ધીકતા તાપમાં જંગલમાં ચાલી રહ્યો છે. પાણી માગતાં દૂધ મળે એવા સુકુમાર રોહિતને પીવાના પાણીના સાંસા છે. રથ કે પાલખી બહાર પગ નહિ મૂકેલો એવી રાણી તારામતી આજે ખાડાટેકરાવાળી અને કાંટાવાળી જમીનમાં ઠેસો ખાતી ચાલે છે. ઊની તપેલી જમીન પર ચાલતાં તે બિચારીને પગે ફેલ્લા પડ્યા. ફૂલની કળી જવો કુમળો રોહિત થાકથી બેભાન થઈ ગયો. તેમની આ દશા જોઈ કોઈનું પણ હૈયું દુઃખથી ફાટી જાય તો રાજનું તો પૂછવું જ થું ?

રાજ હરિશ્ચંદ્ર આવાં દુઃખથી મૂંઝાયો નહિ. સત્ય છોડી ફરી જવાનો વિચાર એક પલ્લવાર પણ તેના ચિત્તમાં આવ્યો નહિ. આખરે જમ તેમ કરી તેઓ કાશી પહોંચ્યાં. પેલા કપટી ઋષિ તેમના પહેલાં જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. બ્રાહ્મણની દક્ષિણા કેમ આપવી એ વિચાર રાજ કરી રહ્યો હતો. રાજને અતિ દીલગીર જોઈ તેની પત્ની તારામતીએ કહ્યું, “ મહારાજ, ચિંતા ન કરો. સત્યને પાળવા જવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. મને તથા રોહિતને તમે કોઈને ત્યાં વેચો અને બ્રાહ્મણની દક્ષિણા આપો. ” ધન્ય છે રાણી તારામતી જેવી સાધ્વી સ્ત્રીને !

કાળકૌશિક નામના બ્રાહ્મણને ઘેર તારામતી તથા રોહિતને વેચ્યાં. તેનાં દામ અઢી તોલા સોના જટલાં ન થયાં. હવે રાજાએ તે બ્રાહ્મણને કહ્યું, “આ મારો દેહ આપનો છે. મને વેચી ખૂટતાં નાણાં પૂરાં કરો. ” પેલા બ્રાહ્મણે રાજાને એક ચાંડાલને ઘેર વેચ્યો.

તારામતી તથા રોહિતને પેલા કાળકૌશિક બ્રાહ્મણને ત્યાં મહા દુઃખ પડતું હતું. તેઓ તેને ઘેર દાસપણું કરતાં. એ બ્રાહ્મણની પત્ની બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. તે તારામતીનું બહુ અપમાન કરતી. તેની પાસે ગજ ઉપરાંત કામ કરાવતી અને લગારે જંપીને બેસવા દેતી નહિ. રોહિતને રોજ પૂજનો સામાન તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. વાડીમાંથી ફૂલ, તુળસી, બીલીપત્ર અને હોમનાં સમિધ તેને લાવવાનાં હતાં.

આ તરફ રાજાની શી દશા હતી તે જુઓ. તેને પણ કાંઈ ઓછું દુઃખ નહોતું. તેનો માલિક ભંગિયો હતો. તે મસાણમાં રહેતો. તેણે હરિશ્ચંદ્રને મસાણની રખેવાળીનું કામ સોંપ્યું હતું. મુડદાં પર ઓઢાડેલું કપડું, એક શેર ચોખ્ખા અને અર્ધો રૂપિયો, એટલો કર મુડદાં બાળવા આવનાર દરેકની પાસે લેવાનું તેણે તેને કહ્યું હતું. દિવસ ભરના કરમાંથી માત્ર અર્ધો શેર ચોખ્ખા પોતાને માટે રાખી બાકીનું બધું તે ચાંડાલને આપી દેવાનું હતું ! એક વાર વિશાળ મુલક પર રાજ્ય કરનાર

રાજા હરિશ્ચંદ્રને રાતે મસાણુમાં કોઈ ઝાડ નીચે જમીન પર કાંઈ પણ ઓઢ્યાપાથર્યા વગર સૂવાનું ! ખાવાને માત્ર અર્ધો શેર ચોખ્ખા જ ! સત્યને ખાતર રાજા હરિશ્ચંદ્રે આ બધું દુઃખ વેઠ્યું. ધન્ય છે સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રને.

સત્યનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ જોને.

પાઠ ૫૦ મો-સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૩

નિર્દય આજીજી શખ દિલાસો અમર જશ

એક દિવસ રોહિત બાગમાં પૂલ, દર્ભ વગેરે લેવા ગયો હતો, તેવામાં તેને સર્પ ડસ્યો. તેની સાથેના છોકરા-ઓએ તારામતીને તે ખબર કહી. તે કદપાંત કરતી કાળકૌશિક પાસે બે ઘડી જવાની રજા માગવા ગઈ. તેણે ખિયારીએ ઘણી આજીજી કરી, પણ નિર્દય બ્રાહ્મણને જરા પણ દયા આવી નહિ. તેણે તેને રજા તો ન આપી, પણ ઊલટી ધમકાવીને ગાળો દીધી. ચિરાતે દૃઢ્યે તે પોતાને કામે લાગી.

બધાં કામથી પરવારી છેક મધ્ય રાતે તે મસાણુમાં પોતાના પુત્રના શખને બાળવા ગઈ. હરિશ્ચંદ્રે તેની પાસે મસાણુનો કર માગ્યો. તારામતીએ કહ્યું, “હું ગરીબ અને દુઃખિયારી છું. હું કરના પૈસા ક્યાંથી લાવું ?” તેણે તેને ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ તે એકનો બે થયો નહિ. તારામતીએ તેનું નામ દઈ રુદન કરવા માંડ્યું. ત્યારે તેણે

તેને ઓળખી. તેને ઘણું દુઃખ થયું. તેને પોતાનું હૃદય ફાટી જતું લાગ્યું. જમ તેમ પોતાના દુઃખને દખાવી તારામતીને દિલાસો આપવા માંડ્યો; પણ શખને કર વગર બાળવા દેવાની તો ના જ પાડી.

આખરે નિરાશ થઈ પુત્રના મુડદાને લઈ તારામતી પાછી પ્રી. ગામના ચોકીદારોએ તેને ડાકણ બાણી પકડી. તેમણે તેને ગામના ભંગિયાને સોંપી. ભંગિયાએ તેને રાજ હરિશ્ચંદ્રને હવાલે કરી અને મારી નાંખવા કહ્યું.

પ્રામાણિક રાજ તુરત પોતાના માલિકનો હુકમ પાળવા તૈયાર થયો. તે તો તારામતીને ઓળખતો હતો. દુઃખથી તેનું હૃદય ફાટી જતું હતું. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં. તે તલવાર ઉગામી તારામતીને મારવા જતો હતો, તેવામાં વિશ્વામિત્રે આવી તેનો હાથ પકડ્યો. રાજના સત્યથી પ્રસન્ન થઈ વિશ્વામિત્રે તેને તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. અને પોતાના તપના પ્રભાવથી તેનું બધું દુઃખ દૂર કર્યું.

સત્યને ખાતર આટલું બધું દુઃખ ખમવા માટે હરિશ્ચંદ્રનું નામ અમર થયું છે. હજારો વર્ષ થયાં પણ લોકો હજી તેના જશ ગાય છે. તમે એ હરિશ્ચંદ્રના જ દેશનાં બાળક છો. એના જેવાં જ તમે સત્યવાદી થજો.

યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ।

સત્યનો અંતે જય છે, અસત્યનો નહિ.

પાઠ ૫૧ મો--ગાડાની મુસાફરી

નીતરાં મળસ્કું પ્રભાતિયું ખેતરાઉ ભાથું

અમારા ગામથી ચારેક ગાઉ દૂર અન્નપૂર્ણા નામની નદી છે. એ નદી બહુ મોટી નથી. એનાં પાણી કાચ જવાં નીતરાં છે, પણ બહુ ઊંડાં નથી. નદીને બંને કિનારે હંચી લેખડો છે. નદીના ભાઠામાં રેતી છે. તેની સામે પાર એક જગાએ નદી કિનારે એટલા બધા કેળના છોડ ઊગ્યા છે કે તેજગા ‘કેળવન’ના નામથી ઓળખાય છે. એ સુંદર કેળના વનની વચ્ચે કેદારેશ્વર મહાદેવનું દહેરું છે. દર કાર્તિકી પૂનમે ત્યાં મોટા મેળો ભરાય છે.

આ સાલ અમે બધાએ મેળામાં જવાનું નક્કી કર્યું હતું. મારી બાથી અને મારી નાની બહેનો તથા નાના ભાઈઓથી એટલું બધું ચલાય નહિ. તેથી અમે ગાડું ભાડે કરી જવાનો વિચાર કર્યો. મારા બાપા ગાડાનું નક્કી કરી આવ્યા. અમારે સવારના જઈ સાંજના પાછા આવવાનું હતું. મોડા નીકળીએ તો તાપ વેઠવો પડે, તેથી અમે મળસ્કે નીકળી જવાનું ઠરાવ્યું.

અમને બધાંને જવાનો બહુ ઉમંગ હતો, તેથી સવારે બધાં વહેલાં ઊઠ્યાં. દિશાએ જઈ આવી, દાતણપાણીથી પરવારી, બધાં તૈયાર થઈ ગયાં. મારી બાએ મારી બહેનોના ચોટલા ઓળી દીધા. મારા બાપાજીએ ગાડામાં પરાળ

પાથરી તે પર ગોઢીઓ બિછાવી. પછી મેં અને મારા બાપાજીએ મળી લૂગડાંની અને ભાથાની પોટલીઓ બાંધી ગાડામાં ગોઠવી દીધી. રસ્તે પાણી પીવા માટે અમે દોરી લોટા પણ સાથે રાખ્યો હતો. મેં મારા નાના ભાઈઓનાં મોં ઘોઈ નાંખ્યાં અને તેમને લૂગડાં પહેરાવ્યાં.

હજીુ તો ચંદ્રનું તેજ હતું અને આકાશમાં તારા દેખાતા હતા, તેવામાં ગાડું ચાલ્યું. થંડો પવન વાતો હતો. આજે કાંઈ એકલું અમારું ગાડું કેદારેશ્વર નહોતું જતું. આજે તો ઘણાં ગાડાંની લાંબી હાર થઈ ગઈ હતી. લોકો સવારના પહેરમાં પ્રભાતિયાં અને ભજન ગાતા હતા. અંધારું હતું ત્યારે તો અમારા ગાડામાં બધાં સૂઈ ગયાં હતાં. મારી બા તો સૂઈ જ ગઈ. મારા બાપાજી પણ ઝોકાં ખાતા હતા.

ઊંડા ચીલાવાળે રસ્તે ગાડું ધીરે ધીરે આમ તેમ અથડાતું, કુટાતું ચાલતું હતું. ગાડું ઊછળીને પછડાતું ત્યારે અમે પણ ધબ દઈ ગાડામાં પછડાતા. ચીલામાં ગાડું આમતેમ હાલતું, અથડાતું ત્યારે અમે પણ આમથી તેમ અકળાતાં. ગાડું નીચલા ભાગે આગળ તો બહુ જ હાલતું અને ઊછળતું. ગાડાંના ચાલવાથી બહુ ધૂળ ઊડતી. અમારે અમારા આગલા ગાડાની ધૂળ ખાવી પડતી. આ ધૂળથી તો અમને બહુ જ અકળામણ આવતી. દિવસ થયો એટલે મારા બાપાજી અને હું તો ગાડામાંથી

ઊતરી પડ્યા. ગાડામાં અથડાવા કુટાવાથી અમારી તો કમર જ રહી ગઈ હતી.

ગાડું બહુ જ ધીમું ચાલતું હતું. ચાર ગાઉ જતાં તેને ચાર કલાક લાગ્યા. વચમાં ચીલો છોડી અમારું ગાડું ખેતરાઉ વાટે થોડુંક ચાલ્યું. ત્યારે તો જાણે ચારણામાં ઘઉં ચળાતા હોય, એમ બેઠેલા સૌ હાલી ઊઠતાં. નદીની લેખડ આગળ તો ઢાળ બહુ જ ખરાબ હતો. અમારી આગળનું એક ગાડું તો ત્યાં ઊંધું વળ્યું. સારે નસીબે કાંઈ ને કાંઈ ઈજા થઈ નહિ.

નવ વાગ્યાના સુમારમાં અમે કેદારેશ્વર પહોંચ્યાં. ગાડામાં ટીચાવાથી અમારા બંધાની કમર રહી ગઈ હતી. નદીમાં નાહી અમે મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં. ત્યારપછી ભાથું ખાઈ મેળામાં ફરી સાંજે અમે પાછાં ફર્યાં.

ગાડાની મુસાફરીમાં આનંદ પડે પણ ટિચાવાનું તથા ધૂળ ખાવાનું દુઃખ બહુ. કાંઈ વાર ગાડામાં જતાં લૂટાવાનો ભય પણ ખરો. સારી સડક ન હોય ત્યાં તો ગાડામાં ગયા વગર બીજો ઉપાય શો ?

પ્રવાસથી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે છે.

પાઠ પર મો—સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૧

ઈંચી ફૂટ વાર માઈલિ
પ્લેટફોર્મ હેલારા ધરેડ

નાનો ચીમન રોજ નિશાળે જાય છે. એના ગામમાં નિશાળ નથી, તેથી તે પાસેના ગામની નિશાળે જાય છે. નિશાળે જતાં તેને વીસ મિનિટ લાગે છે. ચીમન હમણાં ત્રીજી ચોપડી ભણે છે. ઈંચી, ફૂટ તથા વાર કેમ થાય એ તો ચીમન જાણે છે. એક દહાડો તેના ગુરુજીએ કહ્યું, “ ચીમન, તારું ઘર તો નિશાળથી એક માઈલ થાય. ” એક માઈલ એટલે કેટલું લાંબું તે હવે ચીમનને સમજાયું.

ચીમને બે ત્રણ વાર ગાડામાં બેસી મુસાફરી કરી હતી. પણ તે કદી આગગાડીમાં બેઠો નહોતો. તેના ગામથી આગગાડીની સડક દૂર હતી. તેથી તેણે તે જોઈ પણ નહોતી. એક અઠવાડિયા પછી તેની બા જોડે તેને તેના મામાને ગામ જવાનું હતું. હવે આગગાડીમાં બેસવાનું મળશે, એમ જાણી તે બહુ હરખાતો હતો.

જવાને આગલે દહાડે તો તેને બરાબર જાંઘ પણ ન આવી. ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં તે વહેલો ઊઠ્યો. તે અને તેની બા ગાડીમાં બેસી આગગાડીને સ્ટેશને ગયાં.

તે બહુ વહેલાં સ્ટેશને પહોંચ્યાં હતાં. ગાડી આવ-
વાની બહુ વાર હતી. તેના બાપાજી નગીનદાસ તેમને
મૂકવા આવ્યા હતા. તેમની જોડે તે સ્ટેશનની અંદર
ગયો. એક દરવાજામાં થઈ સ્ટેશનની અંદર જવાનું હતું.
અંદર એક પહોળો અને ખૂબ લાંબો ઓટલો હતો. એ
ઓટલા પર એક લાંબું, ઊંચું છાપરું હતું.

નગીનદાસ—ચીમન આ ઓટલાને પ્લેટફોર્મ કહે
છે. આગગાડીના મુસાફરો પેલા દરવાજામાં થઈ અહીં
આવી બેસે.

ચીમન—બાપાજી, ત્યારે ગાડી ક્યાં ઊભી રહે ?

નગીનદાસે તેને નીચે સડક પર પાટા દેખાડ્યા અને
કહ્યું, “ ચીમન, ગાડી અહીં ઊભી રહે. ”

ચીમન—એ શું કહેવાય ?

બાપ—એ પાટા કહેવાય. એ લોઢાના છે.

ચીમન—બાપાજી, એ કેવા ચળકતા અને લીસા છે !
એ પાટા નીચે લાકડાના જડા કકડા થોડે થોડે છોટ મૂકેલા
છે. એ શા માટે મૂક્યા હશે ?

બાપ—ભાઈ, આગગાડી આવે ત્યારે તું જોજ; એ
કેવી મોટી અને ભારે હોય છે. જો એની સડક કઠણ
ન હોય અને એના પાટા નીચે આવાં લાકડાં ન મૂક્યાં
હોય તો તેનાં પૈડાં જમીનમાં પેસી જાય.

ચીમન—બાપાજી, ત્યારે આ સડક પર પથરા પાથર્યા છે તે તેને મજબૂત કરવા માટે જ ને?

બાપ—હા ભાઈ.

ચીમન—બાપાજી, આગગાડી આ પાટા પર શું કામ ચલાવતા હશે?

બાપ—ચીમન, તું ગાડામાં બેઠો છે ને? ધરેડમાં ખાડા ટેકરા હોય ત્યારે ગાડું કેવું ઊછળે છે! જો આ આગગાડીની સડક કેવી સપાટ છે? એમાં જરા પણ ખાડાટેકરા છે? આવી સપાટ સડક પર આવા લીસા પાટા જડે અને તે પાટા પર ગાડીનાં લીસાં પૈડાં આવે એટલે ગાડી કેવી સરસર કરતી જાય? આમાં ગાડાના જવા આંચકા કે હેલારા આવે નહિ.

ગુજરાતમાં પહેલી આગગાડી સુરત અને મરૂચ વચ્ચે ચાલુ થઈ.

પાઠ ૫૩ મો-સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૨

સિગ્નલ ટિકિટ ગપ્પાં ધમકારો
શોરબકોર એંજીન ભટ્ટી

પછી ચીમન પોતાના પિતાની આંગળી ઝાલી આખા સ્ટેશન પર ફર્યો. તેમણે તાર-ઑફિસ, ટિકિટ ઑફિસ, સ્ટેશન માસ્તરની ઑફિસ, એ બધું જોયું. સ્ટેશનથી થોડે દૂર ઊંચા થાંભલા હતા અને તેની પર એક બાજુ લાલ અને બીજી બાજુ ધોળા હાથા જડેલા હતા. આપણે હાથ લાંબા કર્યા હોય તેવા તે દેખાતા હતા. ચીમને પૂછ્યું ત્યારે તેના બાપે કહ્યું કે આગગાડી આવવાની હોય ત્યારે એ હાથા નીચા પડે અને ત્યાર પછી પાછા હતા તેમ ઊભા થઈ જાય. સ્ટેશન પાસેની ચોરડીઓમાં લોઢાના હાથા હોય છે, તે ખેંચવાથી તે નીચા પડે છે. એ ઊંચા હાથા સિગ્નલ કહેવાય.

આમ વાતો કરતા તે બાપ દીકરો ફરતા હતા તેવામાં ગાડી આવવાનો વખત થયો. લોઢા ટિકિટ લઈને અંદર જવા લાગ્યા. નગીનદાસ પણ ટિકિટ લઈ આવ્યા. ચીમનની હંમર બાર વર્ષની અંદર હતી તેથી તેની અર્ધી ટિકિટ આવી. ચીમન આવ્યો ત્યારે તો સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર કોઈ લોક નહોતા. હવે તો જાણે સ્ટેશન પર મેળો ભરાયો હોય અથવા નાનું ગામ વસ્યું

હોય એમ થઈ રહ્યું. પાનખીડીવાળા, મમરાસેવવાળા, ફળ વેચનારા, માથે છાબ અને ખૂમચા લઈ આવ્યા, અને લાકડાની ઘોડીઓ ઉપર તેમને મૂકી દુકાન માંડી બેઠા. કેટલાક લોક પ્લેટફોર્મ પર આમતેમ ફરતા હતા, તો કોઈ ઊભા ઊભા કે બેઠાં બેઠાં ગપ્પાં હાકતા હતા. મજૂરો લોકોનાં ગાંસડાં પોટલાં બંચકીને કે ઠેલણગાડીમાં ભરીને લાવતા હતા.

થોડીવારમાં સ્ટેશન પરના મોટા ઘંટાનો એક ટકોરો થયો. નગીનદાસે ચીમનને કહ્યું કે “ગાડી દેખાય ત્યારે એક ટકોરો થાય, અને ઊપડવાની હોય તે પહેલાં પાંચ મિનિટ અગાઉ સાત ટકોરા થાય અને ઊપડવાની હોય ત્યારે બે ટકોરા થાય, ત્રણટકોરા થાય ત્યારે ગાડી બીજ સ્ટેશને હોય. ચીમને દૂર જોયું તો પેલો બંચો હાથે પકડેલો હતો. હવે ગાડી આવતી દેખાઈ. આઘેથી તે ગાડી નાની દેખાતી હતી. થોડી વારમાં તે ‘ફકફક’ કરતી સ્ટેશન પર આવી પહોંચી. તેનું મોઢું, જખરું કદ, ધમકારો તથા વેગ જોઈ ચીમન જરા ગભરાયો. તે પાછો હઠી ગયો અને તેણે પોતાના પિતાનો હાથ જરા વધારે જોરથી પકડયો. નગીનદાસ જરા હસ્યા અને પૂછ્યું, “કેમ ચીમન, બીક લાગી કે શું?” સ્ટેશન પાસે આવતાં ગાડી ધીમી પડતી ગઈ અને સ્ટેશનના નોકરે લાલ ધબ્બ દેખાડી એટલે તરત ઉભી રહી ગઈ. નગી-

નદાસે તેને સમજાવ્યું કે ઘોળી ધજા ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડ્યા વગર જમ ચાલતી હોય તેમ ચાલી જાય. લીલી ધજા ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડે, અને લાલ ધરે ત્યારે ઉભી રહે.

ગાડી આવી એટલે ફટાફટ ડબ્બાઓનાં ખારણું ઉઘાડવા માંડ્યાં. કેટલાંક જણ ગાંસડાં પોટલાં સાથે નીચે ઊતરી પડ્યાં અને કેટલાંક ગાડીમાં ચડ્યાં. કોઈ પાણી-વાળાને ખૂમો પાડતાં તો કોઈ પોતાનાં સગાં વહાલાંને ખૂમો પાડતાં. ચીજો વેચવાવાળા મોટે ધાંટે ખૂમો પાડતા પોતાની ચીજો વેચવા લાગ્યા. “ સેવમમરા, ગાંઠીઆ ભજીઆં, ” “ ખરફી, ખરફી, ” “ પાણી, ” ‘બ્રાહ્મણિયા પાણી’ ” વગેરે અવાજો સંભળાતા હતા. સ્ટેશન પર જખરો શોરખંકાર થઈ રહ્યો.

ચીમન—બાપાજી, પેલું મોટા હાથી જવું આગગાડી-ની આગળ ‘પ્રકંક’ કરતું ગયું તે શું કહેવાય ?

નગીનદાસ—એ ‘એંજન’ કહેવાય. આ આખી આગગાડીને તે ખેંચે છે.

ચીમન—હું બાપાજી ! એ કેવી રીતે આગગાડીને ખેંચે ? એનામાં એટલું બધું જોર ક્યાંથી ? મને એંજન દેખાડશો ?

ચીમનની બાને એક ડબ્બામાં બેસાડી નગીનદાસ ચીમનને એંજન પાસે લઈ ગયા. એંજન ગાડીથી છૂટું

પડી આગળ જઈ પાણી લેતું હતું. એંજનમાં એક બારણું ઉઘાડી તેમાં એક માણસ ડાયલા ભરતો હતો. નગીનદાસે કહ્યું, “ જો ચીમન, પેલી ભઠ્ઠી છે. એમાં દેવતા કેવો જોરથી બળે છે ! એ ભઠ્ઠીની ઉપર પાણી ભરેલું છે. ભઠ્ઠીના તાપથી તે પાણી બનું થઈ બકળે છે, અને તેની વરાળ બને છે. તે વરાળ તો જોઈ છે ને ? ચૂલા પર આંધણ મૂક્યું હોય તેમાંથી નીકળે છે તે વરાળ કહેવાય. પછી એ ટાંકીમાં થયેલી વરાળ એંજનની બાજુએ જડેલી આ લોઢાની મજબૂત પેટીમાં આવે છે. એ પેટીમાં એક દાટો છે. એ દાટો જોડે આ લોઢાનો દાંડો જડેલો છે. પેલી વરાળ એ પેટીમાંના દાટાને જોરથી ધકેલે એટલે આ દાંડો આગળ ઠેલાય. હવે આ દાંડો પેલાં પૈડાં જોડે જડેલો છે તેથી તે પૈડું ફરે અને ગાડી ચાલવા માંડે. જો, એંજનના પાછલા ભાગમાં પહેલાં ડાયલા ભરવાની જગા અને તેની પાછળ પાણી ભરવાની ટાંકી છે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે એમાંથી એંજનમાં પાણી અને ડાયલા લે. જો, પેલી લાંબી ચામડાની સૂંઢથી એંજનમાં પાણી લે છે.

આમ વાત કરતા હતા તેવામાં ઘંટના બે ટકારા વાગ્યા એટલે નગીનદાસે ચીમનને ડબ્બામાં બેસાડી દીધો.

પાઠ ૫૪ મો—આગગાડીની મુસાફરી

ગાડું

ખ્યાલ

સંદેશા

આગગાડી ઉપડવાનો વખત થયો એટલે ગારૂં સિસોટી વગાડી. તેણે ચોખ્ખાં સફેદ કપડાં પહેર્યા હતાં અને ઉપર ચામડાનો પટો પહેર્યો હતો. તેણે સિસોટી વગાડી, ધન ઊંચી કરી હલાવી એટલે એંજન હાંકનારે એંજનની સિસોટી વગાડી. હવે ગાડી ઊપડી.

પહેલાં ગાડી ધીમી ચાલવા માંડી પણ ધીમે ધીમે તેનો વેગ વધવા લાગ્યો. ખટખટ ખટખટ ઠબઠબ ઠબઠબ, એમ એમ અવાજ કરતી ગાડી ચાલી. એંજનમાંથી છુક, છુક, છુક એવો અવાજ થયા કરતો હતો. ‘ રૂં રૂં રૂં એવા અવાજ સાથે એંજનના ભૂંગળામાંથી ધુમાડો નીકળતો હતો. વાંકીચૂંકી થતી ગાડી આગળ ચાલી.

ચીમન તો ડખ્ખાની બારી આગળ બેસી બહાર જોયાં કરતો હતો. એક પાટા પરથી બીજા પાટા પર ગાડીને જતી જોઈ તેને બહુ નવાઈ લાગી. તેણે તેની બાને પૂછ્યું, “બા, આ ગાડી એક પાટેથી બીજા પાટે કેવી રીતે જતી હશે ? ” તેની બાએ કહ્યું, “ ભાઈ પેલી આરડીમાંથી હાથો ખેંચે એટલે પાટાનો સાંધો ફરી જાય અને ગાડી એક પાટેથી બીજા પાટે ચડી જાય. તું સ્ટેશને ઉતરીને સાંધો જોજ એટલે ખબર પડશે.”

સ્ટેશન આગળ તો ઘણા પાટા હતા પણ સ્ટેશનથી થોડે દૂર ગયા એટલે એ પાટા થઈ ગયા. રસ્તાની બન્ને બાજુ ઝાડની હાર હતી તથા તેની પેલી મેર તારની વાડની પાછળ લીલાંછમ ખેતરો આવી રહ્યાં હતાં. સડકની એક બાજુ ઊંચા થાંભલા હતા. થાંભલાઓની ઉપર સફેદ માટીના ખડિયા જેવા કકડા હતા. એ કકડા પર તાર જડેલા હતા. એ થાંભલા તારના થાંભલા કહેવાય અને તાર વીજળીના તાર કહેવાય. એ તાર વાટે ઘણી ઝડપથી એક ગામથી બીજા ગામ સંદેશ મોકલી શકાય છે. એવા સંદેશ વીજળીની મદદથી મોકલી શકાય છે.

થોડીવારમાં બીજું સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. ચીમનને તે સ્ટેશને ઊતરવાનું હતું. તેની બાને તેણે પૂછ્યું, “ બા, આપણે નીકળ્યાં તે સ્ટેશનથી આ કેટલું આધું ? ” તેની બાએ કહ્યું, “ દશ માઈલ. ” આગલે સ્ટેશનેથી ગાડી ઉપડી ત્યારે ચીમને સ્ટેશન પરની ધડિયાળમાં વખત જોયો હતો. તે વખતે બરાબર દશ થયા હતા. આ સ્ટેશન પરની તાર ઓક્સમાં સવા દશ થયા હતા. ગાડી પા કલાકમાં દશ માઈલ ચાલી. ચીમને કહ્યું, “ બા, આ ગાડી તો કલાકના ચાલીસ માઈલ જટલી ઝડપે દોડે છે. એ તો ઊડવા જેવું જ થયું ! ” હવે ચીમનને આગગાડીની ઝડપનો ખ્યાલ આવ્યો.

સ્ટેશન પર તેના મામા તેમને તેડવા આવ્યા હતા. તેમને જોઈ ચીમન બહુ હરખાયો. ગાડીમાંથી ઊતરી તે તેમને વળગી પડ્યો. સ્ટેશન પરથી ગાડામાં બેસી બધાં પાસેના ગામમાં ગયાં.

પાઠ પપ મો—આગગાડી વિષે કવિતા

ખસો ખસો સહુ, બાજુ આવો,
જુઓ જુઓ રે, પેલું ઘેલું,
જંગલી ગજનું, જૂથડું મોઢું.
ખૂબ હાંફતું, કૂં કૂં કૂં કૂં કૂં કરતું,
ચીંઈ શબ્દે ચીસ પાડતું;
સાવધ કરવા, મુકામ પરના રખેવાળને,
બેસનારને, જોનારાને, કે' હું આવું.
ભય કાંઈ હોયે ચીંઈઈ કરીને,
ચીસ કારમી, તાણી પાડે.
ત્યમ ચેતવણી, મુકામ પરના, રખેવાળ પણ,
નિજ તરફથી જો કંઈ હોયે, તો બતલાવે,
ભયે કાષ્ટની ફળી ટાંગીને,
વાવટા ઊડવી, દીવા રાખી.
સિગનલ રૂડી, રાતી જણાવે,
ભય છે માટે ઊભું રહેવું;

લીલી જણાવે, સંભાળીને,
 હળવે હળવે જોતાં આવવું;
 ઘોળી જણાવે, નથી હરકતો,
 પૂર દોડથી, ઝટ ઝટ આવવું.
 ખૂબી ભરેલું, રમાડનારું
 તો પણ દીસે, બહાર થકી તે ગાંડું ઘેલું-
 ઘણીક રીતે બરાડવામાં,
 વળી ચાલવે પગલાં મૂકવે;
 સરખી રીતે વેળાએ તો,
 ધીમે ધીમે વેળાએ તો,
 ઉતાવળાં ખૂબ, વાયુ પેરે તે, ઊડી જાયે;
 જે કારણથી, પગથી બોલે,
 ઠગ્ગળ, ઠગ્ગળ, ઠગ ઠગ ઠગ ઠગ,
 ધપ ધપ ધપ ધપ, ટકઢક ટકઢક;
 ટ્રકઢક, ટ્રકઢક, ખડ ખડ ખડ ખડ.
 ખરરર ખરરર, સરરર સરરર,
 ટક ઢક ટક ઢક, ટક ઢક ટક ઢક,
 વાયુ બોલે ખરરર ખરરર.
 હાંફો ચાલે, કુંઊ કુંઊ,
 ઉભું રહેતાં કચું ઊં ઊં ઊં;
 ધન્ય જૂથને. (નર્મદાશંકર)

પાઠ ૫૬ મો— સગાં સંબંધી

પિત્રાઈ મશિયાઈ મોળાઈ ભાણેજી
સાળાવેલી પિયર દૌહિત્ર

આપણાં જુદાં જુદાં સગાંનાં નામ હું તમને કહું. તમારા બાપના ભાઈ તમારા કાકા કહેવાય, અને તેમની બહેનો ફ્રાઈ કહેવાય. બાપના બાપ તે દાદા કહેવાય. બાપના મિત્રો તથા ઝાળખીતાં તેમનાં ભાઈબહેન જવાં ગણાય, તેથી તેમાં પુરુષો હોય તેને ‘ કાકા ’ અને સ્ત્રીઓ હોય તેને ‘ ફ્રાઈ ’ કહેવાનો રિવાજ છે. કાકા તથા ફ્રાઈનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈબહેન કહેવાય.

માના ભાઈ તે મામા અને માની બહેનો તે માશી કહેવાય. માની મા તે નાની કહેવાય અને માના બાપ તે નાના કહેવાય. નાના નાનીના આપણે દૌહિત્ર કહેવાઈએ. માશીના અને મામાનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈબહેન કહેવાય.

કાકાનાં છોકરાં આપણાં પિત્રાઈ ભાઈબહેન કહેવાય. ફ્રાઈનાં છોકરાં આપણાં ફ્રાઈયાત ભાઈબહેન કહેવાય. માશીનાં છોકરાં આપણાં મશિયાઈ ભાઈબહેન કહેવાય. મામાનાં છોકરાં મોળાઈ ભાઈબહેન કહેવાય. બહેનનાં છોકરાં ભાણેજી કહેવાય.

ફેઈના વર કુઆ કહેવાય. માશીના વર માસા કહેવાય. મામાની વહુ મામી કહેવાય અને કાકાની વહુ કાકી કહેવાય, બહેનનો વર બનેવી કહેવાય.

વહુની બેન સાળી કહેવાય તથા તેનો ભાઈ સાળો કહેવાય. સાળાની વહુ સાળાવેલી કહેવાય. વરની બહેન તે વહુની નણંદ કહેવાય. વરના મોટાભાઈ વહુના જોડ કહેવાય, અને તેના નાનાભાઈ તેના દિયર કહેવાય. નણંદના વર એટલે કે વરના બનેવી તે વહુના નણદોઈ કહેવાય. દિયરની વહુ તે દેરાણી અને જોડની વહુ તે જોડાણી કહેવાય.

વર તથા કન્યાનાં માબાપ એકએકનાં વેવાઈ તથા વેવાણુ કહેવાય. વરનાં મા તથા બાપ કન્યાનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય, અને કન્યાનાં મા તથા બાપ તે વરનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય. કન્યાના બાપનું ઘર તે વરનું સાસરું અને વરના બાપનું ઘર તે કન્યાનું સાસરું. કન્યાના બાપનું ઘર તે તેનું પિયર કહેવાય.

પાઠ ૫૭ મો—શિખામણુ

પ્રભાત કટુ મૃદુ મૃત્તિકા આલસ્ય

પ્રભાતે ઊઠીને પ્રભુ નામ લેવું,
કટુ બોલ છોડી મૃદુ વેણુ કહેવું.

પછી શૌચ જાઓ પૂરું પાણી લઈને,
ધૂઓ હાથ બે મૃત્તિકા સ્વચ્છ લઈને.

ઘસી દાંત નાહો બધું ડીલ ચોળી,
લૂછો અંગ આખું મુખે રામ બોલી.

પછી હાંસથી આદરો નિત્ય કર્મ,
રહી નીતિમાં પાળવો નિજ ધર્મ.

જઈ માત પિતા તણે પાચ લાગો,
ઘણા ભાવથી રોજ આશિષ માગો.

ધરી સ્વચ્છ વસ્ત્રો કરો પાઠ જારી,
લખો અક્ષરો લક્ષ રાખી સુધારી.

ભણો જે ઘડી તે ઘડી ધ્યાન રાખો,
બીજા સર્વ વિચારને દૂર નાંખો.

ગુરુજી કહે તે બધું ધ્યાન ધારો,
કરો ના કદાપિ નકામો લવારો.

વળી પેન, પાટી તથા પુસ્તકો જે,
સહુ સાચવી મૂકજો એક ઠામે.

પિતા માત કેરી ધરો શીખ માથે,
કદી ના લડો ભાઈ ભાંડુની સાથે.

વડીલો અને પૂજ્યનું માન રાખો,
 વિવેકે નમો નમ્ર વાણીથી ભાખો.
 સગાં સ્નેહી સુમિત્રથી પ્રીત જોડો,
 સુસંપે રહી દુષ્ટ કુસંપ તોડો.
 નહિ જૂઠ બોલો તને ભૂંડી ગાળો,
 અને દુષ્ટ મિત્રો તણો સંગ ટાળો.
 તને ચોરી ચાડી પ્રભુથી ડરીને,
 તને દ્વેષ ને કલેશ સંપે રહીને;
 તને ક્રોધ ને રીસ આદિસ્ય ત્યાગો,
 ડરી દુર્ગુણોથી સદા દૂર ભાગો.

પાઠ ૫૮ મો પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ ૧

તીરંદાજ એકો ઇર્ષ્યા બ્રહ્મ
 પાજ અનહદ કુમકે

દીલ્હી શહેરમાં અનંગપાલ નામે એક રાજ હતો.
 તેને બે પુત્રીઓ હતી. તેમાંની એકને તેણે અજમેરના રાજ
 સોમેશ્વર વેરે પરણાવી અને બીજીને કનોજના રાજ વિજય-
 પાલ જોડે પરણાવી. સોમેશ્વરને પૃથુરાજ નામે પુત્ર થયો,
 અને વિજયપાલને જયચંદ્ર નામે પુત્ર થયો.

પૃથુરાજ ધણો બળવાન અને શૂરો હતો. તીરંદાજીમાં, ઘોડે બેસવામાં તથા તલવાર પટામાં તે એકંકો હતો. એનું શરીર કસરતથી બહુ મજબૂત બનેલું હતું. અને સ્વભાવ ચપલ અને આનંદી હતો. જયચંદ પૃથુરાજ કરતાં મોટો હતો. પણ તેના જટલો હોંશિયાર અને બહાદુર નહોતો.

અનંગપાલને પૃથુરાજ પર માયા વધારે હતી. અનંગ-પાલ ધરડો થયો ત્યારે હિમાલયમાં આવેલા બદરિનાથના તીર્થમાં તપ કરવા ગયો. તેણે પોતાના વહાલા દૌહિત્ર પૃથુરાજને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડ્યો. આથી જયચંદ્રના દિલમાં પૃથુરાજ માટે ઈર્ષ્યા પેદા થઈ.

અદેખાઈ અને વેર બહુ ખરાબ અવગુણો છે. વેર લેવા તૈયાર થયેલા માણસને સારા નરસાનું ભાન રહેતું નથી. બે ભાઈઓ વચ્ચે તકરાર થાય ત્યારે તે કચેરીમાં લડી ખૂબ પૈસા બગાડે પણ સમજીને કનિયો પતાવે નહિ. જયચંદ્રને પૃથુરાજ પર ઝેર હતું તેથી તેને ખરાબ કરવા તેણે મુસલમાનોને હિંદ પર ચડી આવવા ઉશ્કેર્યા.

મેવાડના શૂરવીર અને બુદ્ધિમાન રાણા સમરસિંહ વેરે પૃથુરાજની બહેન પૃથા પરણાવી હતી. સમરસિંહ અને પૃથુરાજને એ કારણથી બહુ ગાઠો સંબંધ થયો હતો. સમરસિંહ હમેશાં પૃથુરાજને મદદ કરવા તત્પર રહેતો. સમરસિંહ, ચંદ બારોટ નામનો કવિ, ચામુંડરાય વગેરે અનેક યોદ્ધા પૃથુરાજની મદદમાં હતા. તે વખતે સિંધુ

નદીની પેલી ભેર ગઝની નામના શહેરમાં શાહબુદ્દીન ઘેરી નામે મુસલમાન રાજ રાજ્ય કરતો હતો. જયચંદ્રે તેને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. વેરની ધૂનમાં તે દેશના લલાની વાત ભૂલી ગયો. દેશ ભલે પરદેશીઓને હાથ જાય, પણ પૃથુરાજ હલકો પડે એટલે ખસ, એવો હલકો વિચાર તેણે કર્યો. જયચંદ્ર પાપી બન્યો. તે દેશભક્તિ ભૂલ્યો. તેને એમ ન સૂઝ્યું કે પૃથુરાજને જીત્યા પછી તે પરદેશીઓ એમને એમ પાછા નહિ જાય. તે પરદેશીઓ ત્યાર પછી તેને હરાવી હિંદમાં પોતાનું રાજ્ય જમાવશે એ વાત તે ભૂલી ગયો. વેર ને અદેખાઈથી આમ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે.

જયચંદ્ર દેશનો દુશ્મન બન્યો પણ બીજા બંધા રજપૂત કાંઈ તેના જવા પાછો નહોતા. તેમના દિલમાં માતૃભૂમિ હિંદને માટે અનહદ પ્રીતિ હતી. તેઓ તેના રક્ષણ માટે જીવ આપવા તૈયાર હતા. હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય થાય એ તેમને ગમતું નહોતું. તે બંધા બહાદુર પૃથુરાજની કુમંડે આવ્યા. મેવાડના રાણા સમરસિંહની સલાહ તથા મદદથી છ વાર એ શૂરા દેશપ્રેમી રજપૂતોએ શાહબુદ્દીનને હિંદમાંથી હાંકી કાઢ્યો હતો.

શરણે આવેલા પર દયા કરવી એવો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. પૃથુરાજ ક્ષત્રિયનો ધર્મ બરાબર પાળતો. શાહબુદ્દીન કેદ પકડાય અને માફી માગી શરણે આવે એટલે શૂરા પૃથુરાજ તેને છોડી મૂકતો.

પાઠ ૫૯ મો-પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ-૨

સદ્ગુણી દ્વારપાળ સાવધ ગાર્દેલ
સજ્જ

અદેખા જયચંદ્રથી પૃથુરાજની કીર્તિ સહન ન થઈ. તેને સંયુક્તા નામે એક બહુ સુંદર અને સદ્ગુણી કન્યા હતી. તેનો તેણે સ્વયંવર કર્યો. તેણે બધા રાજાને બોલાવ્યા, પણ પૃથુરાજ તથા સમરસિંહને બોલાવ્યા નહિ. તેમનું અપમાન કરવા તેણે તેમનાં પૂતળાં બનાવી સ્વયંવરના દરવાજા આગળ દ્વારપાળની જગાએ મૂક્યાં.

સંયુક્તા બહુ શાણી છોકરી હતી. તેણે પૃથુરાજની બહાદુરી તથા બુદ્ધિની વાત સાંભળી હતી. એવા શૂરા પુરુષ જોડે પરણવાનું તેને મન થયું. સ્વયંવરના મંડપમાં તે આવી. તેણે ફરીને બધા રાજા જોયા. આખરે મંડપના દ્વાર આગળ પૃથુરાજના પૂતળાને તેણે વરમાળ પહેરાવી. બધા રાજા ગુસ્સે થયા. તેનો પિતા જયચંદ્ર પણ બહુ ખિન્નયો પણ કરે શું ?

સંયુક્તાને પૃથુરાજ જોડે નહિ પરણાવવાનો જયચંદ્રે ઠરાવ કર્યો. પૃથુરાજ કશા ભયથી ડરે એવો નહોતો. પોતાનાં ખાસ પસંદ કરેલાં થોડાં માણસો સાથે આવી તે સંયુક્તાને લઈ ગયો. પૃથુરાજને રોકવા અને

સંયુક્તાને પાછી લાવવા જયચંદ્રે બહુએ પ્રાર્થના કરી,
પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ.

સંયુક્તાને પરણ્યા પછી પૃથુરાજ પહેલાં જોવા
સાવધ ન રહ્યો. તે સંયુક્તાના રૂપમાં એવો તો મોહી
પડ્યો કે આખો દહાડો તેની પાસે જ બેસી રહે. રાજ-
કાજ પર તે ધ્યાન આપે નહિ. લશ્કરની ક્વાયત જુએ
નહિ. પૃથુરાજ આમ આળસુ અને ગાફેલ બન્યો એટલે
તેના રાજ્યમાં ગોટાળા થવા લાગ્યા.

આવો લાગ જોઈ જયચંદ્રે ફરીથી શાહબુદ્દીનને
બોલાવ્યો. સંયુક્તા શાણી હતી. પૃથુરાજ પોતાની પાસે
બેસી રહે અને રાજકાજ પર ધ્યાન ન આપે એ તેને
ગમતું નહોતું. તેણે તેને શાહબુદ્દીન ચડી આવે છે એ
ખબર કહી. હિંદ પર દુશ્મન ચડી આવે છે એ ખબર
સાંભળી પૃથુરાજ હૂંકાર કર્યો. તેની નસોમાં લોહી
વેગથી વહેવા લાગ્યું. ક્રોધથી તેની આંખો લાલ થઈ. તે
ચુક્ર માટે તૈયાર થયો. સંયુક્તાએ પોતાને હાથે તેને
ખપ્પર પહેરાવ્યું.

હથિયારથી સજ્જ થઈ પૃથુરાજ શાહબુદ્દીન સામે
લડવા ચાલ્યો. સમરસિંહ અને બીજા ધણા રજપૂત રાજાઓ
તેની મદદે આવ્યા હતા. પણ આ વખતે શાહબુદ્દીન બહુ
મોહું લશ્કર લઈ આવ્યો હતો. દેશદ્રોહી જયચંદ્ર તેની
મદદમાં હતો. ‘હર હર મંહાદેવ’ કરી શૂરા રજપૂતો

મુસલમાનો પર તૂટી પડ્યા. બહુ જખરી લડાઈ થઈ. ધનુષમાંથી છૂટતાં બાણોથી આકાશ છવાઈ ગયું. ચોદ્ધાઓ તલવાર અને ભાલાથી લડતા હતા. સેંકડો માણસો તથા હાથી ઘોડા કપાઈ મૂઆ. બહુ બહાદુરીથી લડ્યા છતાં પૃથુરાજ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. પૃથુરાજને જીતી દીલ્હી લઈ, શાહબુદ્દીને કનોજ પણ જીત્યું.

પૃથુરાજ પર વેર લેવા જતાં જયચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય ખોડ્યું. એટલું જ નહીં, પણ હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય આણ્યું. અદેખાઈ અને વેરનું આ પરિણામ. માંહોમાંહે ગમે તેટલી તકરાર હોય પણ દેશના ભલાની વાત આવે કે તરતજ તે પડતી મૂકવી એ શિખામણ આ ઉપરથી મળે છે.

પૃથુરાજ એ દિલ્હીનો છેલ્લો હિંદુ સમ્રાટ

પાઠ ૬૦ મો—આગ

તત્કાલ જવાબાઓ અભેચવા બાવરી
કછોટો.

એક દિવસ રાતનાં તત્કાલનો અવાજ સાંભળી હું ઝબકી ઊઠ્યો. ‘આગ લાગી!’ ‘આગ!’ ‘ક્યાં લાગી?’ વગેરે અવાજો બધે સંભળાવા લાગ્યા. મેં મારા ધરની બારી ઉઘાડી જોયું તો આધે આકાશમાં ધૂમાડાના ગોટગોટ નીકળતા હતા.

લૂગડાં પહેરી હું બહાર નીકળ્યો. તપાસ કરી આગ લાગી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. હું ગયો ત્યારે આગ ખૂબ લાગી હતી. ધરના છાપરામાંથી અગ્નિની ઝાળો નીકળતી હતી. લાંબી જીભો જવા ભડકા બારીમાંથી નીકળતા હતા. ‘ફડ’ ‘ફડ’ અવાજ સાથે બારી બારણાં તૂટતાં અને અગ્નિની જવાળાઓનાં ગૂંચળાં ચોમેર ફેલાતાં હતાં. બળેલાં લાકડાંના અંગારા નીચે પડતા હતા.

બળતા મકાનની પાસે લોઢાની મોટી ઠઠ જમી હતી. એ મકાનની પાસેના મકાન પર લોઢા ધડાઓ વડે પાણી છાંટતા હતા. થોડી વારમાં ત્યાં લાલ રંગનો પાણીનો બંધો આવી પહોંચ્યો. બહુ ભીડ અને લોઢા ખસે નહિ તેથી તેને આવતાં વાર લાગી. લોઢાના એક મોટા વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં બંબાની એક નળી નાંખી. બીજ છેડે લાંબી સૂંઠ બેડી. બીજ બંબાવાળાઓએ બંબાનો હાથો હંચો નીચો કરી અભેચવા માંડ્યું. એટલામાં એક બંબાવાળો પાસેના ધરના છાપરા પર ચડી ગયો. તેના હાથમાં પિત્તળની ભૂંગળી જવું હતું.

બંધો અભેચાયો એટલે તે નળીમાંથી બેરથી પાણીની ધાર ઊડવા લાગી. પેલા બંબાવાળાને બેરથી ધક્કો લાગ્યો. પણ તે બરાબર પગ ગોઠવી ઉભો હતો તેથી પડી ન ગયો. જ્યાં બહુ બળતું હતું ત્યાં તેણે પાણી છાંટવા માંડ્યું.

થોડીવારમાં ખીજ પણ બંબા આવી પહોંચ્યા. ચારે બાજુથી તે મકાન પર પાણી છંટાવા માંડ્યું. બે એક કલાક આમ મહેનત કરતાં આખરે આગ બુઝાઈ.

આગ લાગી ત્યારે તે ઘરમાં રહેનારની સ્થિતિ ઘણી દયાજનક હતી. ધરધણી બધા લોકોને તથા બંબાવાળાને ખૂબ કામ કરવા વીનવતો હતો. તે આમતેમ દોડતો હતો. તેની બૈરી બિચારી ખૂબ ગભરાઈ બાવરી જવી થઈ ગઈ હતી. તેનો તો જીવ જ પ્રટકી ગયો હતો. તેને રડતી જોઈ તેનાં નાનાં છોકરાં પણ રડતાં હતાં. પેલો બિચારો ભાયડો તેમને ધીરજ આપતો હતો.

હવે બન્યું એમ હતું કે તે બાઈનો એક નાનો છોકરો ઘરમાં રહી ગયો હતો. આથી તે ઘણી ધણિયાણી ગાંડાં જવાં થઈ ગયાં હતાં. ત્યાં આટલા બધા લોક એકઠા થયા હતા, પણ કોઈની તે બળતા ઘરમાં જવાની હિંમત ન ચાલે. આપણો બહાદુર બાબુ ત્યાં હતો. તેણે એ વાત જાણી એટલે કછોટા મારી લૂગડાં ભીનાં કરી તે ઘરમાં પેઠો. ઉપલા ચોરડામાં છોકરો હતો. આખો ચોરડો ધૂમાડાથી ભરાઈ ગયો હતો. હોશિયાર બાબુ ઘૂંટણીએ ચાલતો ગયો અને પેલા છોકરાને ઉપાડી ઝટ નીચે જતરી પડ્યો. પેલી બાઈ પોતાનો છોકરો મળતાં ઘણી રાજી થઈ તેણે બાબુને ઘણી આશિષ દીધી.

રાજાએ દંડયું સમાય પણ અગ્નિ દંડયું ન સમાય.

પાઠ ૬૧ મો.—ચંદ ખારોટ

મંત્રી દૂત જોસીલાં અંકુશ સામગ્રી
ચર્યા છાવણી સંહાર તિરસ્કાર
જહાંપનાહ શબ્દવેધી મસલત

એ પૃથુરાજ ચૌહાણના દરબારનો રાજકવિ અને મંત્રી હતો. તે બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. ઘણી જરૂરી બાબતોમાં પૃથુરાજ એની સલાહ લેતો. શાંતિમાં તે સારો સલાહકાર હતો, તેમ યુદ્ધમાં તે શૂરવીર લડવૈયો હતો. ચામુંડા માતાનો તે પરમ ભક્ત હતો. માતાજી એની પર પ્રસન્ન હતાં. તેમની કૃપાથી તેનામાં ઉત્તમ કાવ્યો રચવાની શક્તિ આવી હતી. એનાં વીરરસ કાવ્યોથી નાહિંમત હોય તેને પણ પાણી ચડતું. યુદ્ધ સમયે તેનાં જોસીલાં કાવ્યો સાંભળી શૂરવીરો ખૂબ ઉશ્કેરાઈ શત્રુ પર ધસતા.

ગુજરાતના રાજા ભીમદેવ સાથે પૃથુરાજને તકરાર થઈ ત્યારે તે રાજાના દરબારમાં તેણે ચંદ ખારોટને દૂત તરીકે મોકલ્યો હતો. ચતુર ચંદ જાળ, નિસરણી, કાદાળી, દીવો, અંકુશ અને ત્રિશૂળ લઈ ભીમદેવના દરબારમાં ગયો. આ બધી વિચિત્ર સામગ્રી સાથે તેને આવેલો જોઈ ભીમદેવે તે ચીજો લાવવાનો હેતુ પૂછ્યો. શત્રુના દરબારમાં દુશ્મનો વચ્ચે ઊભા રહી વગર ખીકે ચંદે કહ્યું, “જો તમે મારા રાજાની ખીકથી પાણીમાં પેસી જશો તો આ જાળથી તમને

શેઠી કેદ કરીશું. આકાશમાં જશે તો નિસરણીથી અને પાતાળમાં પેસશે તો આ કાદાળીથી શેઠી કાઢીશું. અંધારામાં ભરાશે તો આ દીવો તૈયાર છે. યાદ રાખજો. આ અંકુશથી તમને વશ કરી આ ત્રિશૂળથી પૂરા કરીશું.” ભીમદેવને આ સાંભળી ક્રોધ તો ચડ્યો, પણ દૂતને મરાય નહિ એટલે શાંત રહ્યો. તેની સાથે થયેલા યુદ્ધમાં ચંદ બહુ બહાદુરીથી લડ્યો. એ યુદ્ધમાં ભીમદેવ હાર્યો.

શાહબુદ્દીન ઘેરી સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે ચંદ પોતાને વતનથી પૃથ્વીરાજની મદદે જવા નીકળ્યો. રસ્તે મુસલમાની લશ્કરની ચર્ચા જોવા તે છૂપે વેશે તેમની છાવણીમાં ગયો. દૈવજોગે તે મુસલમાનોને હાથ કેદ પકડાઈ ગયો. હોશિયારીથી તે કેદખાનામાંથી નાશી છૂટ્યો પણ તે વખતે તો પૃથુરાજ હારી કેદ પકડાયો હતો.

પૃથુરાજને કેદ કરી શાહબુદ્દીન ગઝની લઈ ગયો. પૃથુરાજ બહુ બળવાન હતો. મુસલમાન સિપાઈઓ તેનાથી બહુ ખીતા હતા. તેમણે તેને લડતો અને ચોરિયાનાં ડોંગલાં પેઠે દુશ્મનોનો સંહાર કરતો જોયો હતો. પૃથુરાજ છૂટો હોય તો કદાચ કાંઈને મારી બેસે એ ખીકે તેના હાથ, પગ અને ગળામાં મળી પચાસ મણની લોઢાની સાંકળો પહેરાવવામાં આવી હતી. તેને પૂરતું ખાવાનું પણ આપતા નહોતા. વળી ભર દરબારમાં તેણે શાહબુદ્દીનનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, તેથી તેની આંખો ફેડાવી નાંખી હતી. પૃથુરાજ

હારેલા શાહબુદ્દીનને સાત સાત વાર માફ કરી જવા દીધો હતો. એનું તે ક્ષત્રિયપણું ! શાહબુદ્દીન તેના જટલી ઉદારતા બતાવી ન શક્યો.

પૃથુરાજના દુઃખની વાત સાંભળી ચંદ ખારોટ ગઝની ગયો. તેણે પોતાની સુંદર, છટાદાર કવિતાઓથી શાહબુદ્દીનને ખુશ કર્યો અને પૃથુરાજને મળવાની રજા માગી લીધી. ચંદને મળતાં પૃથુરાજને એટલો બધો આનંદ થયો કે પચાસ મણની સાંકળ જાયકી તે સામો આવી તેને ભેટયો. એ વાત સાંભળી શાહબુદ્દીન તો ચમક્યો અને બીજી પચાસ મણની સાંકળ પૃથુરાજને પહેરાવી.

ચંદે આવી શાહબુદ્દીનને કહ્યું, “તમારા જવા બહાદુર શાહ અંધ પૃથુરાજથી આટલા બીએ એ કેવી નવાઈની વાત. તમે એનાથી શું કામ બીએ છો. એ તો હવે અંધ છે, એટલે તમને એ શું કરી શકે એમ છે ? એ બહુ ચતુર છે અને ધનુષ્ય બાણના સારા ખેલ કરી શકે છે. તમે તે ખેલ જોઈ ધણા ખુશ થશો. આઠેક દિવસ એને ખોરાક આપી તાજે કરો અને પછી જોઈ લો એની ચાતુરી !”

આઠ દિવસ બાદ પૃથુરાજને શાહબુદ્દીન પાસે લાવવામાં આવ્યો. શાહબુદ્દીન જાયે ઝરખામાં બેઠો હતો. અને પૃથુરાજ તથા ચંદ નીચે ચોકમાં હતા. પૃથુરાજને ધનુષ્ય આપે પણ દોરી ખેંચતાંની સાથે તે વૂટી જાય ! ધણું

ધનુષ્ય તૂટ્યાં ત્યારે ચંદે કહ્યું, “ જહાંપનાહ, એનું પોતાનું ધનુષ્ય આપશો તો તે જ તેના હાથમાં ટકશે. ”

પૃથુરાજને તેનું પોતાનું ધનુષ્ય લાવી આપવામાં આવ્યું. સો સો મણના સાત તવા એક હારમાં ગોઠવ્યા હતા. જે તવા પર શાહ કાંકરી મારે તે પૃથુરાજને વીંધવાનો હતો. પૃથુરાજ શબ્દવેધી હતો. તે અવાજ પરથી નિશાન લઈ શકતો હતો. ચંદે તથા તેણે એવી મસલત કરી હતી કે શાહબુદ્દીન તવા વીંધવાનું કહે ત્યારે તવાને બદલે તેને જ તીર મારી મારી નાંખવો. બધી તૈયારી થઈ એટલે ચંદે કહ્યું:

ચાર બંશ ચૌવીસ ગજ, અંગુલ અષ્ટ પ્રમાણ;

ઈતને પર સુલતાન હૈ, મત ચૂકે ચહુઆણ.

આમ કહી કવિ ચંદે શાહબુદ્દીન બેઠો હતો તે જગાની ઊંચાઈ કહી બતાવી. શાહબુદ્દીને ‘શાબાશ પૃથુ’ કહી તેને રજ આપી એટલે તેણે તેના અવાજની દિશા પરથી નિશાન લઈ તેના કપાળમાં બાણ માર્યું. શાહબુદ્દીન નીચે ઢળી પડ્યો અને પૃથુરાજ ચંદના તથા ચંદે પૃથુરાજના ગળા પર તલવાર ફેરવી.

ચંદે રચેલા ‘પૃથુરાજ રાસા’ નામના વ્રજ ભાષાના ગ્રંથમાં પૃથુરાજના રાજ્યની હકીકત બહુ સુંદર રીતે અને સુંદર ભાષામાં આપી છે.

પાઠ ૬૨ મો—કાચખો અને કાચખી

કાચખો કાચખી જળમાં રહેતાં, હતાં હરિનાં દાસ,
દરશન કારણે ખારણે નીસર્યા, રાખીને વિશ્વાસ;
આવતાં નજરે લાખ્યાં, અલીને ખાંધી માર્યા. ૮

કાચખી કહે છે કાચખાને, તે કહેણુ ન માન્યું કંથ,
આપણુ ખેડને અલીને ચાલ્યો, એ તો લાંબે પંથ;
હતા ખેડી જીવ સંગાથે, પડ્યા પાપીને હાથે. ૨

પાપીએ પાપ પરગટ કીધાં, એર્યા આંધણુ માંચ,
ચોદશથી સળગાવિયાં, દુઃખી થયાં બહુ ત્યાંચ;
ક્યાં છે તારો સારંગપાણી, માથે આવી મોત નિશાની. ૩

કાચખો કહે છે કાચખીને તું, રાખની ધારણુ ધીર,
આપણુને ઉગારશે વહાલો, ભુગતેથી જડવીર;
ચિંતા મેલી શરણુ આવો, મરવા તુંને નહિ દે માવો. ૪

વારતી ત્યારે શીઢને મારું, કંથ ન માન્યું કહેણુ,
કાળ આવ્યો કોણુ રાખશે? તમે નીચાં શું ઢાળો નેણુ?
પ્રભુ તારો નાવ્યો પ્રાણી, માથે આવી મોત નિશાની. ૫

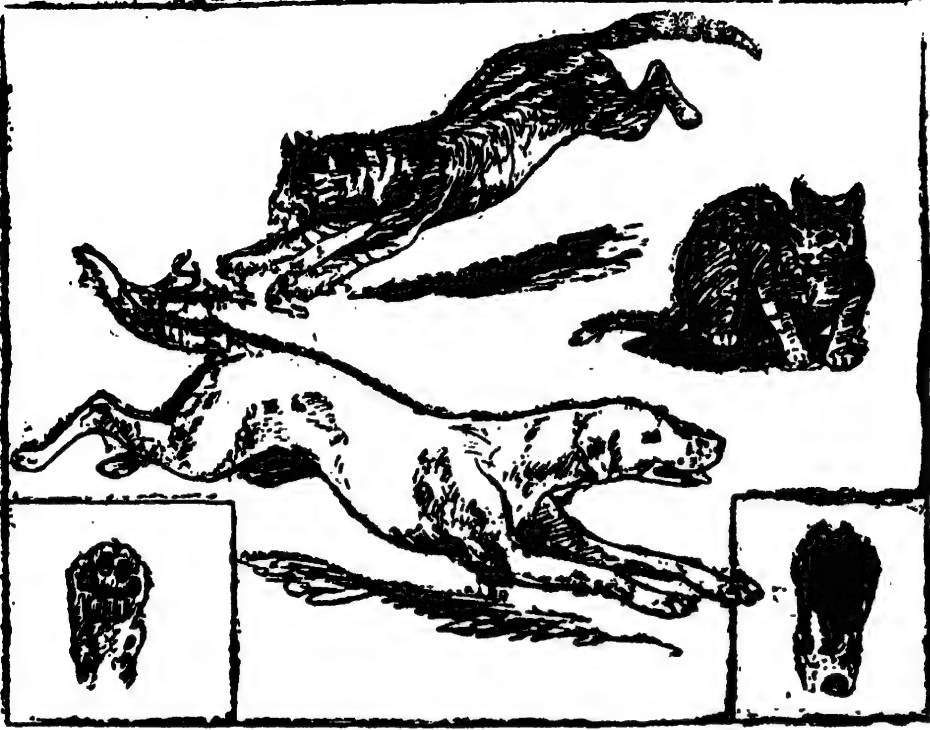
અખળાને ઇતખાર ન આવે, કોટિ કરોને ઉપાય,
કહ્યું ન માને કંથનું, એ તો ગાયું પોતાનું ગાય;
એવી વિશ્વાસની વહોણી પ્રથમ પહેલી મતની પ્રાણી. ૬

કાચખી કહે ક્યાં ગયો તારો રાખણુહારો રામ?
હરિ નથી કોઈના હાથમાં, તમે શું બોલો છો, શ્યામ?
મૂઆ ટાણે મત મુઝાણી, તુઝ્યા પછી અલવું તાણી. ૭

ત્રિકમજી ત્રણ લોકમાં, મારે તમારો છે ઇતબાર,
 અટક પડે હરિ આવજો, મારા આતમના આધાર;
 છોગાળાજી વાત છે સહેલી, થાજો બળતાંના બેલી. ૮
 કાચખી કહે કોણ ઉગારે, તારો જાતો રહ્યો જગદીશ,
 ચારે દિશાએ સળગી રહ્યું તેમાં લઈ ચોર્યા વીચોવીચ;
 આમાંથી જો આજ ઉગરીએ, પાણી બહાર પગ ન ભરીએ. ૯
 બળતી હોય તો બેસને મારી, પીઠ પર રાખું પ્રાણ,
 નિંદા કરે મારા નાથની એ તો, મારે છે મુજને બાણ;
 વહાલો મારો આવશે વારું, આપણને ઉગારવા સારું. ૧૦
 કાચખી કહે કિરતાર ન આવ્યો, આવ્યો આપણો અંત;
 પ્રાણ ગયા પછી પહોંચશે, તમે તે શું બાંધ્યો તંત ?
 જેનો વિશ્વાસ છે તારે, તેનો ભરંસો નહિ મારે. ૧૧
 વિકૃલજી મારી વહારે ચડજો, શામળા કરજો સાર,
 લાજ લોપાશે લોકમાં, પછી બીજી કોની વહાર ?
 હરિ મારી હાંસી થાશે, પ્રભુ તારી પતીજ જાશે. ૧૨
 કેશવજીએ કરુણા કીધી, મોકલ્યો મેઘ મહાર,
 આંધણમાંથી ઉગારીઆં, વહાલો લેશ ન લાગી વાર.
 લોજલ કહે ભરંસો જેને, ત્રિકમજી તારશે તેને. ૧૩

વિભાગ બીજો-પ્રાણીઓ

પાઠ ૬૩ મો-ખિલાડી ભા ૧ દો

છાપું ચપટા નહોર ઉઝરડો

હૂક અણિયાળા સમાર્યા પ્રસાદ

વસંતલાલ જમીને એક દિવસ ખારીએ બેઠો હતો. તેના પિતા છાપું વાંચતા હતા. પાસેના ઘરના છાપરા પર વસંતે ખિલાડી બેઠો. તેને બેઠો તે બોલી બેઠો, “ બાપાજી, જુઓ તો ખરા, પેલી ખિલાડી ક્યાં ચડી છે ! એ ત્યાં કેવી રીતે આવી હશે ? પોપટ કે કાગડાની પેઠે એને કંઈ પાંખ નથી. એ કંઈ બીડી શકતી તથી. ” વસંતનું બોલવું

સાંભળી તેના પિતા છાપું મૂકી દઈ તેની પાસે આવ્યા. તેમણે કહ્યું, “ વસંત, બિલાડી ઊડી શકતી નથી એ વાત ખરી, પણ તે ફૂદકા મારી ઊંચી ભીંત પર ચડી શકે છે અને થડ પકડી ઝાડ પર પણ ચડી શકે છે. આપણે જમ પગથિયાં ચડીએ છીએ, તેમ તે એક ઊંચી જગા ઉપરથી બીજી પર ફૂદીને જાય છે અને એમ કરતી છેક છાપરા સુધી ચડી જાય છે. ”

વસંતે પૂછ્યું, “એ ઝાડ પર કેવી રીતે ચડતી હશે ? હું ઝાડ પર ચડું છું ત્યારે થડ સીધું હોય તો મારો તો હાથ સરી જાય છે. ”

પિતા—એ તો ખરું. તારી આંગળીઓ પર ચપટા નખ છે. તને કંઈ બિલાડીના જવા આણીદાર નહોતો ? બિલાડી તો ઝાડના થડમાં એ નહોતો ઘોંચે છે. તેથી તે સરી જતી નથી અને એમ કરી તે ઝાડ ઉપર પણ ચડી જાય છે. ફૂતરો તેની પાછળ દોડ્યો હોય છે, ત્યારે તે ફૂદીને ભીંત કે ઝાડ ઉપર ચડી જાય છે. ફૂતરાથી એમ ઊંચું કુદાતું નથી; એટલે તે બિચારો ભીંત કે ઝાડ આગળ ઊભો રહી ભસ્યાં કરે છે.

વસંત—આપણી તમે કહો છો કે બિલાડીને નહોતો હોય છે. હું આપણી પાળેલી બિલાડી જોડે રોજ રમું છું અને એને પગે પણ હાથ ફેરવું છું, પણ મને તો કોઈ દિવસ એવા નહોતો દેખાયા નથી.

પિતા—વસંત, તે દિવસે તેં એને પકડી હતી તે વખતે એણે તને ઉઝરડો ભર્યો હતો અને લોહી કાઢ્યું હતું તે ભૂલી ગયો કે ? તેણે ઉઝરડો શેનાથી ભર્યો હતો ? એ જ તેના નહોર.

વસંત—હા, હા, હવે મને યાદ આવ્યું. એને નહોર તો હોય છે. બાપાજી, અમે એની જોડે રમીએ છીએ ત્યારે એ કેમ દેખાતા નથી ?

પિતા—જ્યારે ખપ ન હોય ત્યારે એ પોતાના નહોર પાછા ખેંચી લે છે. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એ પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. હવે તું જ્યારે ખિલાડી જોડે રમે ત્યારે જોજ. એના આગલા પગ પર પાંચ અને પાછલા પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે. અને તે દરેક આંગળે નહોર હોય છે. એ નહોર વાંકા ફૂક જવા અણિયાળા અને પાછા ખેંચી લીધેલા હોય છે.

વસંત—બાપાજી, ખિલાડી રોજ એ નહોર બહાર કેમ નહિ રાખતી હોય ?

પિતા—વસંત, શાક સમાર્યા પછી આપણે ચાકુને ખુદ્દલું ને ખુદ્દલું રાખીએ તો તેની ધાર બગડી જાય ને ? અને ધાર બગડ્યા પછી એનાથી કલમ ધડાય કે ? ખિલાડી પોતાના નહોર બહારને બહાર રાખે તો તેમની આણી ખુદી થઈ જાય અને પછી તેનાથી હંદર વગેરે પકડાય નહિ. જ્યારે

છોકરાં એને પજવે, ખેંચે કે એનું શરીર દુખાય એમ ઊંચકે છે, ત્યારે એ તેમને ઠીક પ્રસાદ આપે છે. એવો એક ઉઝરડો ભરે છે કે તેઓ એકદમ તેને છોડી દે છે.

પાઠ ૬૪ મો—ખિલાડી ભાગ ૨ નો

કોઠાર

લપાઈ

વસંત—આપાજી, ફૂતરાને તો ખિલાડી જવા નહોર નથી હોતા, તેના નહોર તો હંમેશાં બહાર જ હોય છે. એ કેમ ખિલાડીની પેઠે પોતાના નહોર સાચવતો નથી ?

પિતા—વસંત, તં ખિલાડીને હંદર કે કાઈ પંખી પકડતી જોઈ છે ?

વસંત—હા, આપાજી. મેં કોઠારમાં આપણી ખિલાડીને હંદર પકડતી જોઈ છે. એ તો જાણે ઊંધી ગઈ હોય એમ છાનીમાની એક ઠેકાણે છુપાઈને સૂઈ જાય છે. પછી હંદર આમતેમ દોડતા હોય છે, તેવામાં તરાપ મારી પોતાના પગથી તેમને પકડી લે છે.

પિતા—વસંત, હંદરને પકડતી વખતે એ નહોર એ બહાર કાઢે છે. ખિલાડી હંદર તથા પંખીઓને પકડી ખાઈ

જય છે. તેથી તે શિકારી પ્રાણી કહેવાય છે. જને તે પકડી ખાય તે પ્રાણી તેનો શિકાર કહેવાય. શિકારને પકડતી વખતે બિલાડી પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. કૂતરો પણ શિકાર કરે છે. પણ તે બિલાડીની પેઠે પોતાના શિકારને તરાપ મારી નહોરથી પકડતો નથી. તે તો ઝડપથી શિકાર પાછળ દોડી તેને પકડી પાડી, બચકું ભરી મારી નાંખે છે. આથી એને નહોરનો બહુ ખપ પડતો નથી; અને તેથી એ નહોર પાછા ખેંચી લઈ સાચવતો નથી.

વસંત-આપાજી, હંદર તથા પંખીઓને બિલાડી આવવાની ખબર નહિ પડતી હોય ?

પિતા-વસંત, બિલાડીના પગને તળીએ પોચી ગાદી હોય છે. તેથી તે ચાલે છે ત્યારે જરા પણ અવાજ થતો નથી. મેજ પર તે કૂદે છે, ત્યારે પણ અવાજ થતો નથી. વળી તે લપાઈ, ડુંપાઈ, સંતાતી શિકારની પાસે જાય છે અને એની પાસે પહોંચે છે કે એકદમ તરાપ મારી તેને પોતાના ઝીણા નહોરથી પકડી લે છે.

પાઠ ૬૫ મો-ખિલાડી ભાગ ૩ નો

ખરખચડી

ગંદવાડ

વસંત-બાપાજી, હંદર તો આખો દહાડો દરમાં ભરાઈ રહે છે અને રાતે જ બહાર નીકળે છે. ખિલાડી અંધારામાં એમને કેવી રીતે જોતી હશે?

પિતા-વસંત, આંખની કીકીને તું જાણે છે ? જો આંખ-માં પેલું ગોળ ડાઘા જેવું દેખાય છે, તે કીકી કહેવાય. બહુ તેજ હોય ત્યારે કીકી નાની થઈ જાય છે. ત્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે ' મારી આંખ ઝંખવાઈ ગઈ. ' તેજ ઓછું હોય ત્યારે કીકી પહોળી થાય છે. આપણે અંધારા ચોરડામાં જઈએ છીએ ત્યારે જાણે આંખ ફાટીને જોતા હોઈએ એમ લાગે છે. તે ખિલાડીની આંખ જોઈ છે ? દિવસે તો એની કીકી એક નાની ધાડ જેવી દેખાય છે, પણ રાતે તો આખી કીકી ઊઘડી જાય છે. એની કીકી મોટી, તેથી એ તો રાતે પણ જોઈ શકે છે.

વસંત-બાપાજી, ખિલાડીનું શરીર કેવું લીસું અને સુંવાળું હોય છે ? એના શરીર પર હાથ ફેરવવો મને બહુ ગમે છે.

પિતા-વસંત, ખિલાડીને પોતાનું શરીર ઓખું રાખવાની ટેવ છે. એને ગંદવાડ જરાએ ગમતો નથી. જ્યારે

એ નવરી બેઠી હોય ત્યારે એ પોતાનું શરીર ચાટીને સાફ કર્યા કરે છે.

વસંત—શરીર ચાટીને સાફ કરે ? એ વળી કેવી ટેવ ?

પિતા—એની જીભ આપણા જવી નથી હોતી. આપણી જીભ પોચી અને સુંવાળી છે, પણ બિલાડીની જીભ તો કાંટાવાળી અને કરકરી હોય છે.

વસંત—બાપાજી તમે કહેતા હતા કે આપણે આ ધર છોડી બીજા કંઈ રહેવા જવાના છીએ. ત્યાં આપણી પાળેલી બિલાડીને લઈ જઈશું ને ?

પિતા—હાસ્તો, એને મૂકીને જઈએ તો એ બિચારી દુઃખી થાય. પાળેલી બિલાડીને તો માણસની વસ્તી વિના ચાલે જ નહિ. આ ધરમાં જ નવો ભાડૂત આવે તે એને પાળે નહિ, તો એ બિચારી મિયાંઉં મિયાંઉં કરી મરી જાય. ધર બદલીએ અને એને મૂકીને જઈએ, એ તો ખોટું. એ બિચારીને એથી બહુ દુઃખ થાય. એને તો આપણી જોડે જ લઈ જઈશું.

વસંત—ત્યારે તો ઠીક. મને એ બહુ વહાલી લાગે છે.

પાઠ ૬૬ મો—કૂતરો

કાબરચીતરાં માંસાહારી નિમકહલાલ

કૂતરો તો બધાએ જોયો હશે. એનું શરીર લાંબું હોય છે. ખિલાડી કરતાં એ કદે મોટો છે. ખિલાડીનું મોં ગોળ છે, પણ કૂતરાનું મોં તો લાંબું અને અણિયાળું હોય છે. એના શરીર પર વાળ હોય છે; પણ બધા કૂતરાના વાળ એક સરખા હોતા નથી. ઠંડા દેશના કૂતરાના શરીર પર લાંબા વાળ હોય છે, ત્યારે ગરમ દેશના કૂતરાના વાળ ટૂંકા હોય છે. એના વાળ જુદા જુદા રંગના હોય છે. તેથી કોઈ કૂતરા કાળા, કોઈ ઘોળા, કોઈ તપખીરિયા, તો કોઈ કાબરચીતરા હોય છે. કૂતરાના દાંત ખિલાડીના દાંત જેવા અણીદાર હોય છે.

એના નખ મોટા અને મજબૂત હોય છે. તે ખિલાડીના નહોતર જેવા વાંકા અને અણીદાર હોતાં નથી. ખિલાડીની પેઠે તે પોતાના નખને પાછા ખેંચી શકતો નથી. એ પોતાના નખથી જમીન ખોદી ખાડો કરી શકે છે.

કૂતરાના પગ પાતળા અને લાંબા હોય છે. તેથી તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. એ પગનાં આંગળાં પર ચાલે છે; પગનું આખું તળિયું ભોંય પર મૂકી ચાલતો નથી. ખિલાડીની પેઠે તે ભીંત ઉપર કૂદી શકતો નથી તથા ઝાડ ઉપર પણ ચડી શકતો નથી.

એની સૂંઘવાની શક્તિ બહુ તેજ હોય છે. એ માણસનાં કે કાઠ પણ પ્રાણીનાં પગલાં સૂંઘી શકે છે. દરમાં ભરાયેલાં સસલાં કે કાળને તે સૂંઘીને શોધી કાઢે છે. બિલાડીની પેઠે એ તરાપ મારી પોતાનો શિકાર પકડતો નથી, પણ તેની પાછળ દોડી મોંથી તેને પકડી મારી નાંખે છે.

બિલાડીની પેઠે એની જીભ કરકરી હોતી નથી. તે પોચી અને સુંવાળી હોય છે. ઉનાળામાં એને તાપ લાગે છે, ત્યારે એ એની જીભ મોંની બહાર લટકતી રાખે છે. તમે જાણો છો કે બિલાડી અને કૂતરો બંને જીવતાં પ્રાણીઓ મારીને તેમનું માંસ ખાય છે. માંસ ખાનાર પ્રાણી માંસાહારી કહેવાય છે. માંસાહારી પ્રાણીને શરીરે પરસેવો થતો નથી.

કૂતરાને માણસની સોબત ગમે છે. માણસની થોડામાં થોડી વસ્તી હશે ત્યાં પણ કૂતરો તો હશે જ. પોતાના પાળનાર પર તે બહુ હેત રાખે છે અને તેની ખાતર ધણી વાર બહુ દુઃખ ખમે છે. એ બહુ નિમકહલાલ અને ધણું હોશિયાર પ્રાણી છે. એને ધણું હોશિયારીનાં કામ શીખવી શકાય છે. ગામમાં રખડતાં કૂતરાંમાં તો કંઈ ખાસ સારા ગુણ હોતા નથી. તેઓ તો અહીંથી તહીં ભટકી ટૂંકડા વીણી ખાય છે; પણ પાળેલાં કૂતરાં રાત્રે પોતાના માલિકના ધરની ચોકી કરે છે. તેઓ રાત્રે કાંઈ અબળુયા માણસને ધરમાં જવા દેતાં મથી.

પાઠ ૬૭ મો—ગાય ભાગ ૧

અનેક

દૂધ

અદ્દર

રમણીક, જો, પેલી ગાય ઊભી છે. એને ચાર પગ છે. જો, એની ડોક કેવી લાંબી છે ! એને પગે કેટલાં આંગળાં છે ?

રમણીક—મોટાભાઈ, એને પગે ચાર આંગળાં છે. એમાંનાં બે મોટાં છે, તે જમીનને અડકે છે; પણ બે ઘણાં નાનાં છે તે જમીનથી અદ્દર રહે છે.

હરિલાલ—રમણીક, તારી આંગળીએ નખ છે, તેમ ગાયનાં આંગળાં ઉપર પણ નખ હોય છે.

રમણીક—હા, મોટાભાઈ, પણ એ નખ કેવો મોટો અને કઠણ છે !

હરિલાલ—ગાયનાં આંગળાં પર નખ હોય છે તે ખરી કહેવાય. ગાયને પગે બે ખરીઓ હોય છે. ઘોડાને પગે કેટલાં આંગળાં હોય છે તે તું જાણે છે ?

રમણીક:—હા, મોટાભાઈ, ઘોડાને પગે તો એક જ આંગળું હોય છે, અને તેની ઉપર આવો જ મોટો અને કઠણ નખ હોય છે.

હરિલાલ—રમણીક, ખરાખર છે; ઘોડાને પગે એક જ ખરી હોય છે. તેં ગાયનું પૂછ્યું જોયું છે ? એ કેવું લાંબું હોય છે ! એને છેડે કેવો વાળનો ગુચ્છો હોય છે ?

રમણીક—એ પૂછ્યું શા કામમાં આવતું હશે ?

હરિલાલ—મને શું પૂછે છે ? પૂંછડાથી એ શું કરે છે તે તું જ જાણે.

રમણીક—(જોઈને) એના શરીર પર માંખ કે મચ્છર બેઠા હોય તો તે એ પૂંછડાથી ઉડાડે છે.

હરિલાલ—રમણીક, ગાય આપણને બહુ કામની છે. જો, એ આપણને દૂધ આપે છે. દૂધ કેવું મીઠું લાગે છે ! એ દૂધમાંથી પેંડા, બરફી વગેરે ઘણી મીઠાઈઓ બને છે. ગાયના છાણથી લોકો ઘર અને ઓટલા લીપે છે. છાણ ખેતરમાં નાંખવાથી ધાન્ય સારું પાકે છે. એ છાણને થાપી લોકો છાણાં બનાવે છે અને તે સુકાય છે ત્યારે બાળે છે. મૂઆ પછી પણ એનું શરીર અનેક કામમાં આવે છે. એના ચામડાના જોડા બને છે અને એના શીંગડામાંથી ચાકુના હાથા અને બટન બને છે. બોલ, ત્યારે ગાય કેટલી બધી ઉપયોગી છે ? ખરે ! આપણે ગાયનો બહુ ઉપકાર માનવો જોઈએ અને વહાલ રાખી એનું પાલન કરવું જોઈએ. ગાય ગરીબ અને માયાળુ સ્વભાવની હોય છે. એ તોફાન કરતી નથી અને માણસને મારતી નથી. એ એના પાળનાર પર બહુ હેત રાખે છે. બધા લોકોને ગાય બહુ વહાલી લાગે છે. ગાય ભલી છે. લોકોને મારતી નથી અને આપણને દૂધ, ઘી આપે છે. તેથી ‘ ગાયમાતા ’ કહી આપણે તેની પૂજા કરીએ છીએ.

પાઠ ૬૮ મો—ગાય ભાગ ૨

બીડ

નિરાંતે

જડખું

લીલાંછમ ખેતરોમાં ફરવું કોને ન ગમે ? નાનાં છોકરાં ખેતરોમાં જઈ વાડે જિગેલાં પૂલ વીણે છે. કેટલાંકને મોજથી ખેતરમાં દોડવું ગમે છે. ચાલો, આપણે ગામની બહાર સીમમાં જઈએ. ત્યાં ધાસનું બીડ છે અને આપણા ગામની ગાયો લેંસો ત્યાં ચરવા જાય છે.

ગુરુજી—જુઓ, પણે બીડમાં પેલી ગાયો નિરાંતે બેઠી છે. પેલી ગાયો ભોંય સરસું મોટું રાખી ધીરેધીરે ચરે છે. પેલા તળાવને કિનારે બીજી કેટલીક ગાયો પાણીમાં પગ રાખી જીભી છે. ખાવું, પાણી પીવું, તથા મોજથી ફરવું, એ સિવાય બીજું કાંઈ પણ કામ તેમને હોય એમ લાગતું નથી.

છોકરો—ગુરુજી, એ કાંઈ ખાતી નથી તો પણ જાણે ચાવતી હોય તેમ મોટું હલાવ્યાં કરે છે ! એ શું કરતી હશે ?

ગુરુજી—એ વાગોળે છે. જયસુખ, તેં ગાયના મોંનો અંદરનો ભાગ જોયો છે ?

જયસુખ—ના જી.

ગુરુજી—ત્યારે જ, પેલી ગાયના મોંનો અંદરનો

ભાગ જો. જો, તેને બે જડખાં છે. ઉપલું જડખું અને નીચલું જડખું. તારાં બન્ને જડખાંમાં આગલી ખાજી દાંત છે, ખરાને ? ગાયને તેમ છે ?

જયસુખ—(ગાયનું મોં તપાસી) ગુરુજી, એના ઉપલા જડખાંમાં આગલી ખાજી તો એકે દાંત નથી. ત્યાં તો એક જડી ગાદી છે.

ગુરુજી—જયસુખ, ગાય શું ખાય છે, તે તું જાણે છે ?

જયસુખ—હા જી, ગાયને લીલું તાજું ઘાસ બહુ ભાવે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો, પેલી ગાય કેવી રીતે ઘાસ ખાય છે ?

જયસુખ—ગુરુજી, એ તો જીભથી ઘાસને પકડી મોંમાં લાવે છે. પછી ઉપલા જડખાની ગાદી અને નીચલા જડખાના આગલા દાંત પર એ તેને દબાવે છે. ઘાસને એમ દબાવ્યા પછી તે જરા આચકા મારી તેને તોડી નાંખે છે અને ખાઈ જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, એ ચરે છે ત્યારે ઘાસ ચાવે છે કે ?

જયસુખ—ના જી, એ ઘાસ ચાવતી નથી, પણ ચાવ્યા વગર એમને એમ ગળી જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો આપણે એમ ચાવ્યા વગર ખાવાનું ગળી જઈએ, તો જરૂર માંદા પડીએ. ગાયનામાં વાગોળવાની શક્તિ છે, તેથી ચરી રહ્યા પછી તે ખાધેલું

પાછું મોંમાં લાવી નિરાંતે ચાવે છે. એવી રીતે ચાવવાને વાગોળવું કહે છે. જયસુખ, એની જીભ કેવી લાંબી અને કરકરી છે ! આપણે જમ હાથથી ચીજને પકડીએ, તેમ ગાય એ જીભથી ધાસ પકડી મોંમાં લાવે છે. એની જીભ હાથનું કામ કરે છે.

પાઠ ૬૯ મો-લેંસ

ખાખોચિયાં

મારકણી

ગાયની પેઠે લેંસ પણ દૂધ દે છે, તેથી લોકો તેને પાળે છે. તમે લેંસ તો જોઈ જ હશે. એનું શરીર ગાય કરતાં મોટું અને ભારે હોય છે. એનાં શીંગડાં પણ ગાય કરતાં મોટાં હોય છે. એના પગ ગાય કરતાં ટૂંકા પણ વધારે જડા હોય છે. એનું શરીર ભારે છે, તેથી જો એના પગ પાતળા હોય તો શરીરનો ભાર કેવી રીતે ઉપાડે ? ગાયની પેઠે લેંસને પણ ચાર આંગળાં હોય છે. એના શરીરનો રંગ કાળો હોય છે અને તેની ઉપર આછા વાળ હોય છે.

ગાયની પેઠે એ પણ ધાસ, ભૂસું વગેરે ખાય છે. એને ખાવાનું વધારે જોઈએ છે. લેંસ ખાય છે વધારે અને દૂધ પણ વધારે દે છે. ગાયના કરતાં એનું દૂધ વધારે જડું અને મીઠું હોય છે, પણ એ વહેલું પચતું નથી, તેથી એ ભારે કહેવાય છે.

લેંસ ગરમીથી બહુ ગભરાય છે. ઉનાળામાં તેને પાણીમાં પડી રહેવું ગમે છે. બધી ઋતુ કરતાં ચોમાસું એને બહુ ગમે છે. ચોમાસામાં એ શરીરે લક બને છે. સીમમાં ચરવા જાય છે, ત્યારે ચરી રહ્યા પછી તે કાંઈ તળાવડી કે ખાખોચિયાના પાણીમાં બેસી રહે છે. એ પાણીમાં સારી રીતે તરી શકે છે.

લેંસ ગાય કરતાં વધારે જોરાવર છે. તે ગાયના જવી શાન્ત નથી, પણ તોફાની અને મારકણી છે. ખિજાય છે ત્યારે એ પોતાના પાળનારને પણ મારી બેસે છે. એ કંઈ ગાયના જવી બીકણુ નથી. ચાર લેંસો ભેગી હોય, તે વાધની પણ સામી થાય ! એનું બચ્ચું પાડું કહેવાય છે.

પાઠ ૭૦ મો-ઘેટું

ગાડર

ટક્કર

ગાલીચા

ગાય દૂધ દે છે, તે ઘેટું બિન આપે છે. એ બિનનાં ગરમ કપડાં બને છે. ગાય અને ઘેટું પાસે ઉભાં હોય, તે પણ કાંઈને એમ નહિ લાગે કે એ બન્ને ઘણી બાબતોમાં મળતાં છે. ધ્યાનથી જોશે તો જણાશે કે ઘણી બાબતોમાં ગાય અને ઘેટું સરખાં છે.

બન્ને ધાસ ખાય છે. બન્નેની ધાસ ખાવાની રીત એક સરખી છે. ગાયની પેઠે ઘેટાને પણ ઉપલા જડખાના આગલા ભાગમાં દાંત હોતા નથી, પણ જડી ગાદી જ હોય છે. ગાયની પેઠે એ પણ પોતાની જીભથી ધાસ મોંમાં લઈને ઉપલા જડખાની ગાદી વચ્ચે દબાવે છે અને પછી આચકા મારી તેને તોડી નાંખે છે.

ગાયની પેઠે ઘેટું પણ વાગોળે છે. સારી પેઠે ખાવા મળે તો ઘેટું પણ ગાયની પેઠે જડું થાય છે.

ઘેટાને પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે. તેમાંનાં બે મોટાં અને બે નાનાં હોય છે. નાનાં આંગળાં જમીનને અડકતાં નથી, પણ અદ્ધર રહે છે. ઘેટું તેનાં બે આંગળાં ઉપર જ ચાલે છે. એ આંગળાં પર જડા નખ હોય છે. ઘેટાને પણ ગાયની પેઠે બે ખરી હોય છે. ઘેટાં અને ગાય ખેતરમાં અને ખીડમાં ચરે છે. ત્યાંની જમીન પોચી અને ભીની હોય છે. તેમની બે ખરી છૂટી હોય છે, તેથી તે ચાલે છે ત્યારે તેમનાં આંગળાં પહોળાં થઈ જાય છે. એ રીતે તેમના પગ એવી પોચી જમીનમાં પણ ગરકી જતા નથી.

ગાય અને ઘેટું બન્ને ગરીબ અને પોચાં છે. તેઓ કૂતરાથી પણ ખીને નાશી જાય છે અને કોઈને ઈજા કરતાં નથી. બન્ને પોતાના પાળનાર પર બહુ હેત રાખે છે અને

તેની જોડે વહાલથી ગેલ કરે છે. બન્ને ટોળામાં રહે છે, કારણ કે એમને ભેગાં રહેવું બહુ ગમે છે. ગાય શીંગડાંથી લડે છે; ઘેટું માથાથી લડે છે. બે ઘેટાં લડે ત્યારે સામ-સામાં માથાં પછાડે. એ ટક્કર લડાવી કહેવાય છે. ઘેટાનું માથું ધણું કઠણ હોય છે. ઘેટાંની એક એવી ટેવ છે કે તેઓ પોતાનામાંથી એકને ઉપરી માને છે અને તેની પાછળ પાછળ હુંમેશાં જાય છે. તે કરે તેમ કરે છે ! તે ખાડામાં પડે તો બધાં ખાડામાં પડે ! ઘેટાનું બીજું નામ ગાડર છે.

ગાયને ચરાવવા લઈ જાય તે ગોવાળ કહેવાય. ઘેટાંને ચારે તે ભરવાડ કહેવાય. ભરવાડ સવારે તેમને ચરવા લઈ જાય છે, અને સાંજના તેમને પાછાં હાંકી લાવે છે. ઉનાળામાં ઘેટાંના વાળ બહુ લાંબા થાય છે. ત્યારે ભરવાડ મોટી કાતર વડે તે કાતરી નાંખે છે. એ ઊનના કામળા અને ગાલીચા બને છે. બહુ સારા ઊનની શાલો અને પહેરવાનાં કપડાંનું કાપડ બને છે. શિયાળામાં લોઢા ઊનનાં બનેલાં ગરમ કપડાં પહેરે છે.

પાઠ ૭૧ મો—ઘોડો ભાગ ૧

નમ્ર

ફૂંફાડા

ઘોડો તો તમે જોયો જ હશે. એ બહુ મોટો હોય છે. ફૂતરા અને બિલાડીની પેઠે તમે એની જોડે રમતા નથી. તેમ છતાં પણ તમે બધા ઘોડાને સારી રીતે ઝાળખો છો. ધરની બહાર નજર કરો છો, તો રસ્તા પર કોઈ માણસને પીઠ પર લઈ જતો, કે ગાડી ખેંચી દોડતો તમને એ જરૂર દેખાય છે.

ગાયની પેઠે એ દૂધ દેતો નથી. ઘેટાં પેઠે એ ઊન પણ આપતો નથી. ફૂતરા પેઠે એ ધરની ચોકી પણ કરતો નથી. બિલાડી પેઠે એ ધરના હંદર પણ ઝાછા કરતો નથી, તો પણ બધા લોક એના પર ખુશ રહે છે અને એની વાતો કર્યા કરે છે. ઘોડો એવું તે શું કરે છે કે બધા લોક એનાં આટલાં વખાણુ કરે છે ? તમે જાણો છો ? સાંભળો, હું કહું.

આપણાં દોસ્ત પ્રાણીઓમાંનો એ એક છે. એ મોટો, મજબૂત અને જોરાવર છે. એ પીઠ પર ભારે વજન વહી શકે છે. અથવા ગાડીમાં ભરેલો ભાર ખેંચી શકે છે. પીઠ પર માણસને લઈ તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. આટલું બધું કામ કરે છે, તેથી એ બધાને વહાલો લાગે છે. તે જોરાવર છે પણ કોઈને મારતો નથી. એ પોતાના શેઠને

ચાહે છે. તે તેના શેઠનું કહ્યું માને છે અને તે જ કામ કરાવે તે ઉમંગથી કરે છે. એ સ્વભાવે નમ્ર અને હેતાળ છે.

ગાયની પેઠે ઘોડો પણ ધાસ ખાઈને જીવે છે. તમે એને ખેતરમાં કે મેદાનમાં ચરતો જોયો છે ? ન જોયો હોય તો હવે જો જો. એ ઘણું ઝીણું ધાસ પણ ચરી શકે છે. એના ઉપલા તથા નીચલા જડખાના આગલા ભાગમાં ધારવાળા મજખૂત દાંત હોય છે. ચરતી વખતે તે વારેઘડીએ નાક-માંથી ફૂંકાડા મારી પહેલાં જમીન પરની ધૂળ ઉડાડી નાંખે છે. પછી કાતર જવી ધારવાળા આગલા દાંતથી તે ધાસ કાપે છે અને પાછલી ઘંટી જવી મજખૂત દાંતથી તેને ચાવી ગળી જાય છે. ચરતી વખતે તેના પાતળા લાંબા હોઠથી તે ધાસ પકડે છે.

ઘોડાને ચાર પગ હોય છે તે તો તમે જાણો છો. ચાર પગવાળાં પ્રાણી ચોપગાં કહેવાય. ઘોડાના પગ પર એક જ મોટું જડું આંગળું હોય છે, અને તેના ઉપર જડો નખ હોય છે. લોકો એ નખને ખરી અથવા દાખડા કહે છે. એ બહુ કઠણ હોય છે. ઘોડાના પગની ખરી માથામાં વાગે તો માથું ફૂટી જાય.

વિભાગ ત્રીજો-ભૂગોળ

પાઠ ૭૨ મો-શાળાનો નકશો

યુક્તિ

સમચોરસ

તમને તમારી શાળાના બાગનો નકશો બનાવતાં આવડ્યો. પણ તમે એ નકશો કંઈ બરાબર માપસર નહોતો કાઢ્યો. સારો નકશો તો બરાબર માપસર હોવો જોઈએ. સારા નકશા ઉપરથી તો તેમાં બતાવેલી જગા કે મકાનના માપની પણ બબર પડે.

નકશો સમજવા માટે એક સારી માપની આંકણી જોઈએ. જુઓ, આ માપની આંકણી છે. એની પર નાના મોટા આંકા છે. આટલું લાંબુ હોય ત્યારે એક ફૂટ કહેવાય. આ એક ફૂટ લંબાઈના બાર સરખા ભાગ કર્યા છે. એ દરેક નાનો ભાગ એક ઇંચ કહેવાય. આ મોટા આંકા ઇંચ કહેવાય. એનાથી નાના આંકા અર્ધો ઇંચ બતાવે છે. આ સૌથી નાના આંકા ઇંચના નાના ભાગ બતાવે છે. આ આંકણીમાં ઇંચના દશ નાના ભાગ છે. તેવો દરેક નાનો ભાગ દોરો કહેવાય છે. આ ઇંચમાં બાર દોરા હોય તો દરેક દોરો ઇંચનો બારમો ભાગ બતાવે છે.

આ આપણી શાળાનો નકશો છે. શાળા મોટી છે પણ આ કાગળ તો નાનો છે. પણ તેમાં શું ? નકશામાં

તો મકાનનો આકાર જ દેખાડવાનો હોય છે, એટલે કાગળ મકાન જટલો મોટા ન હોય તો ચાલે. કાંઈ મોટા મકાનનો નકશો નાના કાગળમાં સમાવવો હોય ત્યારે કાંઈ યુક્તિ કરવી પડે. સાધારણ રીતે મકાનના અમુક ફૂટ નકશામાં એક ઇંચ જટલી લીટીથી બતાવવામાં આવે છે. આ નકશામાં મકાનના દશ ફૂટ એક ઇંચ લાંબી લીટીથી બતાવ્યા છે. આ માપ એક ઇંચે દશ ફૂટનું કહેવાય છે અને તે ૧ ઇંચ = ૧૦ ફૂટ એમ લખાય છે.

જુઓ, આ આપણી શાળાનો નકશો છે. એ જોતાં જણાય છે કે એમાં ત્રણ ચોરડા છે અને આગળ લાંબો ચોટલો છે. નકશામાં ચોટલો પાંચ ઇંચ લાંબો છે. આ નકશો એક ઇંચે દશ ફૂટના માપથી દોરેલો છે. તેથી નકશામાં પાંચ ઇંચ હોય ત્યાં ખરેખરા પચાસ ફૂટ સમજાય. નકશામાં ચોટલો અર્ધો ઇંચ પહોળો છે તેથી ખરેખરો ચોટલો પાંચ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

હવે જુઓ, નકશામાંનો આ ચોરડો માપતાં તે બે ઇંચ લાંબો અને દોઢ ઇંચ પહોળો છે. જથી ખરેખરો ચોરડો વીસ ફૂટ લાંબો અને પંદર ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ. બીજો ચોરડો નકશામાં બે ઇંચ લાંબો અને બે ઇંચ પહોળો છે. એટલે ખરેખરો ચોરડો વીસ ફૂટ લાંબો અને વીસ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

જે ચીજની લંબાઈ અને પહોળાઈ સરખી હોય તે સમચોરસ કહેવાય. તેથી એ ચોરડો વીસ ફૂટ સમચોરસ છે. ત્રીજો ચોરડો તો પહેલા જેવો જ છે.

મકાનના નકશામાં તેની ભીંતો, છાપરું કે આખા મકાનનો આકાર ન બતાવાય. તેમાં તો તે કેટલી જગા રોકે છે તથા તેનો આકાર કેવો છે તે જ બતાવાય. મકાન આખું કેવું દેખાય તે ચિત્રમાં બતાવાય. મકાનનો નકશો દેખાવડો કે શોભીતો હોતો નથી, પણ તે બહુ ઉપયોગી છે. કોઈ નવું મકાન બાંધવું હોય તો બાંધનારા પહેલાં તેનો નકશો તૈયાર કરે છે. નકશો જોવાથી મકાન કેવું થશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. નકશો પસંદ પડે તો તે પ્રમાણે મકાન બાંધે છે. નકશો પાસે રાખી મકાન બાંધવાથી માપમાં ભૂલ થતી નથી.

દરેક નકશામાં નીચેની બાજુ તરફ તે નકશો કયા પ્રમાણમાં દોર્યો છે તે લખેલું હોય છે. આ નકશામાં ૧ ઇંચ = ૧૦ ફૂટનું પ્રમાણ લખ્યું છે. એ ઉપરાંત દરેક નકશામાં તીર જેવી આકૃતિ હોય છે. એ તીરનું માથું ઉત્તર દિશા બતાવે છે. આવા તીર ઉપરથી મકાનના જુદા જુદા ભાગ કઈ દિશા તરફ આવેલા છે તે જણાય છે.

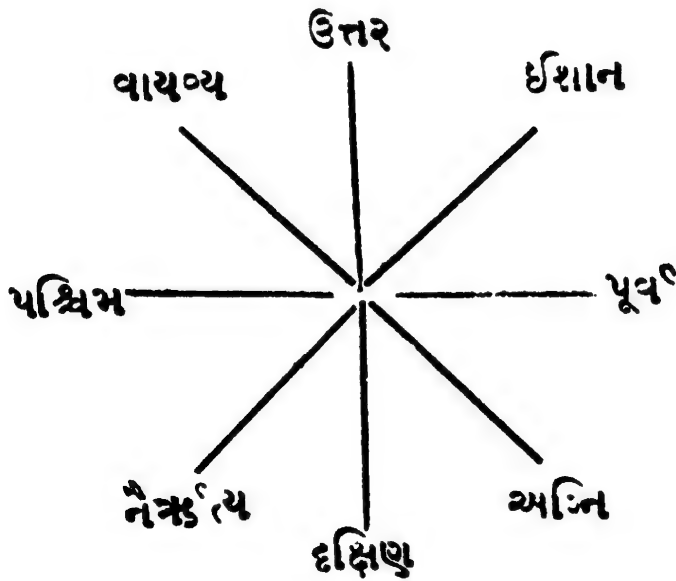
પાઠ ૫૩ મો—દિશા તથા ખૂણા

અગ્નિ નૈઋત્ય

વાયવ્ય

ઈશાન

ચાર દિશાનાં નામ તો તમને આવડે છે. સૂર્ય જે દિશામાં ઊગે છે તે પૂર્વ દિશા અને જે દિશામાં તે આથમે છે તે પશ્ચિમ દિશા કહેવાય છે. પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરી ઊભા રહીએ તો આપણા ડાબા હાથ તરફ ઉત્તર દિશા અને જમણા હાથ તરફ દક્ષિણ દિશા આવે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચાર મુખ્ય દિશાઓ. ઉપરાંત બીજી પણ ચાર દિશાઓ છે. પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો અગ્નિખૂણો કહેવાય છે.

દક્ષિણ અને પશ્ચિમની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો નૈઋત્યખૂણો. પશ્ચિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો વાયવ્યખૂણો અને ઉત્તર તથા પૂર્વની વચ્ચે આવેલો ખૂણો ઈશાનખૂણો કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા થયા. ઉત્તર દિશાની સામે દક્ષિણ દિશા આવે અને પૂર્વની સામે પશ્ચિમ દિશા આવે. તેવી જ રીતે ઈશાનખૂણાની સામે નૈઋત્યખૂણો આવે અને વાયવ્યખૂણાની સામે અગ્નિ-ખૂણો આવે. આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા મળી આઠ દિશા થઈ. આકાશ તરફની ઉપલી દિશા અને આપણા પગ તરફની નીચલી દિશા એમ બે ઉમેરતાં કુલ દશ દિશા થઈ.

એક જાડો કાગળ લઈ તેમાંથી ઘડિયાળના કાંટા જેવી ચીપો કાપી કાઢો. એક કાંટાના છેડાએ પર ઉ તથા દ એવા બે અક્ષરો લખો. ઉ એ ઉત્તર દિશાની ટૂંકી નિશાની છે અને દ એ દક્ષિણ દિશા સૂચવે છે. બીજા એક કાંટાના છેડાંએ પર પૂ તથા પ લખો. એ જ પ્રમાણે બાકીના કાંટાને છેડે ર્ઈ તથા નૈ અને વા તથા અ લખો. આ પ્રમાણે ચાર કાંટા બરાબર તૈયાર થાય એટલે પાછળના ચિત્રમાં છે તેમ તેમને એક જાડા કાગળ પર મૂકી ખીલીથી જડી દો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા તપ્તા ઉપરથી આઠે દિશા બરાબર યાદ રહેશે.

આ ચોરડાની ઉત્તર ભીંત ખતાવો. હવે પૂર્વ ભીંત ખતાવો. ઈશાનખૂણો કયો ? તમારા વર્ગનો કયો ખૂણો નૈર્ઋત્ય કહેવાય ? માણેકલાલ, તમે અગ્નિખૂણો ખતાવો જોઉં. તમારા વર્ગનો આ ખૂણો કયો ?

સોરાખ અને હાસમ, તમે આ દોરીના છેડા ઝાલી ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા તરફ ગિભા રહો. સોરાખ કઈ દિશામાં ગિભો છે ? હાસમ કઈ દિશામાં ગિભો છે ? ચીમનલાલ અને મણિલાલ, હવે તમે આ દોરીના છેડા ઝાલી પૂર્વ, પશ્ચિમ ગિભા રહો. જુઓ, આ બે દોરીને એક એકને છેદે છે, ત્યાં ચાર ખૂણા થાય છે. એક સીધી લીટી બીજી પર આમ સીધી અને ગિભી પડે, ત્યારે જ ખૂણો થાય તે કાટખૂણો કહેવાય. આ બે દોરીઓ એક એકને કાટખૂણે છેદે છે.

હવે બીજા ચાર છોકરાઓ આ બે દોરી લઈ આ છોકરાઓની ખરાબર વચમાં ગિભા રહો. હવે તમે આઠ છોકરાઓમાંથી દરેક એક એક દિશા તરફ ગિભો છે. હવે તમે દરેક જ દિશામાં ગિભા છો તેનું નામ બોલો.

પાઠ ૭૪ મો—ગામનો નકશો

નટવર—બાપાજી, અમારી નિશાળમાં તો બહુ સારું સારું શીખવે છે. અમને ગુરુજીએ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા ઓળખતાં શીખવ્યા, અને શાળાનો નકશો જેતાં પણ શીખવ્યું.

માણેકલાલ—ત્યારે તો તને ગામનો પણ નકશો જેતાં આવડે ખરું કે નહિ ?

નટવર—બાપાજી, હું ધારું છું કે મારી પાસે માપની આંકણી હોય તો ગામના નકશામાં પણ સમજણ તો પડે.

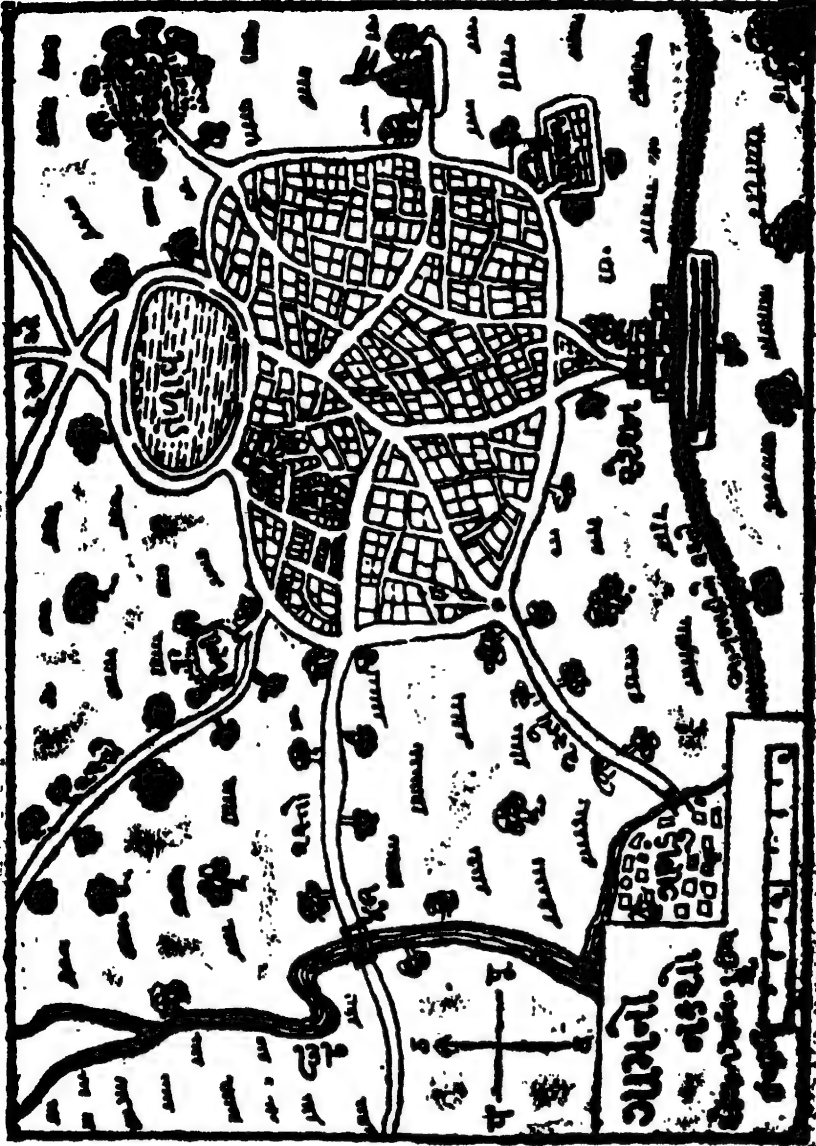
માણેકલાલ—ત્યારે જે, આ આપણા ગામનો નકશો.

નટવર—(નકશો જેઠને) બાપાજી, આ નકશો અર્ધા ઇંચે એક માઈલના માપથી દોર્યો છે. માઈલ એટલે કેટલું તે હું જાણતો નથી.

માણેકલાલ—તારી શાળા આપણા ઘરથી એક માઈલ દૂર છે.

નટવર—ત્યારે હવે હું તમને આ નકશો વાંચી બતાવીશ. એનું માપ અર્ધા ઇંચે એક માઈલ છે. એટલે નકશામાં એક જગા બીજી જગાથી અર્ધો ઇંચ આધી હોય તો તેમની વચ્ચેનું ખરેખરું અંતર એક માઈલ હોય.

હવે નટવરે નકશો ભાંચ પર ખુલ્લો કરી મૂક્યો.

નટવર—જુઓ ખાપાજી, આ ગામ છે. આ તીર
જવી લીટી પરથી જણાય છે કે એનું માથું છે, તે ખાજી
ઉત્તર દિશા છે. એ લીટીને કાટખૂણે આ લીટી દોરી છે,

તે પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશા બતાવે છે. ઉત્તરને બદલે ઉદ્દક્ષિણને બદલે દ પૂર્વને બદલે પૂ અને પશ્ચિમને બદલે પ લખ્યો છે.

આ નદી ગામની પાશ્વમે છે. નકશામાં એ ગામથી એક ઇંચ દૂર છે એટલે તે બે માઈલ દૂર હોવી જોઈએ. આ ખળી ગામને વાયવ્યખૂણે છે. તે તો ગામની પાસે જ છે. તળાવ ગામની ઉત્તરે છે. વાડી ગામને ઈશાનખૂણે છે. નકશામાં તે ગામથી પા ઇંચ દૂર છે, તેથી તે તેનાથી અર્ધો માઈલ દૂર હોવી જોઈએ. મંદિર ગામની પૂર્વે છે. નિશાળ ગામને અગ્નિખૂણે છે. તે ગામની પાસે જ છે. સ્ટેશન ગામની દક્ષિણે છે. નકશામાં તે ગામથી પા ઇંચ છેટે છે, એટલે તે તેનાથી અર્ધો માઈલ દૂર હોવું જોઈએ. આ બીજું એક ગામ છે. તે આ ગામને નૈર્ઋત્ય-ખૂણે છે. નકશામાં તે ગામથી એક ઇંચ દૂર છે, એટલે તે તેનાથી બે માઈલ દૂર હશે.

માણેકલાલ—શાબાસ ! તું તો ખૂબ શીખી ગયો દેખું ! તને તો નકશો બેતાં આવડી ગયો !

પાઠ ૭૫ મો—હોકાયંત્ર

લોહચુંબક

સોય

હોકાયંત્ર

નટવરલાલ—બાપુ, તને દિશાઓ બતાવતાં આવડે

છે કે ?

બાપુ—હા બાપાજી, અમને ગુરુજીએ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા તથા જોયે અને નીચે મળી કુલ દશ દિશા શીખવી છે.

નટવરલાલ—બાપુ, તું દિશાઓ કેવી રીતે નક્કી કરે છે ?

બાપુ—હું પૂર્વ તરફ મોઢું કરી ઊભો રહું, ત્યારે મારા બરડા તરફ પશ્ચિમ દિશા આવે, મારે ડાબે હાથે ઉત્તર દિશા આવે, અને જમણે હાથે દક્ષિણ દિશા આવે. પૂર્વ તરફ મોં કર્યા પછી હું ગોળ ફરવા માંડું અને પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં મોં રહે એમ ઊભો રહું, તો મારા મોં સામે અગ્નિખૂણો આવે. દક્ષિણ દિશા આવી ગયા પછી ફરતાં ફરતાં મારું મોં દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ દિશાની બરાબર વચ્ચે આવે ત્યારે મારા મોં સામે નૈઋત્ય-ખૂણો આવે. એ પ્રમાણે પશ્ચિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચમાં વાયવ્યખૂણો આવે અને ઉત્તર તથા પૂર્વની બરાબર વચમાં ઈશાનખૂણો આવે.

નટવરલાલ—બાપુ, રાત હોય અથવા વાદળાં હોય

અને સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે તું પૂર્વ દિશા કેવી રીતે જાણી શકે ?

બાપુ—બાપાજી, તે તો મને ખબર નથી.

નટવરલાલ—બાપુ, ચાલ ત્યારે, અંધારું હોય અથવા સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે દિશાઓ કેમ જાણવી તે હું તને દેખાડું.

આમ કહી નટવરલાલે એક ડબીમાંથી સોય* કાઢી. પછી તે સોયને એક નાના બૂચમાં ખોસી બંને બાજુ સરખા છેડા બહાર રાખ્યા. પછી પ્યાલામાં પાણી ભરી તેમાં તે બૂચને તરતો રાખ્યો. સોય ફરતી બંધ થઈ એટલે નટવરલાલે એક સળી વડે તેને એક બાજુ તરફ ખસેડી સળી લઈ લીધી. તરત સોય પહેલાં હતી તેમ થઈ ગઈ. તે સોયને આમ ઘણી વાર જુદી જુદી બાજુ તરફ ખસેડી, તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા ઉપર જ આવી જતી.

બાપુને તો એ જોઈ બહુ રમુજ પડી. તેણે તેના બાપાજીને પૂછ્યું, ‘બાપાજી, આ સોય કેમ આમ જ રહેતી હશે ? ખસેડીએ તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા છોડતી

* આ ગમે તે સોય હશે એમ વિદ્યાર્થીએ સમજવું નહિ. ચુંબકશક્તિ આપેલી સોયથી જ આ પ્રયોગ કરી શકાય. ઘોડાની નાળના આધારનાં લોહચુંબક આવે છે, તેની ઉપર સામાન્ય સોયને એકસરખી રીતે દસ બાર વખત ધસવાથી એ સોયમાં ચુંબક-શક્તિ આવે છે.

જ નથી ! ” નટવરલાલે કહ્યું, “બાપુ, આ સોય લોહચુંબક સોય કહેવાય છે. એનામાં એવો ગુણ છે કે તેનો એક છેડો હંમેશાં ઉત્તર તરફ અને બીજો દક્ષિણ તરફ રહે. જો આવી સોયવાળી ડબ્બી આપણી પાસે હોય તો તેનાથી ગમે ત્યારે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય.

ત્યાર પછી નટવરલાલે બાપુને એક નાનીશી ધડિયાળ બતાવી. તેમાં બે કાંટા કે કલાકના આંકડા નહોતા, પણ એક નાની લોહચુંબક સોય હતી અને તેના ચંદા પર ચાર દિશા તથા ચાર ખૂણાનાં નામ ટૂંકામાં લખ્યાં હતાં. તે જોઈ બાપુએ પૂછ્યું, “ બાપાજી, આ શું કહેવાય ? ” નટવરલાલે કહ્યું, “ એ હોકાયંત્ર કહેવાય. એનાથી ગમે તે વખતે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય. ”

પાઠ ૭૬ મો-સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૧

મોઝં યાળ ઉપસાગર અખાત

જયંતિ તેના બાપ ડાહ્યાભાઈ જેડે એક વાર મુંબાઈ ગયો હતો. જયંતિએ દરિયો જોયો નહોતો. દરિયો કેવો હશે તે જાણવાનું તેને બહુ મન હતું. સાંજ ડાહ્યાભાઈ તેને દરિયા કિનારે લઈ ગયા.

તે વખતે દરિયાનાં પાણી છેક કિનારા સુધી આવી ગયાં હતાં. દરિયાનાં પાણી ઊંચાં ઊછળી ઊછળીને આવતાં હતાં.

જયંતિ, પેલાં ઊંચાં ઊંચા ઊછળીને આવે છે તે મોઝં કહેવાય. એ કેવાં ગોળ કમાન જવાં છે ! જો, એ કેવાં જોરથી કિનારા પર અથડાય છે ?

જયંતિ—બાપાજી, એ મોઝંની ટોચ ઉપર પેલું ધોળું ધોળું શું દેખાય છે ?

ડાહ્યાભાઈ—જયંતિ, એ તો ફીણ છે. જે ભૂરાં મોજાં પરનું એ ફીણ ઘોડાની ગરદન પરની યાળ જેવું દેખાય છે !

જયંતિ—ખાપાજી, જાણે એક એકને પકડવા દોડતાં હોય એમ એ મોજાં કેવાં એક પછી એક આવે છે !

ડાહ્યાભાઈ—અને એ મોજાં આ કિનારાને અથડાય છે ત્યારે જાણે કિનારાને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા મથતાં હોય એમ દેખાય છે !

જયંતિ—ખાપાજી, આ દરિયાનો તો કાંઈ છેડો જ દેખાતો નથી. આપણે ત્યાં તો નદીને એક કિનારે ઊભા રહીએ તો સામે બીજો કિનારો દેખાય. પણ આને તો બીજો કિનારો હોય એમ જણાતું નથી. મારી નજર પહોંચે છે ત્યાં સુધી પાણી સિવાય બીજું કાંઈ જણાતું નથી.

ડાહ્યાભાઈ—ખરી વાત છે, જયંતિ. એ દરિયો તો ખડુ મોટો હોય છે. એને બીજો કિનારો હોય છે પણ તે હજારો માઈલ દૂર.

આથમતા સૂર્યના લાલ તેજથી પશ્ચિમ આગળનો દરિયાનો ભાગ ચળકતો લાલ દેખાતો હતો. આથમતા સૂર્યની છબી દરિયામાં પડી મોજાંમાં નાચતી હતી. પશ્ચિમ તરફથી થંડો વાયુ ફરફર વાતો હતો. ભાત-ભાતનાં લૂગડાં પહેરી સ્ત્રી પુરુષો તેને કિનારે ફરતાં હતાં.

સેવમમરાવાળા,, કુલકીવાળા, ચણા-વટાણાવાળા, વિચિત્ર
ખૂમો મારતા આમ તેમ ફરતા હતા. કેટલાક લોક કિનારે
પથરા પર વાતો કરતા બેઠા હતા.

અહીં દરિયાનો આકાર ગોળ હતો અને તેની બંને
બાજુ આવેલી જમીન બે શીંગડાં જેવી જણાતી હતી. એ
જેઈ જયંતિએ કહ્યું, “બાપાજી, જુઓ અહીં તો દરિયો
જાણે જમીનની અંદર ધૂસી આવ્યો હોયને એવું દેખાય
છે ! ” ડાહ્યાભાઈએ કહ્યું, ખરું છે જયંતિ. આવી રીતે
જમીનની અંદર દરિયો ધૂસી આવ્યો હોય અને
તેવો ધૂસી આવેલો ભાગ ગોળ અને પહોળો હોય તો તે
ઉપસાગર કહેવાય. અને જો તે સાંકડો અને આણીદાર
હોય તો અખાત કહેવાય. અહીં તો તે ઉપસાગર
જેવો જણાય છે.

પાઠ ૭૭ મો—સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૨

ભરતી જુવાળ ઓટ ઓસરતી
ભોંયરાં છીપો શંખલા

થોડા દિવસ પછી જયંતિ પાછો દરિયા કિનારે ગયો ત્યારે પાણી કિનારાથી બહુ દૂર હતાં. પહેલાં જની પર પાણી હતું તે બધો ભાગ હવે પાણી બહાર આવી ગયો હતો. એ જોઈ જયંતિએ પૂછ્યું, “ બાપાજી, તે દિવસે તો દરિયામાં પાણી છેક અહીં સુધી હતું અને આજ તો તે બહુ આધું જણાય છે ! ” ડાદાભાઈએ કહ્યું, “ તે દિવસે ભરતી હતી; આજ ઓટ છે. દરિયામાં કે નદીમાં વરસાદની રેલ વગર પાણી ચડે ત્યારે ભરતી કે જુવાળ આવ્યો કહેવાય; અને પાણી ઊતરી જાય ત્યારે ઓટ કે ઓસરતી થઈ કહેવાય. અમાસ અને પૂનમે ભરતી ખૂબ ચડે, બીજા દિવસોએ એથી ઓછી ચડે. ”

આજે તો કિનારાની પાસે પાણી નહોતું, એટલે નાનાં નાનાં છોકરાં કિનારા પાસેની રેતીમાં રમતાં હતાં. કેટલાંક શંખલા અને છીપો વીણી વીણી ખોળામાં ભરતાં હતાં. કેટલાંક ભીની રેતીમાં ધર અને ભોંયરાં ખનાવતાં હતાં. કેટલાંક રેતીમાં આમતેમ દોડતાં હતાં. કેટલાંક આઘે ભરાઈ રહેલા પાણીના ખાખોચિયામાં હોડીઓ તરાવતાં હતાં.

ડાહ્યાભાઈ—જ્યંતિ ભરતી, વખતે પાણી અહીં સુધી આવ્યું હતું. આ દરિયાનો કિનારો કહેવાય. દરિયાનું પાણી અહીંથી આગળ ન જાય, એ તેની હદ છે. જે અહીં તો કિનારો રેતાળ છે, પણ કાંઈ ઠેકાણે તો પથરાવાળો અને ખડકાવાળો હોય છે. કાંઈ ઠેકાણે તે ટકરીઓનો ખનેલો પણ હોય છે.

પાઠ ૭૮ મો—સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૩

ખંદર	મછવો	ટંડેલ	સહ	ગોદી
દીપ	ભૂશિર	સામુદ્રધુનિ		દીપકલ્પ

દરિયા કિનારે ફરવા જાય ત્યારે જ્યંતિ તેની પર હોડીઓ અને વહાણો આમ તેમ જતાં જુઓ. તેને દરિયા પર હોડીમાં સહેલ કરવા જવાનું મન થાય જ્યંતિ

બીકણુ નહોતો. દરિયાનાં મોઝાંથી તેને બીક નહોતી લાગતી પણ ઊલટું તેને તો તે જોઈને મજ પડતી.

એક દિવસે તેના બાપાજી તેને એપોલો અંદર પર લઈ ગયા. ત્યાં તેઓ એક સારા મછવામાં બેઠા. તેમની જોડે બીજા પણ ઉતારુઓ હતા. બધા ઉતારુઓ બેસી ગયા એટલે વહાણ ચલાવનાર ટંડેલે સઠ છોડી બરાબર બાંધી દીધો. પવન જોરથી પૂંકાતો હતો અને સઠમાં ભરાતો હતો. પવનના જોરથી મછવો સપ સપ પાણી કાપતો જતો હતો. મોઝાં આવતાં ત્યારે મછવો ઊંચો ઊછળતો અને પછી ઝપ લઈ નીચે ઝૂકતો. મછવામાં કેટલાંક નાનાં છોકરાં હતાં. તે બીચારાં મછવો નીચે ઝૂકે ત્યારે બીને રડી પડતાં. જ્યંતિ જરા પણ બીતો નહોતો.

થોડીવારમાં મછવો કિનારો છોડી દૂર નીકળી ગયો. થોડીવાર તો મુંબાઈ શહેરની ગોદીઓ અને ઊંચાં મકાન અને મિનારા બરાબર દેખાયા, પણ પછી તો મછવો દૂર જતાં આખું શહેર એક ધાબા જેવું દેખાવા લાગ્યું.

બે એક કલાક પછી કોઈ જમીન આવેલી જણાઈ. જમીન પાસે આવતાં બધા ઉતારુઓ ત્યાં ઊતરી પડ્યા. કિનારાની પાસે જ એક ટેકરી હતી. તે ટેકરીને કોરી અંદર મંદિર બનાવેલાં હતાં. ઘણા લોક એ ગુફાનાં મંદિર

જોવા અહીં આવતા. એ ટેકરી પર ચડી ચોમેર નજર નાંખતાં જયંતિને જણાયું કે જમીનની ચારે બાજુ પાણી હતું. એની બહાર જવું હોય તો દરિયો ઝાળંઝા વગર જવાય જ નહિ. તેના પિતાએ કહ્યું, “ જ જમીનની આસપાસ બધી બાજુ આમ પાણી હોય તેવી જમીન બેટ કે દ્વીપ કહેવાય. આપણે હાલ છીએ તે જગા બેટ છે. ”

એ બેટ પરથી જોતાં એક ઠેકાણે મુંબાઇ શહેરનો એક ભાગ લાંબા હાથ જોવા દરિયામાં ધણે દૂર સુધી ધૂસી ગયેલો જણાતો હતો. તે જોઇ જયંતિએ કહ્યું, “ બાપાજી, જુઓ, પણ પેલી જમીન કેવી દરિયામાં દૂર સુધી લંબાઈ છે ! ” ડાહ્યાભાઈએ પૂછ્યું, “ જયંતિ, એવી જમીનનું નામ તું જાણે છે ? એવી જમીન ભૂશિર કહેવાય. ”

પછી ટેકરીની અંદર આવેલું ગુફા—મંદિર જોઈ તેઓ પાછા આવ્યા. પાછા ફરતાં તેમનો મછવો એક ઠેકાણે બે બેટાની વચ્ચે થઇ પસાર થયો. મછવો પાણીની એક સાંકડી પટ્ટીમાં હતો, ત્યારે ડાહ્યાભાઈએ જયંતિને કહ્યું, “ જયંતિ, પેલી બાજુ આખો દરિયો છે અને આ બાજુ પણ મોટો દરિયો છે; અને તે બંનેની વચ્ચે આ પાણીની સાંકડી પટ્ટી છે. બે બાજુ આવેલા

મોટા દરિયાને જોડનારી દરિયાની આવી સાંકડી પટી સામુદ્રધુનિ કહેવાય. ”

તેમનો મછવો કિનારા પાસે આવ્યો ત્યારે જ્યંતિને કિનારા પાસે એક જગા બેટ જવી જણાઈ. ડાહ્યાભાઈએ મછવાવાળાને વધારે પૈસા આપવાને કહ્યું, એટલે તેણે તે જગાની આસપાસ મછવો લઈ જવાની હા કહી. મછવો ફરતો ફરતો તે જમીનના ટૂકડાને છેડે પહોંચ્યો ત્યારે જ્યંતિને જણાયું કે તેની તે બાબતે પાણી નહોતું પણ બીજી બધી બાબત પર પાણી હતું. જો તે બાબત પાણી હોત તો તે જમીન બેટ જ કહેવાત. એ જોઈ જ્યંતિએ પૂછ્યું, “ બાપાજી, આ બેટ નથી પણ બેટ જવું કાંઈ છે. ” ડાહ્યાભાઈએ કહ્યું “ ‘બેટ જવું કાંઈ’ એને માટે એક શબ્દ તને કહું ? સાંભળ, એવી જમીન દ્વીપકલ્પ કહેવાય. આ દ્વીપકલ્પને મુખ્ય જમીન જોડે જોડનારી આ ગરદન જવી સાંકડી પટી સંયોગીભૂમિ કહેવાય છે. ”

ઘેર આવી એક મોટી રકાબીમાં ભીની રેતી ભરી તેમાં જ્યંતિએ બેટ, દ્વીપકલ્પ, ઉપસાગર, અખાત, ભૂશિર, સામુદ્રધુની અને સંયોગીભૂમિ બનાવ્યાં. પછી તેણે પોતાની નાની બેનને તે બધું દેખાડ્યું અને સમજાવ્યું.

વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રગટ થયેલું બાલ સાહિત્ય

	કિંમત
ચાલણુગાડી નાની (સચિત્ર)	૦-૧-૩
ચાલણુગાડી મોટી	૦-૩-૦
ચણીખોર (ત્રણે ભાગ સાથે)	૦-૫-૦
રાયણુ ભાગ ૧-૨ (દરેક ભાગની કિંમત)	૦-૩-૦
પહેલી ચોપડી	૦-૨-૦
બીજી ચોપડી	૦-૨-૯
ત્રીજી ચોપડી	૦-૬-૬

● બીજાં પુસ્તકો ●

પ્રાચીન સાહિત્ય	૦-૭-૦
મંક્ષિપ્ત કરણધેસો	૦-૮-૦
કાવ્યપરિચય ભાગ ૧	૦-૧૦-૦
„ ભાગ ૨	૦-૧૦-૦
હિંદીતવારીખ	૦-૧૦-૦
ઐતિહાસિક વાર્તામાળા	૦-૧૨-૦
કરંડિયો	૦-૧૦-૦

ગૂજરાત સાહિત્ય મંદિર :

રીચીરોડ :: અમદાવાદ

